

K.T
Unîversîteya Artuklu Ya Mêrdînî
Enstîtuya Ziwananê Ke Tirkîya De Ciwîyenê
Qismê Ziwan û Kulturê Kurdan

Tezê Masterî

**FOLKLORE KIRMANCAN (ZAZAYAN /
KIRDAN / DIMILÎYAN) SER O CIGÊRAYÎŞÊ**

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ
10711014

Şewirmend
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Mêrdîn 2013

K.T
Unîversîteya Artuklu Ya Mêrdînî
Enstîtuya Ziwananê Ke Tirkîya De Ciwîyenê
Qismê Ziwan û Kulturê Kurdan

Tezê Masterî

**FOLKLORE KIRMANCAN (ZAZAYAN /
KIRDAN / DIMILÎYAN) SER O CIGÊRAYÎŞÊ**

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ
10711014

Şewirmend
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Mêrdîn 2013

Mudirîya Enstîtuya Ziwananê ke Tirkîya de Ciwîyenê ya Universîteya Artuklu ya Mêrdînî rê

Na xebate hetê jurîyê ma ra Qismê Ziwan û Kulturê Kurdan de, sey TEZÊ MASTERÎ ameya qebulkerdene.

Serek (imza)
:.....
(Unvan, Name-Peyname)

Endam (imza)
:.....
(Unvan, Name-Peyname)

Endam (imza)
:.....
(Unvan, Name-Peyname)

Endam (imza)
:.....
(Unvan, Name-Peyname)

Endam (imza)
:.....
(Unvan, Mame-Peyname)

Tesdîq

Ez tesdîq kena ke nê înzayî yê nê mamostayan ê ke nameyê xo cor ra vîyareno.

.../.../2013
Mudirê Enstîtu

XULASA

FOLKLORÊ KIRMANCAN (ZAZAYAN / KIRDAN / DIMILÎYAN) SER O CIGÊRAYÎŞÊ

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ

Armancê na xebate no yo ke, grûbê komelkî yê kurdan ke lehçeyanê cîya-cîyayan qisey kenê ra folkloro ke cûya kirmancan (zazayan/kirdan/dimilîyan) nîşan dano ser o cigêrayîşêk bikero û qismêkê nê folklorî bêro nuştene.

Na xebate beşan ser o pare bîya. Nê, destpêk ra teber şeş beş ê. Beşê destpêkî de, armanc, çarçewa û methodê cigêrayîşî ameyê nuştiş.

Beşê diyinî de, manaya folklorî, mahîyetê folklorî û xebata folklorî ya dinya ser o nusîyayê.

Beşê hîrêyîn derheqê sahaya cigêrayîşî der o. No qisim de cayê ke tey kirmancî yena qiseykerdene, dayê naskerdene.

Yê çarin de cografya û kilîmaya cayanê cigêrayîşî, vurîyayîşê awanîya sosyale yê na mintiqaya û nê vurîyayîşî de rolê bîyananê sosyalan çik ê, înan ser o nusîyayê.

Beşê pancin de edebîyatê fekkî de ke çi esto, her hîrê mintiqayan ra nimûneyî ameyê nuştiş. Tayê nimûneyî kî veracerê nimûneyê yê dinya kerdê.

Beşê şeşin de cûya şarî ameya nuştiş. Zîyadeyê no beşê bawerîya şarî ser o yo. No semed ra kî bawerîya kirmancanê elewî û sunîyan, cîya-cîya ameya nuştiş.

Beşê hewtin de peynîye ra dima çimeyî û îlaweyî estê. Nê îlaweyan de materyalê folklorîyê ke ci ra îstîfade bîyo, ca genê.

Qismêde girs yê nê cigêrayîşî sey xebata seha bi metodê rî bi rî qiseykerdene bîyo. Tespîtkerdişê cayê cigêrayîşî de dîqet bîyo ke ê cayan karakterê a mintiqaya nîşan bidê. Na mana de bi giranîye cayo ke tede kirmancî yena qiseykerdene ra hetê bakurî de Dêrsim-Mamekîye, mîyan de Dîyarbekir-Licê, hetê başûrî de kî Sêwregî ra, kesê ke kulturê mintiqaya baş zanênê, tey ameyo qiseykerdene.

Seke yeno zanayîş, sey ziwanê nuştişî kirmancî newe dekewta heyatê ma. Materyalê kulturê kirmancan ke heta ewro ameyê û ca ra ca hona kî ciwîyenê, bi fekkî neql bîyê. Ancî kî folklorî ser o tayê çimeyê nuşteki estê. Çarçewaya na xebate de nê çimeyî zî ameyê etud kerdene.

Netîceyê zanayîşê ke na xebate de hasil bîyê de, ameyo nîşandayîş ke ziwan, dîn, cografya, îklîm û bîyenanê sosyalan, fokrî ser o senî tesîr kerdo.

Bi na xebate eserê fokrîkî yê kirmancanê ke yewbînan ra cîya yê ameyê arêkerdiş û sebebê nê ferqê ke cîyayîya bawerîya dînî û sebebên bînan ra ameyê meydan zî îzeh bîyê.

ÖZET
KIRMANCLARIN (ZAZA / KIRD / DIMİLİ) FOLKLORU ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ

Bu çalışma ile farklı lehçeler konuşan Kürt toplumsal yapılarından biri olan Kırmancaların (Zazalar/Kırdlar/Dımıliler) yaşamını yansıtan bazı folklorik öğelerin araştırılması ve yazılı hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Folklor, kapsamı bakımından oldukça geniş bir alanı içine almaktadır. Bu kadar geniş kapsamlı bir konunun bu kadar geniş bir coğrafyada çalışılması elbette bir yüksek lisans tezini aşar. Bu nedenle çalışma sadece üç ayrı alanı kapsayacak şekilde yapılmıştır. Alan seçimi yapılırken, çevrelerinin ortak özelliklerini taşıyan yerler olmasına özen gösterilmiştir.

Bundan hareketle, araştırma alanı olarak Kırmancaların yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kuzeyinde Dersim-Mameki, orta bölümde Diyarbakır-Lice, Güneyde ise Urfa-Siverek seçilmiştir. Bu yerlerde yaşayan ve Kırmanca konuşan Kürtler hem konuşulan şive bakımından hem de dini inanç (mezhep) bakımından birbirinden farklıdırlar. Ayrıca her üç bölgede yaşayan Kırmancalar, kendilerini ve dillerini farklı adlandırmaktadırlar.

Araştırma sahasına, belli kriterler göz önüne alınarak karar verildikten sonra görüşülecek kişiler belirlenmiştir. Araştırma yöntemi, ağırlıklı olarak, sahada yüz yüze görüşme şeklinde olmuştur. Sahaya çıkmadan önce, folklor araştırmaları için gerekli yaklaşık 300 soru hazırlanmış, önceden belirlenen, yaşça ileri ve yöre kültürüne hâkim, kültürü hala yaşayan, dile hâkim, yani asimilasyondan en az etkilenen kişilere sorulmuş ve anlatımlar kaydedilmiş, sonra da kayıtlar dinlenerek yazılı hale getirilmiştir.

Yüz yüze görüşmenin yanı sıra araştırma yöntemi olarak kaynak taraması da yapılarak ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışma, giriş bölümü dışında altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın kapsamı ve çerçevesi çizilmiş, metodu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, folklorun tanımı ve mahiyeti, dünyada folklor çalışmaları ve bu çalışmaların içeriği ele alınmıştır. Bu çerçevede dünyada folklor araştırmalarından örnekler sunulmuştur.

Amerika, Almanya (doğu-batı), Fransa, İspanya, İtalya, İrlanda, Rusya, Mısır, İsrail ve Türkiye'deki folklor çalışmalarının tarihçesi kısaca aktarılmıştır. Bu kısmın sonunda da Kürt folkloru ile ilgili çalışmalar aktarılmıştır. Bunlar, Ermenistan, Suriye, İran, Irak ve Türkiye Kürtlerinin çalışmaları olarak ayrı başlıklar altında sunulmuştur.

Üçüncü bölümde, araştırma alanı, Kırmanccanın konuşulduğu yerler ve Kırmancların kendilerini ve dillerini adlandırmaları hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, Dêrsim (Tunceli), Çewlîg (Bingöl), Dîyarbekir (Diyarbakır), Ruha (Urfa), Erzingan (Erzincan), Erzirom (Erzurum), Gimgim (Varto), Xarpêt (Elazığ), Sêwas (Sivas), Bidlîs (Bitlis), Semsûr (Adıyaman), Sêrt (Siirt)'in merkez ve/veya ilçelerinde Kırmancca konuşulmaktadır.

Kırmanccayı konuşan halk, her ayrı bölgede kendini ve konuştuğu dili farklı adlandırmaktadır.

Bunlar:

Kırmanc-Kırmancki

Kırd-Kırdki

Dımılı-Dımılki

Zaza-Zazaki şeklindedir.

Bilindiği gibi Kürtlerin bir bölümü, özellikle Kırmancca konuşanlar sert bir coğrafyaya sahipler ve sert bir iklimi yaşamaktadırlar. Bu da Kürtlerin sosyo-ekonomik yaşamlarında olduğu gibi kültürel yaşamında da önemli rol oynamaktadır. (Uzun kış koşullarına uygun bir yaşam biçimi geliştirmek. Ör: Giyim biçimi, sözlü edebiyat, oyunlar vb.)

Dördüncü bölümde, bölgenin sosyal yapısı, bölgede meydana gelen sosyal olaylar ve bu olayların sosyal yapının değişimine etkileri incelenmiştir. Özellikle toplumsal hareketler sonucunda yaşananların, sosyal yaşamın dönüşmesindeki rolleri ve yine doğal afetler sonucu oluşan göçlerin sosyal yaşama etkileri ile ilgili gözlemler aktarılmıştır.

Beşinci bölümde, araştırma alanından bazı sözlü edebiyat ürünleri derlenip irdelenmiş ve örnekler sunulmuştur. Sözlü edebiyat ürünlerinin bir kısmı, dünyadaki aynı türden ürünlerle karşılaştırılıp, ortak yanları belirtilmiştir.

Bu bölümde, "Sözlü Edebiyat" başlığı altında, derlenen bazı halk masalları ve türleri incelenmiştir.

"Efsane ve Mitler" başlığı altında:

Varoluş efsaneleri

Şahıslara ait efsaneler

Yer efsaneleri

Hayvanlar ile ilgili efsaneler

Doğa ile ilgili efsaneler de aktarılmıştır.

Yine aynı bölümde, tekerlemeler, atasözleri, deyimler, fıkralar, bilmece, dualar, beddualar, küfürler ve sevgi sözlerinden örnekler incelenerek aktarılmıştır.

Altıncı bölüm, halk yaşamı ve inançları hakkındadır. Bu bölümde Alevi ve Sünni inanca sahip Kırmancaların inanç biçimleri ve bunların yansımaları ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu bölümde, belli bir standadı olan, yazılı bir metne sahip ve genel kabul gören dinlerin, folklorun konusu olmaması nedeniyle ağırlıklı olarak Alevi inanca sahip Kırmancaların inanç biçimleri yansıtılmıştır. Ayrıca her iki kesimde, yazılı metinler dışında, günlük yaşamdaki çeşitli inanç ve uygulamalar, yansımaları ile birlikte aktarılmıştır.

“Halk İnançları” başlığı altında, muska, ip bağlama, keramet,

“Hayvanlar Hakkındaki İnanmalar” başlığı altında, baykuş, yılan, goyüne, ceylan (dağ keçisi), tavşan, leylek,

“Gökyüzü İle İlgili İnanmalar” başlığı altında, güneş, ay, şimşek,

“Ateş ve Mum” başlığı altında ise ateş ve mum ile ilgili inanmalar aktarılmıştır.

Yine bu bölümde:

“Din ile Alakalı İnanmalar” başlığı altında Alevi inancına ait önemli günlerden:

On iki imam, aşure ve on iki kazan kurma,

Gaxand (yeni yıl),

Cem ayinleri,

Hızır, qawite, kurban,

Ölüler günü ve ziyaretler ile ilgili inançlar, uygulamalar ve yansımaları aktarılmıştır.

Aynı bölümde “Bazı Önemli Günler ve Mevsimsel Bayramlar” başlığı altında:

Çele, Martın Kara Çarşambası, Newroz ya da Kormışkan bayramları ile ilgili uygulamalardan örnekler sunulmuştur.

Ayrıca, misafir ağırlama, askerlik ve gurbet, halkın tedavi yöntemleri, halk oyunları, halk hukuku (boşanma, miras, uzlaşma), halk müziği (kültür taşımasındaki rolü), halk giyimi, çocuk oyunları ve halk sporundan örnekler de aktarılmıştır.

Son olarak bu bölümde “Başka İnanç ve Uygulamalar” başlığı altında günlük yaşamdaki, belli bir kurala bağlı olmayan uygulamalardan örnekler sunulmuştur. Ör: Selamlaşma, hal-hatır sorma gibi.

Yedinci bölüm ise sonuç bölümüdür.

Burada Kürtlerin sahip oldukları binlerce yıllık kültür varlığının nesilden nesile sözlü aktarımlarla ulaştırıldığı, kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya olan, Kürtçenin Kırmancki lehçesine ait folklorik varlıkların derlenmesi, korunması ve nihayet Kürtçenin eğitim alanında hayat bularak varlığını sürdürmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmamın son kısmında, bibliyografyadan sonra ekler bölümünde, derlediğim ve tez metninde atıfta bulunduğum sözlü edebiyat ürünü olan folklor materyallerinin tamamı bulunmaktadır. Ayrıca, bu çalışma kapsamında görüştüğüm kimselerin fotoğrafları ve yöreye ait bazı fotoğraflar da yer almaktadır.

SUMMARY
A RESEARCH BASED ON KIRMANC (ZAZA/KIRD/DIMİLİ)
FOLKLORE

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ

This study intends to research and put some of the folkloric elements reflecting the life of Kirmancs (Zazas / Kırds / Dimilis) which is one of the Kurdish social structures with different dialects in writing.

In terms of its scope, folklore involves a considerably wide area. Certainly studying such a comprehensive subject on an extensive geography goes beyond a master's thesis. Therefore, the study was conducted to cover only three separate areas. While choosing the fields, it was considered to choose the locations that have the same characteristics with their environment.

Based on this, Dersim-Mameki in the North, Diyarbakir-Lice in the middle and Urfa-Siverek in the South of the regions where the Kirmancs live densely was determined as the research areas. Kurds living in these locations and speaking Kirmanc are different from each other in terms of their dialects and their religious beliefs (sect). Besides, Kirmancs living in both three regions name themselves and languages differently.

After deciding on the research site by considering certain criteria, people to be interviewed were determined. The research method was mainly by meeting in person in the field. Before stepping to the field approximately 300 questions necessary for the folklore researches were prepared in advance, these questions were asked to elder people who knew the culture of the area, who still live the culture, and who know the language. In other words to those who affected from the assimilation in minimum and their statements were recorded. Afterwards, their statements were put into writing by listening to the records.

Besides the face to face meeting and direct conversations, relevant sources in the literature are also used as a method of research.

This study consists of seven chapters excluding the introduction.

In the introduction, the scope of the research and its frame is determined and general information regarding its method is provided.

In the second chapter, the definition and the nature of folklore, folklore studies in the world and the content of these studies are discussed. Examples from the folklore researches around the world are provided within this framework. The history of the folklore studies in the USA, Germany (east – west), France, Spain, Italy, Ireland, Russia, Egypt, Israel and Turkey are given briefly. At the end of this chapter the studies regarding the Kurdish folklore are given. These are presented under separate titles as studies regarding the Armenia, Syria, Iran, Iraq and Turkey Kurds.

In the third chapter, information regarding the research area, places where Kirmanc language is spoken and how the Kirmancs call themselves and their languages are provided.

According to this, in the city center and/or in the districts of Dêrsim (Tunceli), Cewlîg (Bingol), Dîyarbekir (Diyarbakır), Ruha (Urfa), Erzingan (Erzincan), Erzirom (Erzurum), Gimgim (Varto), Xarpêt (Elazığ), Sêwas (Sivas), Bidlîs (Bitlis), Semsûr (Adıyaman) and Sêrt (Siirt) Kirmanc language is being spoken.

The community speaking the Kirmanc language name themselves and the language spoken differently in each region.

These are as follows:

Kirmanc-Kirmancki

Kırd-Kırdki

Dımılı-Dımılki

Zaza-Zazaki.

As it is known, a part of the Kurds, especially those speaking the Kirmanc language has a harsh geography and lives under severe climate conditions. This plays an important role in the socio-economic lives of the Kurds as well as in their cultural lives. (Developing a suitable aspect to the long winter conditions. Ex.: Clothing, oral literature, games, etc.)

In the fourth chapter, the social structure of the region, the social incidents occurring in the region and the effects of these incidents on the change of the social structure are studied. Especially the observations regarding the role of those experienced as a result of the social movement in the transformation of the social life and again the effects of the immigrations due to the natural disasters were given.

In the fifth chapter, some oral literature pieces are gathered and studied, and some examples are provided. Some of the oral literature pieces are compared to the pieces of the same type in the world and their common aspects are indicated.

In this chapter, under the title of “Oral Literature” some folk tales and their types which are gathered are studied.

Under the title “Legends and Myths”:

Existence legends

Legends of people

Legends of places

Legends regarding animals

Legends regarding the nature are presented.

Also in the same chapter, the examples of rigmaroles, proverbs, idioms, riddles, prayers, curses, oaths and love words are studied and presented.

The sixth chapter is about the life and the beliefs of the community. Alevi and Sunni Kırmançs’ belief forms and their implications are discussed separately.

Since the religions and the beliefs with a generally accepted written text are not the subject of folklore, mainly the belief forms of Kırmançs with Alevi belief are reflected in this chapter.

Besides, apart from the written texts, both two parts are provided with various beliefs and practices in daily life and the reflections of those.

Under the title of “Community Beliefs”, charms, tying up, miracle

Under the title of “Beliefs About Animals” owl, snake, goyine, antelope (chamois), rabbit, stork

Under the title of “Beliefs Regarding the Sky” sun, moon, thunder

Under the title of “Fire and Candle” the beliefs regarding the fire and candle are provided.

Also in this chapter the beliefs, practices and reflections regarding the following are given:

Of the important dates according to the Alevi belief, under the title of “Beliefs Regarding Religion”

Twelve imams, Noah’s pudding and setting twelve boilers

Gaxand (new year),

Cem Rituals,

Hızır, qawite, sacrifice,

Day of the dead and belief regarding the visits, practices and reflections are presented.

In the same chapter, under the title of “Some Important Days and Seasonal Feasts”:

Examples from the practices in Cele, Dark Wednesday of March, Newroz or Kormişkan feasts are given.

Also, examples from hosting, military service and leaving to a foreign land, treatment ways of the community, folk dance, community laws (divorce, heritage, settlement), folk music (role in carrying the culture), folk costumes, games for children and folk sports are provided.

Finally in the last chapter, under the title of “Other Beliefs and Practices” some examples from the practices not determined by certain rules in daily life are given (such as greeting, welcoming, etc.)

The sixth chapter is the conclusion chapter.

Here, the cultural assets of Kurds being told orally from one generation to another generation, gathering of the folkloric assets of the Kurds’ Kirmanc dialect which is under the risk of disappearing, its protection and finally the necessity of Kurdish to arouse in education field are discussed.

In the last part of my thesis, there is the annexes part after the bibliography, folkloric materials which are the pieces of the oral literature that I gathered and referred in the text. Besides, the pictures of the people I interviewed within the scope of this study and the pictures of the region are also included.

Kamî ke xezebê bêziwanîye dîyo înan pêrunê rê...

TEDEYÎ

XULASA	III
ÖZET.....	V
SUMMARY	IX
ÎTHAF	XIII
TEDEYÎ	XIV
VATEYO VERÊN	XVIII
KILMNUŞTEYÎ	XX

BEŞÊ YEWIN

1. DESTPÊK.....	1
1.1. Armancê Cigêrayîşî.....	1
1.2. Çarçewaya Cigêrayîşî.....	2
1.3. Methodê Cigêrayîşî	3

BEŞÊ DIYIN

2. FOLKLOR.....	4
2.1. Armancê Folklorî	5
2.2. Dinya de Tayê Xebatê Folklorî Yê Muhîmî.....	6
<i>Amerîka</i>	6
<i>Almanya</i>	7
<i>Fransa</i>	7
<i>Spanya</i>	8
<i>Îtalya</i>	8
<i>Îrlanda</i>	9
<i>Almanyaya Rojhelatî</i>	9
<i>Rusya</i>	10
<i>Misir</i>	10
<i>Îsraîl</i>	11
<i>Tirkîya</i>	11
<i>Unîversîteyanê Tirkîya de Xebata Folklorî</i>	13
<i>Folklorê Kurdan</i>	13
<i>Xebatê Kurdanê Îraqî</i>	15
<i>Xebatê Kurdanê Îranî</i>	16

<i>Xebatê Kurdistanê Armenîstanî</i>	16
<i>Xebatê Kurdistanê Sûrîye û Tirkîya</i>	16

BEŞÊ HÎRÊYIN

3. SAHAYA CIGÊRAYÎŞÎ	18
3.1. Cayê Ke Tede Kirmancî (Kirdkî-Dimilkî-Zazakî) Yena Qiseykerdene	18

BEŞÊ ÇARIN

4. TAYBETMENDÎTA COGRAFYA Û AWANÎYA SOSYALE YA MINTIQA.....	21
4.1. Rewşa Cografî	21
4.1.2. Îklîmê Mintîqa	21
4.2. Awanîya Sosyalê Ya Mintîqa	21
4.2.1. Meseleyê ke Awanîya Sosyalê Ser o Tesîr Kerdo	21
4.2.2. Vurîyayîşê Muhîmî ke Awanîya Sosyalê de Asenê	22
4.2.3. Awanîya Aîleya Ewroyine	23

BEŞÊ PANCIN

5. EDEBÎYATÊ FEKKÎ YÊ ŞARÎ	25
5.1. Sanikî	25
5.1.1. Sanikê Heywanan (Fablî)	26
5.1.2. Sanikê Rastikênî	33
5.1.3. Sanikê Xeyalî	33
5.1.4. Sanikê Huyayîşî	34
5.1.5. Sanikê Rêzilkî	35
5.2. Efsane û Mîtfî	38
5.2.1. Efsaneyê Bîyayîşî	38
5.2.2. Efsaneyê Kesan	39
5.2.3. Efsaneyê Cayan	40
5.2.4. Efsaneyê Heywanan	42
5.2.5. Efsaneyê Tebîetî	46
5.3. Kayvateyî (Vacvacokî)	47
5.4. Vateyê Verênan	48
5.5. Îdyomî	52
5.6. Meselayî / Fiqrayî	54

5.7. Duayî	57
5.8. Zewtî	60
5.9. Milqî (Nengî).....	62
5.10. Qiseyê Hes Kerdene	64

BEŞÊ ŞEŞIN

6. CUYA ŞARÎ	66
6.1. Bawerîyê Şarî	66
6.1.1. Nuşte (Kaxite Kerdene)	66
6.1.2. La Girêdayene	67
6.1.3. Keramete	68
6.2. Bawerîyê Ke Derheqê Heywanan Der ê	69
6.2.1. Puyo Kor (Baqus)	69
6.2.2. Mar.....	69
6.2.3. Goyîne.....	70
6.2.4. Malê Peskovî.....	70
6.2.5. Hargûş (Awrês)	70
6.2.6. Leglege.....	71
6.3. Bawerîyê Ke Derheqê Asmênî Der ê	71
6.3.1. Roj (Tîje)	71
6.3.2. Aşme	71
6.3.3. Bilusk	72
6.4. Adir û Mome (Finde)	72
6.4.1. Adir	72
6.4.2. Mome	73
6.5. Bawerîyê Ke Bi Dîn Eleqedar ê	74
6.5.1. Rojê Muhîmî û Bawerîyê Kirmancanê Elewîyan	74
6.5.1.1. Des û Di/Diwês Îmamî	74
6.5.1.2. Germîya Îmaman	74
6.5.1.3. 12 Qazananî Ronayene	74
6.6. Gaxand (Sernewe)	75
6.6.1. Venga Heqî Dayene (Cem Giredayene)	76
6.7. Xêlas (Rojeyê Xizirî)	76
6.7.1. Xizir	76

6.7.2. Rojeyê Xizirî	77
6.7.3. Qawita Xizirî	78
6.7.4. Qirbanê Xizirî	78
6.8. Roja Merdeyan	79
6.9. Zîyarî	79
6.10. Rojê Muhîmî û Bawerîyê Kirmancanê Sunîyan	81
6.11. Çend Rojê Muhîmî û Roşanê Mewsiman	81
6.11.1. Çele Vetene	81
6.11.2. Qere Çarşemeyê Martî, Kormişkan û Newroze	82
6.12. Mêmandarîye	84
6.13. Eskerîye û Xurbete	84
6.14. Daruyê Nêweşîyan	87
6.15. Kayê Şarî (Kaykerdiş)	88
6.16. Huqûqê Şarî	89
6.16.1. Mîras	89
6.16.2. Cêra Bîyene	90
6.17. Werdê Şarî	90
6.18. Muzîkê Şarî	94
6.19. Kinc û Kolî	103
6.20. Kayê Domanan	104
6.21. Spor û Kayê Şarî	107
6.22. Bawerî û Caardişê Bînî	109
6.22.1. Tayê Bawerîyê ke Cuya Rojane de Ca Gêne	109
6.22.2. Pers Kerdene û Selam Dayene	111

BEŞÊ HEWTIN

7. PEYNÎYE	113
------------------	-----

ÇIMEYÎ	115
ÎLAWE– 1. Efsaneyî	121
ÎLAWE– 2. Sanikî.....	129
ÎLAWE– 3. Lawikî.....	176
ÎLAWE– 4. Persî.....	187
ÎLAWE– 5. Fotografî.....	197

VATEYO VERÊN

Polîtîkaya asîmîlasyonî ya zaf girane ke bi serran ziwan û kulturê kurdan ser o tesîr kerdo, çiqas ke tenê nerm bibo kî hîna tesîrin a.

Armancê wayîranê na polîtîka, bi politikaya xo, hetê ra sey zaf kulturê bînan kiştene û wedardena kulturêde qedîm yê na mintîqa bîye, hetê ra kî hafîzaya şarê na mintîqa tiptal kerdene bîye. Winî bo ke kes demê xo yo vîyarte meyaro xo vîrî. Seba nê faalîyetî hem wextê înan hem kî îmkanê înan zafî bî. Heştay-neway serrî zaf xebitîyayî. Key ke muşnayene rê qeweta xo nêmede, key ke vurnayîş ci rê zor ame, zaf cayan de layîqê vurnayîşî bîle nêdî, uca de kî nayî pa kiştî, adir kerd ver, vêsneyî. Na polîtîka, tena ziwan û kulturê kurdan mehf nêkerd, halê ruhê şarî kî kerd xirabe. Winî bî ke, rojê ameye şar nameyê xo ra şermaya, xo înkâr kerd.

Heta ewro ameyîşê ziwan û kulturê kurdan, zaf trajîk o. Cezaya qiseykerdena kurdkî, sereyê çekuye pere ra bigîre heta ke hepis estene, zaf çeşît bî. Qismêde kurdan no hal qebul nêkerd, roj bi roje vengê xo kerd berz. Wayîranê politikaya asîmîlasyonî kî nîyada ke qet teba sey vatena înan nêşono. Ziwan û kulturê kurdan vîndî nêbeno. Ê kî endî qefelîyayî. Na trajedî, ganî endî biqedîyêne.

Polîtîkaya dewlete ya newîye, konjunkturo nîyanên de virazîye. Ziwan û kulturê kurdan ser o cigêrayîşî rê rayîrê bî ra.

Armancê mi bi dest pêkerdîşê na xebate, verê coyî rijnayena dêsê psîkolojîkî bîye. Mi şîyayîşê xo yê Mêrdînî û armancê nê şîyayîşî bi zanayîş kerd eşkera. Mi der û dormeyê xo de, her kesî ra vat ke pêşukmo ke şarî de yo, birijîyo. Winî kî bî. Mi bi na xebate armancê xo yo verên ard re ca.

Armancê min o dîyin kî, bi na xebate xeletîye ra agerayîş bî. Seba xovîrardiş û avêrberdişê ziwan û kulturî, pawitiş bes bî. Zafê roşnvîrê kurdan, xora ferqê na rewşe de bî û nimitikî ya yan kî eşkera nuştêne. La tayîne kî ziwan û kultur ca verdaybî, tena sîyasetî rê eleqedar bî. Winî bî ke ziwanê sîyasetê ma kî ziwanê ma nêbî. Na xebate, bîye sebebê agerayîşê mi.

Kirmanckî tehluka der a. Kirmanckî, atlasê ziwananê ke merhaleya vîndîbîyayîşî der ê de mabênê ziwananê ke binê tehlukaya vîndîbîyayîşî der ê de, hesibîyêna. Qet atlas de ke ca nêgero kî, ma zanenîme ke winî yo. Tayê cayanê mintîqa de êdî ajo peyên bi kirmanckî qisey keno. Ê kî endî kokim ê. Ê cayan de, merdena înan ra dima kes nêmaneno ke kultur û ziwane xo neql biko.

Armancê bîn yê na xebata mi kî, qeydkerdena şeklê cuye û kulturo ke vîndbîyayîş der o, bîye. Coka mi hîrê mitiqayan ra, kesane de qisey kerd û mi qiseyê înan qeyd kerdî, dima kî nuştî.

Nuştişê na xebate de mi zaf zehmet dî. Hem mi heta nika kirmancî nênuştibî hem kî kirmancî de şuxulnayîşê termînolojîyê îlmî qet rehet nêbî. Mintîqa de fetelîyayîş û arêkerdena materyalan, qeydkerdena qiseyan, leyê nuştişê de qet teba nêbî. Ala qiseyê ke mi nuştexan ra girewtê û çarnayê bi kirmancî ser, pêruna ra zor bî. La çî ke destbera mi ra ameye, mi bi can û zerrî ra, kerd.

Ewro hîna ke qalê zîwan û kulturê xo kenîme, tede keda zaf kesane/merdiman esta. Heta tîya ameyîşê zîwan û kulturê ma de, keda kamî ke vêrda ra û na rî ra kî zulm, îskence, surgun dîyo, heps û zîndanî dîyê, peynîya nê zulmî de kam/kame ke merda/merdo pêruna rê rêz û sipas...

Serranê pêyanan de kî bi xebata xo ya akademîke mamostayê erjayeyî Prof. Dr. Kadri Yıldırım û Yard. Doç. Dr. Abdurrahman Adakî zaf kede da. Ez înan rê kî zaf sipas û hurmet kena.

Seba hetê xovîrî ardene û hetê standardîzasyonê kirmancî ra, ez Grûba Xebate ya Vateyî rê zaf sipas kena. Ewro ma ke di çekuyanê nê zîwanî anîme têlewe û nusnenîme û yewbînî fam kenîme, naye de kede û mucadeleyê înan zaf o.

Dewanê Mamekîye de fetelîyayîş û dewijan ra melumatgirewtîş de Meral Güntaş Ceyhan û Ali Ceyhanî mi rê zaf ardim kerd. Seba nê ardimî ez înan rê kî zaf sipas kena.

Seba ke Mêrdin de Tekin û Sema Çifçi hertim mi rê berê xo akerd û ez kerda meyman, ez înan rê zaf sipas kena.

Rastnuştişê zîwanê ma de mi ardîmê nuştexê hîkayanê kirmancî, şaîr û rojnamevan birêz Roşan Lezgînî zaf dî. Bi sebr û sebat cewabê heme persanê mi da û na xebata mi redakte kerde. Seba dayena malumatê derheqê kulturê kirmancan de, bitaybetî seba ardimê rastnustîşî ra ez ci rê zaf sipas kena.

Seba redaksîyonê pêyanî, ez nuştexê folklorê ma yo tewr verên û ziwannas mamosta M. Malmîsanîjî rê zaf sipas kena.

Rektorê Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî birêz Prof. Dr. Serdar Bedîî Omayî, tim muhîmîya zafkulturîye û averşîyena kulturê binan arde re zîwan û hetê nuştişê tezêde kirmancî ra hîsgêr bî. Ez ey rê kî zaf sipas kena.

Nadire Güntaş ALDATMAZ

Hezîrane 2012

KILMNUŞTEYÎ

b.	biewnî / nîyade (bakınız)
ç.	çape (basım)
ç.c.	çimeyo corên (yukarıda adı geçen kaynak)
çev.	çeviren (çarnayox)
haz.	hazırlayan (amadekar)
r.	rîpel (sayfa)
ûêb.	û ê bînî (ve diğerleri)
ûsn.	û sey nînan (ve bunlar gibi)
yay. haz.	yayına hazırlayan (amadekarê weşanî)

BEŞÊ YEWIN

1. DESTPÊK

Kirmanckî vîndîbîyayene der o. Kirmanckî ke bî vîndî, kulturo qedîmo ke bi no zîwan heta nika neql bîyo o kî beno vîndî. Zîwano ke teber de, sûke de qîsey nêbî, hepsê zereyê keyan bî û tena zereyê keyan de ameye qîseykerdene, sey dara payîzî yo. Qîseykerdoxanê xo ke bî kêmi, çekuyê xo hêdî hêdî permelînê ro, benê zerd sey pelanê dare ginenê war ro, mirenê. Ti ke ê zîwanî weyîye nêkerê, bi çekuyan nêxemelnê, bi ê zîwanî nênuşnê o zîwan kî rojê beno vîndî sono.

Ewro zafê çekuyê kirmanckî dewan de mendê. Heyatê Şarîstanan de luzimîya nê çekuyan nê menda. Coka tena dewijê kokimî nê çekuyan zanênê û nê çekuyê kanî edebîyatê kirmanckîyo fekkî de estê. Manayê neyî kî awo ke dewijê kokimî ke merdî sanikî, efsaneyî, vateyê verênan, duayî, zewtî ûêb. kî tey mirenê. Coka luzimîya cigêrayîş û nuştîşê folklorî zaf a.

1.1. Armancê Cigêrayîşî

Armancê na xebate, çarçewaya na xebate de çiqas ke mumkin beno, hende folklorê kirmancan are bido û binuso.

Ma ke va “folklor”, hêlaneke (kurnike) ra bigîre hata mezele çitur nîsenê ro, urzenê ra, çitur wenê, simenê, kay kenê, bermenê, huyenê, çitur zewecînê, çitur îbadet kenê, çitur genê pira, ûêb. Derheqê cûya şarî de çik ke yeno merdimî vîr, pêro kuwenê zereyê folklorî.

Folklor, şeklê ciwîyayîşê şarî yo. No semed ra kî çitur ke cor de kî ameyo nuştîş, cayê xo zaf hîra yo. La çarçewaya na xebate de pêrone bi detay nuştene zîyade yo.

Karo ke mewzûyê na xebate yo hata nika ser o zaf kes nêgurîyayo. Xora qedexekerdişê zîwanî û çinbîyena wendiş û nuştîşê zîwanî ci rê manî bîyo. No semed ra kî çimeyê nuşteki zaf çin ê. Zîyadeyê çimeyê folklorê kirmancan, ê ke hona nê toreyan rind zanênê û gorê na toreyan ciwîyenê ê yê.

Na xebate de pêro temayê folklorî nêameyê girewtene, cayê kurdanê ke tey kirmanckî qîsey bena, ê cayan kî pêro pîya sahaya no cigêrayîşî nêbî. Prototîpê nê cayan ameye girewtene. Ma vajî: Vakur ra Dêrsim, orte ra Licê û başûr ra kî Sêwregî ra numûney ameyî nuştene.

Na xebate beşan ser o pare bîya. Nê, destpêk ra teber şeş beş ê. Beşê destpêki de, armanc, çarçewa û methodê cigêrayîşî ameyê nuştîş.

Beşê yewin, manaya folklorî, mahîyetê folklorî û xebata folklorî ya dinya ser o nusîyayê. Tîya de xebateyê muhîmî yê welatanê Ewropa ra numûneyî û tarîxçeya avêr şîyayîşe folklorî ameya nuştene.

Beşê diyîn derheqê sahaya cigêrayîşî der o. No qisim de cayê ke tey kirmancî yena qiseykerdene, dayê naskerdene. Kamcî fekê kirmancî, kamcî mintîqa de qisey beno? Ê bi xo çitur xo name kenê? Cewabê nê persan ameyo dayene.

Yê hîrêyin de cografya û kilîmaya cayanê cigêrayîşî, vurîyayîşê awanîya sosyale yê na mintîqa û nê vurîyayîşî de rolê bîyenanê sosyalan çik ê, înan ser o nusîyayê. Tîya de zîyade, peynîya barkerdîşî de vurîyayîşê cuyîyê şarî analiz bîyo.

Beşê çarin de edebîyatê fekkî de ke çî esto, her hîrê mintîqayan ra nimûneyî ameyê nuştîş. Tayê nimûneyî kî veracerê nimûneyê yê dinya kerdê. No qisim de sanikî, efsaneyî, vateyê verênan, duayî, zewtî ûsn. ca gênê.

Beşê pancin de cuya şarî ameya nuştîş. Zîyadeyê no beşê bawerîya şarî ser o yo. No semed ra kî bawerîya kirmancanê elewî û sunîyan, cîya-cîya ameya nuştîş. Zîyadeyê nînan yê kirmancanê elewîyan ê. Çike dînê ke resmî yê û wayîrê kitabe yê nêkewnê mewzûyê folklorî. Ê kewnê mewzûyê îlahîyatî. Kitabê dînê kirmancanê elewîyan çîn o. Seba bawerîya înan qeydeyê standardî kî çîn ê. Coka bawerîyê înan folklorikî yê.

Beşê şeşin de peynîye ra dima çimeyî û îlaweyî estê. Nê îlaweyan de materyalê folklorîyê ke ci ra îstîfade bîyo, ca gênê.

Armancê na xebate yo bingeîn, ziwan û kulturê bi mîlyonan kesî yo ke çin hesibîyeno û bi vîndîbîyayene ameyo tê rî, bivejîyo meydan û lewê edebîyatê şarî yê fekkî de coyê xo bigîro.

1.2. Çarçewaya Cigêrayîşî

Mewzûyê na xebate “Folklorê Kirmancan” o. Cayo ke tey kirmancî ciwîyenê cografyade girs a. No gure bi hîrê cayan sînor kerdo. Nê cayî, Dêrsim û derdorê Dêrsimî, Licê û Sêwregî. Nê cayan de bi zanayan rî be rî ameyo qiseykerdene.

Mewzûyê folklorî zêde yê. Honde çî kuweno zereyê folklorî ke, ca kerdene û tesnîf kerdene kî çetin a.

Mabênê kirmancan de hetê îman kerdene ra ferq esto. Îmanê şarî zaf tesîrê cuyî keno. Cuya mîletan îmanê xo gore şekil gêno. Yê kirmancan kî winî bîyo.

Mabênê kirmancan de hetê ziwanî ra kî ferq esto. Hende xêlê wext bîyo ke yewbînî ra cêra bîyê û mabên de têkilîye nê menda, ziwan goreyê her mintîqa vurîyo.

Mekleb çin o, çapemenîye çin a, têkilîye çin a... Ziwan çitur yew bimano? No sebeb ra, seba baş famkerdena ziwanî tayê cayan de kî ardimê zanayoxan ameye girewtene.

Bi ziwanê xo, nuştîşê kuturê xo de ereykewtîşê kirmancan tenê lezîye peyda kerde. Leze ra zaf çî ameye nuştîş la detayê xo zaf nêamey nuştene. Ez bawer kena ke naye ra tepîya xebatê zaf rindî vejînê. Qismê ziwan û edebîyatê kurdan kî ronîya. Endî kurdî ser o kî xebatê îlmî zêdenê. Ez bawer kena ke no het ra kî merdimê îlmî zaf vejînê û zaf karanê girsan kenê.

1.3. Methodê Cigêrayîşî

Metodê cigêrayîşê na xebate, metodê dîyalogî bî. Xebate bi persan bîye. Verê verkan, folklorî ser o nêzdîyê 200 persî amade bi. Nê persî, kesê ke zanaye yê, kulturê kirmancan ciwîyenê û kulturî benê resnenê ajê neweyî, înan ra pers bî. Cevabê nê persan ameyî qeydkerdene.

Lîteraturê folklorê serê dinya ke wend tey aseno ke welatanê bînan de kî cigêrayîşê folklorî de metodo verên û muhîm, ca de cigêrayîş o. Ca de cigêrayîş, cayo ke o folklor tede ciwîyeno uca de folklorî ser o xebitîyayîş o. Na gure kî zîyade mabênê cigêrayox û qiseykerdoxan de vêreno ra û nê qisey yenê qeyd kerdene.

Hona ke cigeryayox/e nêşîyo/a cayê cigêrayîşî ganî verê coy ca doz bikero. Dima ê cayan de ke kamî de qisey kenê û kamcî roje qisey kenê ey doz(tesbît) kerê. Yanî ganî her çî verî ra amade bo.

Seba cigêrayene eksê miletanê bînan, yê kirmancan metod û îmkanê xo çîn ê. Seba kirmancan, metodo tewr rind, metodê dîdarîye û roportajî yo.

Wextê no cigêrayîşê de hetê qisey kerdene miletî ra qet zehmet nêancîya. Çike her kesî zerrî ra cewabê persan da.

Ney ra teber ez bi xo nê cayan de, maya xo ra bîya û unca zereyê nê kulturî de bîya pîle. Tore, adetî û bawerîyê ke mi nuşnayî, ez bi xo ciwîyaya.

BEŞÊ DIYIN

2. FOLKLOR

Çekuya “folklor”î yena manaya zanayîşê şarî. Na çekuye, verê coy serra 1846 de folklorîstê îngilîzan William John Thomsî eşta orte. Hata ke Thomsî derheqê folklorî de na meqale nênuştibî seba folklorî “edebîyato populer” yan kî “antîkîteya popolare” ameyêne vatene.

“Serranê 1780an de yanî nêjdîyê hawtay serrî ra avêr kî Almanya de seba zanayîşê şarî “Volkskunde” vatêne.”¹ Na meqaleya Thomsî dima termê “folklor”î dinya de ame qebul kerdene û herinda zanayîşê şarî girewt.

Înglîzkî de “folk” manaya şarî der o. “lore” kî yena manaya zanayîşî. Termê “folklore”î verê coy seba etudkerdîşê materyalan vatêne. Dima dîsîplîno îlmîyo ke materyalan etud keno seba ey ame vatene. Mesela almanî, nê dîsîplînî ra “Volkskunde” vanê, fransîzî “le folklore” yan kî “traditions populaires”, îtalyanî kî “le tradizioni popolari” vanê.

Kirmancî kî, na tore û adetane xo ra yanî folklorê xo ra “adetê kirmancîya ma” yan kî “adetê kirmancîya ma wa verêne” vanê. Kirmancan, folklorê xo, bi nameyê etnîsîteya xo name kerdo.

Peynîye de qesta her kesî kî yew a. Her kes kî bahsê zanayîşê şarî keno. Manaya na çekuye ser o problem çin o. La çarçewaya çekuye ser o folklorîstî hemfikir nîyê. Yanî çik kuweno zereyê folklorî, çik nêkuweno ci, hona naye ser o munaqeşe kenê. Cildê yewin yê “Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend” de vîst û yew çeşîdî tarîfê folklorî estê. No kî musneno ke folklorîstî pêro yew tarîfî qebul nêkenê. Çîyo ke pêro ser o hemfikir ê o kî kırışnayena (taşınması) folklorî ya. Bitaybetî folklor fekkî yo. Bi toreyê fekkî aj ra bi ajî kırışîyeno. Tena folklor kî nîyo. Çike kulturê bênuştayan de her çî bi fek kırışîno.”²

Folklor kulturê şarî yo. Kultur bêsinor o. Hata kotî kuweno zereyê folklorî, hata kotî nêkuweno ci, cêra kerdene neyî, honde kî rehetê nîya. “Folklor, toreyo ke fek ra bi fek bi çekuyan fetelîno o yo.”³

¹ Richard M. Dorson, W.J. Thoms, “M. William John Thoms ve ‘Folklor’ Başlıklı Yazısı”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Serpil Aygün Cengiz, 2. Baskı, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 11

² Alan Dundes, Folklor Nedir, Yay. Haz. Oğuz, Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Çev. Gülay Aydın, r. 16

³ Francis Le Utey, “Folklorun Tanımı” ç.c. , Çev.Tuba Saltık Özkan, r. 24

Malzemeyê folklorî tek bi tek yê kesan nîyê, yê grûbe yê. Gereke orteyê grûbe de çiyode ortax estbo. No çî ziwan beno, dîn beno yan kî karode muşterek beno. Çi beno bibo, gereke mabênê grûbe de, mabênê şarî de bare bo, yê înan bo. “Malzemeyê folklorî, yê keşî nîyê, yê grûbanê sosyalî yê. Grûba sosyala ke ey peyda kena û kena weye, eke bîye vîndî folklor kî mireno. Folklorê şarê verênî yê Amerika (aztekan û mayayan) kî sey ziwan û kulturê înan merdo.”⁴

“Ma ke qalê folklorî kerd gereke behsê şîra fekkî ya şarî kî bikîme. Termê “edebîyat”î lewê edebîyatê nuşteki de, eke edebîyatê fekkî kî gêno zereyê xo, folklor beno qismêde taybetî yê edebîyatî. Nîya kî ma bese keme ke seba îlmê zanayîşê şarî vajîme qismêde îlmê edebîyatî yo.”⁵

2.1. Armancê Folklorî

Kultur fek ra bi fek hata kotî ke şî sono. Cayo ke tede vindet, endî nêşî kî gereke bêro qeydkerdiş. Yan nê materyalan binusnê yan kî qeyd bikerê û cayê de arşiv bikerê. “Arşivê rastikên yê kulturê fekkî kitabxaneyî nîyê, hafizaya merdimî ya.”⁶ Coka cayê cigêrayîşê folklorî yo tewr verên û muhîm şar bi xo yo.

“Îlmê folklorî bingeyê xo luzimîya cigêrayena kulturê fekkî ra gêno. Çitur ke zaneme di dînamîkan yê nê îlmî ra yew bawerkerdişê şarî (folk belief), oyo bîn kî dînê şarî (folk religion) yo.

Îlmê folklorî, bawerîyê kanî yê ke dînanê verênan sey mîrasî ardê wextê xo, bi dînanê neweyan ra kerdê tîmîyan, înan ra aleqedar beno.”⁷ Mabênê dîn û folklorî de têkilîyade pête esta. Ewro tayê mezhebê dînan, wazenê ke malzemeyê folklorî yê ke zereyê mezhebê înan der ê, bierzê. “Sîstemê dînî yê ke bawerîya şarî ser o bîyê pîl (xo estê), tena muhtewayê felsefî û exlaqî muhafeze kerdê. Nê bawerîyê bînî kî batil hesab kerdê û estê. Protestanîye û mezhebêde îslamî (wehabîye) de rewşe nîya ya.”⁸

Îlmê folklorî eleqedarê dînê resmî nêbeno. “Dîn û exlaqo ke qaydeyê xo belî yê, kitab o, mekteban de yeno salixdayene, îlmê folklorî eleqedarê ci nêbeno. Dîno

⁴ Alexander H. Krappe, “Folklor ve Mitoloji” Yay.Haz. Oğuz, Gürçayır, ç.c., Çev. Umay Günay, r. 142

⁵ Yuri M. Sokolov, Folklor: *Tarih ve Kuram*, Çev. Yürke Özer, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2009, r. 11

⁶ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, r. 11

⁷ ç.c., r. 11

⁸ H. Krappe, “Folklor ve Mitoloji” Yay.Haz. Oğuz, Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Çev. Umay Günay, r. 138

nuştekiyo ke qeydeyê xo belîyê, ci rê îlmê îlahîyatî eleqedar beno.”⁹ Cayê cigêrayîşê îlmê folklorî kî bawerkerdişê şarî yo. Nê kî bawerî û şîroveyê neweyî yê ke dînanê verênan ra ardê û bi qaydeyê dînê resmî ra kewtê tēmîyan û mîyanê şarî de bîyê vila, ê yê. “Îlmê folklorî normatîf nîyo. No semed ra kî sey pêro temayan, temaya bawerîya şarî de, rindî û xirabiye yan kî rastî û xeletîya temayan nêcigêrayeno. Seke mi verê coy kî vat, no kar karê îlmê îlahîyatî yo. Îlmê folklorî, bawerîyê ke mîyanê komanê şarî de yenê bawerkerdiş, înan doz keno. Şar nê bawerîyan çitur ciwîyeno, ey ser o vindeno.”¹⁰

Cuya moderne de herinda folklorî zaf çin a. Mesela, televîzyonî verê coy herinda sanikan, dima kî herinda edebîyatê fekkî de çî ke esto, girewt. Nêweşxane û îlacanê modernan herinda mela û dermananê verênan girewte. Cuya şarîstanan wextê potena nanî kî kerd kilm. Ekonomî vurîya, qeweta herînayene bîye zîyade. No semed ra kî “fast food”î hêdî-hêdî herinda werdê verênî girewt. Kincî vurîyay. Dinyaya moderne de her kes yew çî keno xo pay. Kincê folklorîkî tena fealîyetanê folklorîkan de mendî. Bawerkerdişê folklorîkî kî sayeyê dînê resmî de roj be roje benê vîndî.

2.2. Dinya de Tayê Xebatê Folklorî Yê Muhîmî

Termê “folklor”î çiqas ke William John Thomsî eşto orte û dayo qebulkerdene, sayeyê folklorîstê amerîkanijî Stith Thompsonî kî folklor bîyo îlm. Thompsonî, folklor berdo unîversîteyan. Coka ey ra vanê “pîyê folklorî”.

Amerîka

Seba rind famkerdena sahaya îlmê folklorî, temaya eseranê Thompsonî ra çend nameyî:

“The Return from the Dead in Popular Tales and Ballad” (Sanik û Lawikan de Merdene ra Têpîya Agêrayîş), 1909

“European Tales Among the North American Indians” (Mabênê Çermsûranê Amerîkaya Vakurî de Sanikê Ewropa), 1919

“Tales of the North American Indians” (Sanikê Çermesûranê Amerîkaya Vakurî) 1932

“The Folktale” (Sanika Şarî), 1946

⁹ Çobanoğlu, ç.c. r. 12

¹⁰ Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, r. 12

“One Hundred Favorite Folktales” (Se Sanikê Şarî yê Favorî), 1968¹¹

Almanya

Helbet Thompsonî ra aver Ewropa de xebata folklorî estbî. Hona ke folklor sey îlmê şarî nêamo qebulkerdiş kî, Ewropa de folklorî ser o zaf xebatê muhîmî virazîyayê. Mesela, Almanya de peynîya serranê 1700an û destpêkê serranê 1800an de binê nameyê “Volkskunde” de zaf xebatî bîyê. Nînan ra tewr muhîmê xo xebata her di birayê Grimman (1785-1863) a. Her di birayê Grimmî, koşeyêde Almanya ra bigê hata koşeyo bîn yê Almanya dewe bi dewe fetelîyayê û sanikî dayê arê. Dima na sanikan ra çond cîldî kitabî nuştê û çarnayê zaf ziwanan, ewro hona, her cayê dinya de kî nê sanikî yenê qiseykerdene.

Almanya kî hetê materyalanê folklorî ra zaf dewletî ya. Zaf arşîvê girşî estê ke tede bi hazaran ra belgeyi estê. Mesela Zentralarchiv der Deutschen Volkszählung (Arşîvê Vateyanê Şarê Almanî) de 70.000 wesîqeyî estê. Das Deutsche Volksliedarchiv (Arşîvê Lawikanê Şarê Almanî) de 300.000 ra zîyade lawikî estê.

Ewro zafê unîversîteyê Almanya de kî “Folklor” sey îlmî yeno musnayene û qismê folklorî esto.

Fransa

Fransa de eksê Almanya cigêrayîşê folklorî teverê unîversîte de dewam keno. Çiqas ke unîversîte de nêbo kî unca xebatê zaf muhîmî estê. Verê coy, serra 1884 de materyalê edebîyatê fekkî ameyê arêkerdene. Nê materyalî şîrî, sanikî, efsaneyi, vateyê verênan, mertalî û lawikî bîyê. Çimeyê na xebate edebîyato fekkî, sahaya xo kî komelê dewijan bîyê. Methodê xebate kî dewijan ra arêkerdena materyalan bîya. Dima Fransa de folklor serranê 1900yan de demê xo yo zerrên de bîyo. Sey îlmî ameyo xebityayîş la ancî teberê unîversîteyan de bîyo.

Serra 1904 de Paul Sebilliotî bi nameyê “*Folklore de France*” (Folklorê Fransizan) eserê veto. No eser de bi hazaran materyalê folklorî tesnîfkerde bîyê. Neyî ra tepîya zaf eserê folklorî çape bîyê.

¹¹ Richard M. Dorson, “Folklorun Babası, ‘Stith Thompson’”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Ögüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Nebi Özdemir, Milli Folklor Yayınları 16, Ankara, 2003, r. 9-10

Xebata folklorîya ke Fransa de serra 1846 de dest pêkerda, heta serranê 1930an zaf avêr şîya, folklorî ser o zaf xebatî bîyê, zaf eserî vejîyê. Mabênê serranê 1936-1944 de eleqe bi xebata folklorî beno kêmi. Kêmbîyayîşê no eleqeyî heta ewro kî dewam keno û ewro hîna kî Fransa de folklor, dinyaya unîversîteyan ra zaf dûrî yo.¹²

Spanya

Folklor bi tebîetê xo edetan ser o vindeno. Kotî ke zaf komî estê, uza de çeşîtê folklorî kî zîyadêr ê. Mesela, Spanya de, Cemîyetê Folklorê Spanya, serra 1881 de ronîyayo. Çend cayan de (Andalov, Asturi, Katalan, Galisia) cigêrayîşê folklorî kerdo. Çi ke nê komî tayê hetan ra yewbînî ra cîya benê. Mîyanê xo de hetê bawerî, ziwan û toreyî ra benê yew.

Arşivê Folklor û Etnografya yê Katalonya mabênê serranê 1915-1922 de ronîyayo.

Cemîyetê Cigêrayîşê Baskan serra 1918 de ronîyayo.

Mektebê Cigêrayîşê Galîsya kî serra 1927 de ronîyayo.¹³

Spanya de cigêrayîşê folklorî, seba etnîsîteyanê cîya-cîyayan ge-gane qedexe kerdo û folklor sey yê Tirkîya tena ameyo manaya kaykerdene, ge-gane kî serbest verdîyayo. Serranê 1970-1980an de, sayeyê prosesê akerdişê demokrasî û tesdîqê qanûnê neweyî û sayeyê otonomî de eleqe bi folklorî unca bîya zîyade.

Îtalya

Îtalya de kî derheqê folklorî de xebatê zaf muhîmî estê. Tarîxê cigêrayîşê folklorî Îtalya de tenêna kan o. “Yeno vatene ke mîletê Îtalya, mîletê yewin yê Ewropa yo ke qîymetê folklorî rind zaneno.”¹⁴ Profesore folklorî Raffaele Corsayê îtalyanizî ra gore folklor, eksê ruhê şarî yo ke nêmerdo, hona ciwîyeno, o yo. No fikrê xo gore kî, tena zamano kan de hepis kerdena folklorî, xelet a.

Folklorîstanê îtalya, folklorî ser o zaf kovarî vetê. Muzeya folklorî ya verêne kî serra 1881 de Sicîlya de ronîyayo. Na muze de seba cigêrayena folklorî yew kî kitabxane esto.¹⁵

¹² Jocelyne Bonnet-Charles Oliver Carbonell, “Fransız Yüksek Eğitiminde Folklor ve Folklor-Etnografya-Tarih İlişkisi”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Çev. R. Bahar Akarpınar, r. 28

¹³ Ana Marina Rivas, “İspanya Yüksek Öğretiminde Folklor ve Antropoloji: Bir Paradoksun Hikâyesi”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Çev. R. Bahar Akarpınar, r. 62

¹⁴ William E. Simon, “İtalyan Folklor İlim Adamları”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Çev. Umay Günay, r. 68

¹⁵ Ç.c., r. 77

Îrlanda

Xebatê folklorî yê ke seserra 17. ra nat Îrlanda de dewam kenê, ancax serra 1970 de kewtê unîversîte û fealîyetê xo cayê akademîk de musnenê. Naye ra tepîya kî unîversîteyan de folklor sey qismêde xoserkî bîyo pîl. Nika unîversîteya Dublînî de seba folklorî programêde lîsansî û programê kî serê lîsansî esto. Unîversîteya Corkî de kî di programê lîsansî estê. Nê programan de dersê ke yenê dayene nê yê:

- Edebîyato fekkî, formê hunerê fekkî (mesela, sanikî)
- Kulturo populero maddî (alet û edewatî)
- Dînê şarî; bawerîyê şarî û formê rîtuelan (milaket, perî, raywanîya hacî, fal, toreyê cinaza ûêb.)
- Ziwan û edebîyatê Îrlanda (oyo kan û oyo newe)
- Tarîxê Îrlanda (oyo kan û oyo newe)
- Arkeolojî û cografyaya keltan¹⁶

Almanyaya Rojhelatî

“Almanyaya rojhelatî de cigêrayîşê îlmê folklorî sey sebebê cîyayîye ameyo dîyyayîş û xeylê wext cigêrayîşê folklorî qedexe bîyo. Coka Almanyaya rojhelatî de xebata folklorî erey dest pêkerda.”¹⁷ Belkî sebebê nê qedexekerdîşî, tersê cêrabîyayîşê etnîkî bîyo. Çike materyalê folklorî, cîyayîya etnîkî kî vejenê meydan. Qedexeyê cigêrayîşê folklorî, avêrîyayîşê nê îlmî de kêmiye peyda kerda. “La ewro, folklorîstê şarê ke almankî qisey kenê, bi xebata şexsî û akademîkî, seba mîyan ra wedardena na kêmiye, gureyenê.”¹⁸

Eynî eser de yeno fam kerdene ke cengê dinya yê diyinî ra avêr, nê îlmî ser o xebatê zaf başî estê. Ancî winî yeno dîyayene ke serranê 1960yan tepîya xebata folklorî, sey xebata akademîkî, zaf unîversîteyan de ca girewta.

¹⁶ Hülya Oğuz, “Îrlanda Üniversiteleri’ndeki Folklor Çalışmaları”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, r. 95

¹⁷ Heike Müns-Thomas Sgholze, “Doğu Almanya’da Halkbilimi Çalışmaları”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarih*, Çev. Sevgül Sönmez, r. 84

¹⁸ Ç.c.

Rûsya

“Rûsya de eleqeyo rastikên yê arêkerdene û weşana folklorî, bi tesîrê birayan Grîmman û bi hereketê romantîkan, serê seserra 19. de dest pêkerdo.”¹⁹

Eynî eser de bi vatena Felix J. Oinasî, Rûsya de, cêr ra be cor, dewijan ra bigîre heta çarî, pêrunê kî folklorî ra hes kerdêne. Ancî kî xeylê wext materyalê folklorî nêameybî nuştene. Çike nuşte, bi destê merdimanê dînî ra bîyêne. Înancê merdimanê dînî gore kî şîra fekkî de înancê putperestîye bî, qilêrin bî. Coka nuştene eseranê folklorîkan rê dişmenîye kerdêne.²⁰

Şoreşê oktobre ra tepîya kî xebatê zaf muhîmî estê. La na reye kî, nê xebatî, binê tesîre îdeolojîya Marksîzmî de mendê. “Serra 1948 ra tepîya heta merdena Stalînî, xebatanê folklorî de, zaf aşîkar, hetê termînolojîyê komînîstîye ser vurîyayîşî dewam kerd.”²¹

Rûsya de, bi sebebanê dînî yan kî îdeolojîkî, xebatê folklorî, ge-ge rastê astengî bêrê kî, raya xo ra dewam kerdo, seba xebatanê folklorî zaf dezgehî û akademî kî bîyê ra.

Misir

Seke yeno zanayene, Misir, cayê medenîyetanê verênan o. Tayê materyalê ke nê medenîyetan ra mendê, alimanê înan seveknayê û heta ewro ameyê. Ewro kî bi xebata folklorî, na dewlemendîye vejena meydan. Sebebê bîyayîşê merkezê medenîyetanê girsan, misirîjî wayîrê toreyê edebîyatê tewr kanî yê. Edebîyatê Misirî, eserê ke bi nuştayanê hîyeroglîfî nusîyayê peyda kerde. “Misirîjî, xebata folklorî de, tewr zîyade sanikan, hîkayeyan û nuştayê pîramîtan ser o vindetê. Çike zîyadeyê şarî ra gore, raya fam kerdene eseranê folklorîkan, rind fam kerdene nê sanik û hîkayeyan ra vêrena ra.”²²

Folklorê Misirî de, nuştayê hîyeroglîfî zaf muhîm ê. “Ewro resim-nuştayê tewr kanî, hîyeroglîfê Misirî yê. Kulturê Misirî, yê hazar serran, sayeyê nê resim-nuştayan de heta ewro ameyo.”²³ Materyalê folklorî ke zîyade bî, xebate kî bena zîyade. Coka unîversîteyanê Misirî de, folklorî ser o zaf xebatî estê. “Nînan ra tewr muhîmî, unîversîteya El- Ezherî û unîversîteya Qahîre ya.”²⁴

¹⁹ Felix J. Oinas, Rusya’da Folklor Faaliyetleri, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Çev. Umay Günay, r. 109

²⁰ Ç.c. r. 108

²¹ Ç.c. r. 117

²² Nesrin Akkurt, Mısır’da Folklor Çalışmaları, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, r. 219

²³ Ç.c. r. 222

²⁴ Ç.c. r. 227

Misir de unîversîteyan ra teber kî karê zaf başî estê. Kitabî, kovarê kultur û folklorî zaf ê. Bi temaya folklorî, zaf konferansî û festîvalî organize bîyê. “Misir de, bitaybetî sanikî, hikayeyî, hîyeroglîfî, tarîx, Misiro kan, dîn, pîramîtî (Tesîrê pîramîtan, folklorê Misirî ser o zaf bîyo û hîna kî tesîrê xo dewam keno.), Kleopatra, ufo, seyahat, cinîke, werd, kilîmî ûsn. ser o ameyo vindetene.”²⁵

Îsraîl

“Xebatê folklorî yê verênî, kulturê yahudîyanê filîstînî ra zîyade, o yo ke yahudîyanê maciranê dîyaspora ardo, ey ser o bîyo.”²⁶ Cigêrayena folklorê yahudîyan tena yew welat de nêbena, yew ziwan de kî nêbena. Çike yahudî, çar koşeyê dinya ra axme bîyê û ziwanê ê cayan qisey kenê. Labelê zîyadeyê înan, dînê xo seveknayo. Coka folklorê yahudîyan de motîfê dînî zaf û bibandur ê.

“Yahudîyan, tim zereyê toreyê fekkî û nuştekî de, folklorê xo newede ra viraştö. No proses bi Tewratî dest pêkerdo. (...) Folklorê yahudîyan ke nîya zemînê dînî ser o virazîyayo, sey sehayê kulturê medenîyetanê tewr kanan, yeno qebulkerdene. Ancî kî Îsraîl de, tarîxê xebata folklorî, zaf newe saye bena.(...) Îsraîl de xebatê folklorî serra 1960 ra avêr nîyê”²⁷

Herbê dinya yo diyin de û herbî ra tepîya, trajedîya ke yahudî ciwîyayî, înan ser o tesîrode girs kerd. Zaf cayan de, ê be kulturê xo ra pîya orte ra dardî we. Coka yahudîyê ke pey de mendî kî kewtî re kulturê xo dima ke, xo vîr ra mekerê. Bîyarê xo vîrî. Ewro Îsraîl de, zafê unîversîte û merkezan de, xebateyê folklorî yê zaf çeşîtin estê.

Ma bese keme vajîme ke cigêrayîşê folklorî, welatanê avêrşîyayan de serranê 1700an de dest pêkerdo. Serranê 1800an de nê cigêrayîşî rind aver şîyê, serranê 1900an de kî unîversîteyan dest eşto ci. Nika endî Tirkîya de kî tayê unîversîteyan de qismê folklorî esto.

Tirkîya

Tirkîya de xebata folklorê îlmî, wexto ke folklor dinya de sey îlmî ameyo qebul kerdene, o wext dest pêkerdo.

²⁵ Ç.c. r. 234

²⁶ Zehra Kaderli, “Îsraîl’de Folklor Çalışmalarının Tarihi”, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, r. 240

²⁷ Kaderli, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, r. 239

“Serra 1789 de, şorişê Fransa ra dima proseso ke ciwîyayo û serra 1839 de Fermanê Tanzîmatî dima Şînasî, Zîya Paşa, Namik Kemal û xebatê Ahmet Vefik Paşayî Tirkîya de bîyê sebebê bîyayena atmosferêde neweyî.

Serra 1908 de îlanê Meşrutîyetê II. de û îqtîdarê Firqaya Îttîhad we Teraqqî de fealîyetê ke çarçewaya fikrê tirkênî der ê, benê zêde.

Serra 1908 de ‘Türk Derneği’ (Komela Tirkan)

Serra 1911 de ‘Türk Yurdu Derneği’ (Komela Welatê Tirkan)

Serra 1912 de ‘Türk Ocağı’ (Ocaxa Tirkan) ronîyenê.”²⁸

Nê komeleyan bi nameyê xo kovarî weşanayê.

“Tirkîya de, nuştayo tewr verên o ke ‘îlmê şarî’ dano naskerdene, kovara Ziya Gökalpî ‘Halk Doğru Dergisi’ hûmara 14. de, roja 23 Temmuze 1913 de bi nameyê ‘Halk Medeniyeti-1, Başlangıç’ neşr bîyo.

Ziya Gökalp, herinda termê ‘Folklore’î de termê ‘Xelqîyat’î şuxulneno.”²⁹

Tirkan kî waşt o ke manaya folklorî de çekuyade Tirkî peyda bikerê. Tayîne vato “Hikmet-i Avam” bo. Tayînê vato “Budun Bilgisi” bo. Tayîne kî vato “Halk Bilgisi” bo. Peynî de ke unîversîteyan de, dursa “Halk Bilimi” daya wendiş, no term, sey “Halk Bilimi” mend.

“Unîversîteyan de, xebata ‘îlmê şarî’ verê coy serra 1924 de zereyê Unîversîteya İstanbulî de, bi awankerdişê ‘Türkiyat Enstitüsü’ dest pêkerd.

Komela îlmê şarî ya verêne ke xebata îlmê şarê tirkan kena, roja 01.11.1927 de, Anqara de, bi nameyê ‘Anadolu Halk Bilgisi Derneği’ ronîyaya.”³⁰

Dima serra 1931 de “Türk Ocakları” xo fesh kenê. Herinda înan de, serra 1932 de, “Halk Evleri” (Keyeyê Şarî) benê ra. Xebata folklorî nê cayan de dewam kena. Dima,

²⁸ Metin Ekinci, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 15

²⁹ Ekinci, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, r. 15

³⁰ Ç.c. r. 16

serra 1932 de M. Kemal Atatürk di komelan “Türk Dilini Tetkik Cemiyeti” û “Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti” awan keno. Ewro kî nê dezgeyî bi nameyê “Türk Dil Kurumu” û “Türk Tarih Kurumu” estê.

Seba cigêrayîşê folklorê tirkan merdimode zaf muhîm Pertev Naili Boratav o. Kulturê şarê tirkan rê zaf xizmete kerda. Eke ma “Folklor” va, merdim hata qalê ey nêkero, gereke nêvêro ra.

“Pertev Naili Boratavî, serra 1938 de Fakulteya Ziwan Tarîx û Cografya ya Unîversîteya Anqara de dursa edebîyatê şarî da. Bi talebeyanê xo ra pîya şîyê Anadolî de bi metodê îlmî materyalê kulturî dayê arê. Peynîya nê gêrayîşî de arşîvode girs amade kerdo.

Serra 1948 de girewtena kursîyê îlmê şarî dima, na xebate tenê birîyaye.³¹

Unîversîteyanê Tirkîya de Xebata Folklorî

Unîversîteya Anqara de qismê “Halk Bilimi”, Unîversîteya Gazi de “Türk Halk Bilimi” û zafê unîversîteyan de kî “Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı” awan bîyê û nê qisman de dersê lîsansî û lîsansê berzî kî dîyenê.

Folklorê Kurdan

Kurdan de folklor zaf o. “Vilçevsky ra gore, na rewşe, bi ziwanê xo de çinebîyena wendiş û nuştişî îzeh bena.”³²

Ereykewtena edebîyatê nuşteki, yan kî çinbîyena mekteban, bîya sedemê averşîyayîşê folklorî. Kurdan, ziwanê dayîka xo mekteban de nêwendo û nênušto. No rî ra kî bese nêkerdo ke xo bi edebîyatê nuşteki ifade bikerê.

“No semed ra pêro cigêrayîşê ke do edebîyatê kurdan ser o bibê, verê coy û bitaybetî benê cigêrayîşê folklorê nê şarî.”³³

Zîyadeyê folklorê kurdan hetê rojhilatnasan ra ameyo arê kerdene. Nînan nušto, qeyd kerdo û weşanayo. Nê metnê orîjînalî kî yan Rûsya der ê, yan kî Almanya der ê.

“Rojhilatnasan, zîyadeyê wesîqayan dayê arê û weşanayê. Lîsteya ke nê weşanan ra amade bîya cêr de nusneme:

A. Jaba, *Recueil et notices et recits kurdes*, St. Petersburg 1860;

³¹ Ç.c. r. 17

³² Basil Nikitine, *Kürtler*, Haz. Nurer Uğurlu, 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, r. 453

³³ Ç.c., r. 455-456

B. Nikitine, *Kurdish Stories From My Collection* (Koleksîyonê Mi Ra Hîkaye yê Kurdî), BSOS de IV (1926)

E. Lescot, *Textes kurdes* (Metnê Kurdî), I. Parîs 1940, II. Beyrûd, 1942

E. Prym û A. Socin, *Kurdische Sammlungen*, St. Petersburg, 1890

H. Makas, *Kurdische Texte (Mardin)* (Metnê Kurdî), Leningrad, 1926

B. Nikitine, *Kurdish stories from my collection* (Koleksîyonê Mi Ra Hîkaye Yê Kurdî), BSOS' de, IV (1926), r. 121-38; idem, *Quelques fables kurdes d'animaux* (Çend Sanikê Heywanan yê Kurdan), Folklore de XL, (1929), r. 228-44;

O. Mann, *Kurdische u. Persische Forschungen*, IV. Die Mundart der Mukri, Berlin, I. 1906, II. 1909

Peter Ivanovich Lerch, *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer*, St Petersburg, 1857

Th. Bois, *L'ame des Kurdes a la lumiere de leur folklore* (Roştîya Folklorî de Ruhê Kurdan), Cahiers de l'Est de, Beyrûd, no: 5 û 6 (1946)

S. Wikander, *Recueil de textes kurmandji* (Arekerdeyê Metnanê Kurmancî), Uppsala-Wiesbaden 1959

N. MacKenzie, *Kurdish Dialect Studies* (Etudkerdena Lehçeyanê Kurdan), Londra 1961-2³⁴

Eserê ke na lîste der ê zîyadeyê xo folklorê kurdan yê lehçeya kirdaskî yê.

Kirmanckî de metnê folklorî yê tewr verenî yê P. Lerchî yê.

“Wextê Herbê Qirimî de destê hukmatê Smolensî de, mabênê zobî esîranê tirkan de kurdî kî estbî. Akademîyê Îlman, P. Lerch ruşna mîyanê nê esîran. P. Lerch, alimo verên o ke krîtikê metnanê kurdî weşaneno (1856-1858)”³⁵

Mabênê esîran de kurdê kirmancî kî estê. Lerch sono ke kurdan de temas bikero, înan de qisey bikero, kulturê înan nas bikero, reyê ewnîyeno ke nînan ra tayê zobî qisey kene. Pers keno ke no senê zîwan o. Ê kî xo danê naskerdene. Winî kirmancî ferq keno û 11 hefteyî înan de qisey keno, mesele û sanikanê înan goşdarî keno û nuşneno. Metnê ke Lerchî nuştê, ewro metnê tewr verênî yê ke ma zanenîme ê yê.

P. Lerchî ra tepîya rojhilatnasê almanan Oskar Mann serranê 1901-1903 û 1906-1907 de seyahetê Îranî û Tirkîya keno. Nê seyahetan de folklorê kirmancan û kirmancî ser o xebîtîno. Serran ra tepîya kî şagirdê Oskar Mannî Karl Handak gureyeno. Mannî

³⁴ V. Minorsky, Th. Bois, D.N. MacKenzie, *Kürtler & Kürdistan*, Çev. Kamuran Fıratlı, 2. Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, r. 169-170

³⁵ Nikitine, *Kürtler*, r. 513

ser o xebitîno û kitabê bi nameyê “Mundarten Der Zaza, Hauptsahlich aus Siwerek und Kor”î weşaneno. No kitab, lehçeya zazakî, kurdî ra cîya etut keno.

“Herbê Dinya yê Yewin ra tepîya kurdan kî dest bi arê kerdena folklorê xo -bi ardimê kokiman- kerd... Dewletîya na folklorî ke verê verkan merdimî ra asena, vateyê verênan, vateyê şarî û mertal ê.”³⁶

“Metnê tewr kan yê kurdan vateyê verênan ser o yo. No metn serra 1711 de Armenîstan de, bi alfabeya Armenîkî ameyo nuştene. Tey 115 tenî vateyê verênan estê. Nuşttoxê xo bellî nîyo.

Di eserî kî Mela Mahmûdê Bayezîdî nuştê. Nînan ra yew vateyê verênan ser o yo, yew kî tore û adetanê kurdan ser o yo. Metno ke vateyê verênan ser o nuşt, bi nameyê ‘Tercumeya Mesel û Hikmetên Kurdî’ Lenîngrad de Kitabxaneyê Rojhilatnasîye der o. Esero bîn kî “Adat û Rusûmatnameyê Ekradiyye” hetê folklorê kurdan ra zaf dewletî yo.”³⁷

Xebatê Kurdanê Îraqî³⁸

Çend nimûneyî:

Eladîn Secadî, *Mêjûy Edebî Kurdî* (çend rûpel li ser gotinên pêşîyan in), 1952

Şêx Muhemmed Xal, *Pendî Pêşîniyan*, 1957

Muhammed Tewfîq, *Folklorî Kurdî*, 1961

Çend Mamoste, *Serincêk Le Derwazey Folklorî Kurdewe*, 1961

Sacid Aware, *Lêkolînewey Edebî Nûyî Kurdî*, 1967

Osman Şarbajêrî, *Gulşen*, Kerkûk, 1969

Îzedîn Mistefa Resûl, *Edebî Folklorî Kurdî*, Bexda 1970

Cemal Nebez, *Pendî Pêşîniyan û Qisey Nesteqî Le Kurdistan*, Munîh 1970

Muhemmed Kerîm Şerîf, *Folklorî Honrawekanî Kurdewarî*, Kerkûk, 1974

Mela Mehmûd Dêrşewî, *Mîstaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, Bexda, 1979

Şukriye Îbrahîm Resûl û Celal Teqî, *Pendî Pêşîniyan û Qisey Nesteqî Kurdî*, Hewlêr, 1986

³⁶ Minorsky, Bois, MacKenzie, *Kürtler & Kurdistan*, r. 170

³⁷ Kadri Yıldırım, *Folklor û Wêjeya Kurdî ya Gelerî*, Berhema Neweşandî, r. 8

³⁸ Yıldırım, *ç.c.*

Xebatê Kurdanê Îranî³⁹

Çend nimûneyî:

- Mela Xefûr Debaxî (Hafîz Mehabadî), *Diyarî Mehabad*, ?
Qadir Fettah Qazî, *Emsal û Hikemê Kurdî*, Tebrîz, 1365
Seyîd Ebdulhemîd Secadî, *Pendê Pîşîniyan*, Urmiye, 1369
Îbrahîm Efxemî, *Bineretî Metelî Kurdî*, Tebrîz, 1368
Mehmûd Ehmedî, *Pendî Pîşîniyan û Menzûmey Hîcab*, 1369
Mihemed Kazim Mefaxirî, *Derbumeselhayê Milelê Moxtelîf*, 1377
Elî Rexzadî, *Guwarî Kurdewarî*, Senendec, 1382

Xebatê Kurdanê Armenîstanî

Çend nimûneyî:

- Heciyê Cindî, *Kilamêd Cimeta Kurmanca*, Yêrêvan, 1936
Heciyê Cindî, *Weten, 10 Kilam bi zimanê Kurmancî (tevî S. Gasparyan)*, Yêrêvan, 1942
Heciyê Cindî, *Ewledê Weten (Berhevoka kilamên kurdan ên Sovyetê, tevî S. Gasparyan)*, Yêrêvan, 1943⁴⁰
Heciyê Cindî, *Folklor Kurmanca*, Erîwan, 1958
Heciyê Cindî, *Meselok û Xeberokêd Cimeta Kurda*, Yêrêvan, 1985
Cemîla Celîl, *Stran û dîlanên kurdî I*, Yêrêvan, 2001⁴¹
Cemîla Celîl, *Stran û dîlanên kurdî II*, Yêrêvan, 2002⁴²
Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl, *Mesele û Metelokên Gelê Kurd*, Istanbul, 2005 (Erîwan, 1991)⁴³

Xebatê Kurdanê Sûrîye û Tirkîya

Çend nimûneyî:

- Cegerxwîn, *Folklor Kurdi*, 1988 Stockholm.⁴⁴
Cemîl Kunneh, *Te'ribu Hikemin we Emsalin Kurdiyye*, 1958⁴⁵
Seîd Veroj, *Folklor Kurdi: Kurmancî û Dimilî*, 1992⁴⁶

³⁹ Yıldırım, ç.c.

⁴⁰ <http://bnk.institutkurde.org>

⁴¹ <http://bnk.institutkurde.org>

⁴² Ç.c.

⁴³ Yıldırım, ç.c.

⁴⁴ <http://tr.wikipedia.org/Cigerxwin-Eserleri>

⁴⁵ Yıldırım, ç.c. r. 10-13

Folklorê kirmancan ser o, bi kirmanckî eserê nuşteki zaf erey ameyê nuştene. Nînan ra esero tewr verên, “*Folklorê Ma ra Çend Numûney*” yo.

Serran ra gore tayê eserê ke folklorê kirmancan ser o yê, nê yê:

Malmîsanij, *Folklorê Ma ra Çend Numûney*, 1991

J. Îhsan Espar, *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, 1995

Seyîdxan Kuriy, *Wayê Hot Birayûn: Sanikan û Deyîranê Çewlîgî ra*, 2002

Seyîdxan Kuriy, *Filît û Gulîzar*, Weqfa Kurdî ya Kulturî li Stockholmê, 2004

Roşan Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, 2005

Feyza Adabeyî, *Estanekanê Sêwregî ra*, 2005

Mihanî Licokic, *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, 2007

Roşan Lezgîn, *Sanikanê Dîyarbekirî ra Guldesteyêk*, 2009

Huseyîn Ballikaya, *Dêvo Kor, Estanikanê Gimjimî ra*, 2010

Seyîdxan Kuriy (Arêkerdox), *Arwûnçî û Luy*, Enstîtuya Kelepûrê Kurdî Şaxê Duhokî, 2010

Nînan ra teber serra 1997 ra, hûmara xo ya verêne ra be nat, kovara Vateyî kî her hûmara xo de folklorê kirmancan ra materyalan weşanena.

Eserode zaf muhîm kî yê Andranîkî yo. Andranîk, serranê 1888 û 1895î de sono Dêrsim û derheqê raywanîya xo de kitabê nuşneno. No kitab verê coy serra 1900 de, Tîflîs de bi armenîkî weşanîyeno. Serra 2009 de Dîyarbekir de bi kirdaskî weşanîyeno û dima kî serra 2010 de Roşan Lezgîn çarneno bi kirmanckî. Eser, derheqê folklorê kirmancanê elewîyan de zaf malumat dano.

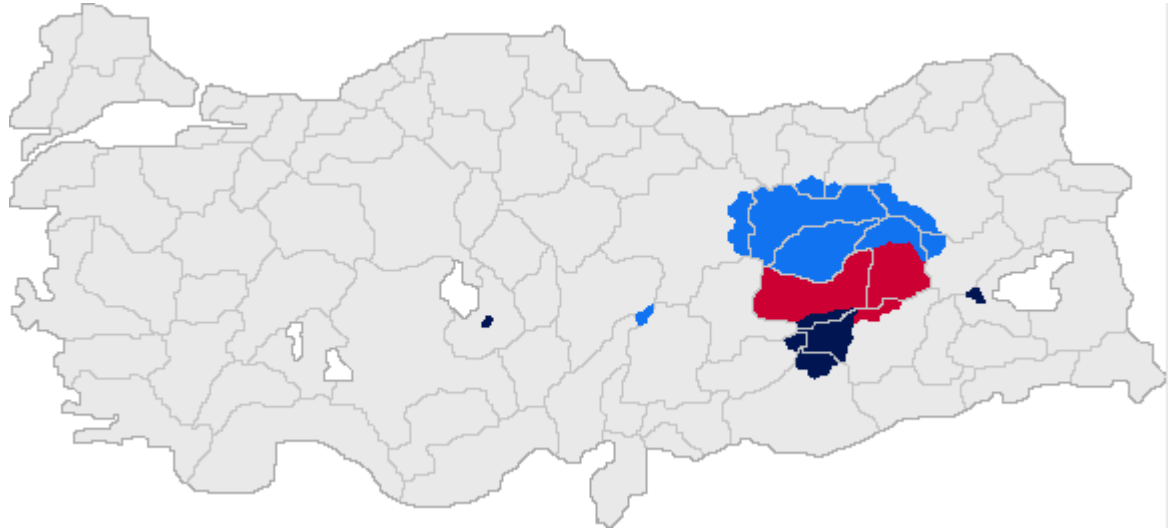
⁴⁶ Kovara “Vate” ya yewine de, no kitab bi reklamê dayo naskerdene. Pîyasa de nêmendîbî, coka nêkewt re mi dest. La nameye ey ra kî yeno famkerdene ke folklorê kurdan ser o yo.

BEŞÊ HÎRÊYÎN

3. SAHAYA CIGÊRAYÎŞÎ

3.1. Cayê Ke Tede Kirmanckî (Kirdkî / Dimilkî / Zazakî) Yena Qiseykerdene

Xerîteyê mintîqa⁴⁷

Mintîqayê ke tede kirmanckî yena qiseykerdene nê yê:

Dêrsim, Çewlîg, Dîyarbekir, Ruha, Erzingan, Erzirom, Gimgim, Xarpêt, Sêwas, Bidlîs, Semsûr, Sêrt

Cografya û ziwanê kirmancan ser o nuştayode hîra nîya yo:

“Kirmancî (zazayî), yan zî kurdê zazayî, teqrîben zemînêkê pêrabesteyî ser o, mîyanê sînoranê duwês wîlayetanê Kurdîstanê Bakûrî de, ke nika hetê îdarî ra mîyanê sînoranê dewleta Tirkîya de yo, ronîşenê. Nê duwês wîlayetî nê yê:

1)Bidlîs; Modkî

2)Çewlîg; Azarpêrt, Bongilan, Çêrme, Dara Hênî, Gêxî, Kanîreş û Xorxol

3)Dêrsim; Çemişgezek, Mazgêrd, Pêrtage, Pilemurîye, Pulur, Qisle û Xozat

4)Dîyarbekir; Çêrmûg, Erxenî, Gêl, Hênî, Hezro, Licê, Pasûr, Pîran û Şankuş

5)Erzingan; Îlîç, Kemaliye, Kemax, Mose û Têrcan

6)Erzirom; Aşqe, Çad, Hesênqe, û Xinûs

7)Mûş; Gimgim

8)Ruha; Sêwregi

⁴⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Zaza_DialectsMap.gif

9)Semsûr; Aldûş

10)Sêrt; Hewêla

11)Sêwas; Qengal, Zara, Ulaş, Îmranlî, Dîvrîgî

12)Xarpêt; Depe, Maden, Mîyaran, Pali, Qovancîyan, Sîvrîce û Xulaman”⁴⁸

Nê şaristanan ra, tayine de bi giranîye kirmancî yena qiseykerdene. Tayine de kî ca-cayanê nê şaristanan de qisey bena.

Seke xerîteyê corênî de kî aseno, qismê serênî de zobî, qismê mîyanî de zobî û qismê cêrênî de kî zobî fekê kirmancî qisey benê. Heta, nê qisiman de her kes xo û ziwanê xo zobî name keno.

Kurdê hetê corî xo ra “kirmanc”, ziwanê xo ra kî “kirmancî” vanê. Yê mîyanî xo ra “kird”, ziwanê xo ra kî “kirdkî” vanê. Şarê cerî kî xo ra “dimilî”, ziwanê xo ra kî “dimilkî” vano. Kurdê ke kirdaskî qisey kenê zaf cayan de ziwanê ê binan ra “dimilkî” vanê.

Şaro ke bi nê hîrê fekan qisey keno, hetê tirkan ra verê coy “Kürt” name kerdêne. Nê serranê peyênan de kî nameyê xo bî “Zaza”, ziwanê xo kî bî “Zazaca.”

“Nameyê Lehçe

Senî ke ma sere de zî va, na lehçeya kurdî bi çar nameyanê cîyayan name bena:

1)Kirmancî

2)Kirdkî

3)Dimilkî

4)Zazakî

Şarê Çewlîgî û qezayanê Dîyarbekirî xo sey “kird” û lehçeya xo zî sey “kirdkî” name kenê.

Şarê Dêrsim, Erzingan û Gimgimî xo sey “kirmanc” û lehçeya xo zî sey “kirmancî” name kenê.

Şarê dorûverê Çêrmûge, Sêwregî, Aldûş û Motkî xo sey “dimilî/dumbilî” û lehçeya xo zî sey “dimilkî” name kenê.

Şarê Madenî û dorûverê Xarpêtî zî xo sey “zaza” û lehçeya xo zî sey “zazakî” name kenê.

Nê nameyan ra çekuya “zaza” zafane teber ra vajîyaya, yanî kirmancî bi xo na çekuye seba xo nêşuxulnenê.

⁴⁸ Malmîsanij, *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, r. 3-4 ra Roşan Lezgînî, “*Kirmancî, Kirdkî, Dimilkî, Zazakî*”, <http://www.zazaki.net/yazi/kirmanc,-kirdk,-dimilk,-zazak-60.htm> de neql kerdo.

Netîceyê xebata standardîzekerdişê na lehçe de nê nameyan ra “kirmanckî” maqul ameya dîyayîş û nika wareyê nuştişê de no name yeno şuxulnayîş. Eke çekuya “zazakî” bîyero şuxulnayîş zî, zaf rey sey “kurdîya zazakî” yena nuştiş.

Nê nameyan ra çekuyê “kirmanc” û “kird” nameyê etnîkî yê. Çekuyê “dimilî/dumbilî” û “zaza” hîna zaf nameyê eşîran ê.⁴⁹

⁴⁹ Malmîsanij, *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, r. 3-4 ra Roşan Lezgînî, “*Kirmanckî, Kirdkî, Dimilkî, Zazakî*”, <http://www.zazaki.net/yazi/kirmanck,-kirdk,-dimilk,-zazak-60.htm> de neql kerdo.

BEŞÊ ÇARIN

4. TAYBETMENDÎTA COGRAFYAYA Û AWANÎYA SOSYALE YA MINTIQA

“Tesîr û rolê cografya heyatê komelan ser o zêde-zêde yo. Her komel eserê cografyaya xo yo. Xoya cografyaya xo gêno, tebîetê xo maneno bi tebîetê cografyaya xo. Alimanê seserra çarêsine ra Îbnî Xeldûn nê babetan ser o dergûdila vindeno. Hetê kulturî ra, mîmarî û ruhîyet û ziwanî ûêb. ra her komel cografyaya xo ra leteyêk o.”⁵⁰

4.1. Rewşa Cografî

Na mintiqa, bi giranîye hetê hewzaya Feratê corênî der a. Koyê Bîngolî, koyê Mizurî, koyê Qerecdaxî û Torosê cêrênî na mintiqa der ê. Hetê koyan, royan û çeman ra mintiqayade zaf dewletî ya.

Şaro ke kirmancî qisey keno bi giranîye serê sîlsîleya nê koyan de ciwîyeno.

Di royê girşî yê Mezopotamyaya Corêne Dicle û Ferat na mintiqa der ê. Lewê nê royan de çemî kî zaf ê. Serê çeman û royan de zaf barajî amê virastene.

Koyê Mizurî hata 3300 metre beno berz. Gelîyê Mizurî de, 42.000 hektarî ca serra 1971 de “Munzur Vadisi Milli Parkı” îlan kerd.

No park parkanê tewr girdanê milîyan yê Tirkîya ra yew o. 1518 çeşîtî nebatî teder ê. Çeşîtê heywanan kî zaf ê.

Koyî zîyade bi birrê mazêrî degirewte yê.⁵¹

4.1.2. Îklîmê Mintiqa

Hetê corê mintiqa de îklîmê erdî (karasal) hukm keno. Zimistanî zaf çetin o, zaf derg o û şilîye zaf a. Hamnanî kî germo ziwa yo. Na rewşe, tenê ke avor de ameyîme vurîna. Lewê îklîmê erdî de îklîmê çolî kî tesîr keno. Ca-ca de tesîrê îklîmê Deryayê Sipî (îklîmo şîrgerm) kî esto.

4.2. Awanîya Sosyale Ya Mintiqa

4.2.1. Meseleyê ke Awanîya Sosyale Ser o Tesîr Kerdo

Verê coy gereke vajîne ke na mintiqa de û mabênê kirmancan de şeklê bawerîyan ca ra ca vurîno. Şarê hetê corê mintiqa elewî yo. Şarê mîyanê mintiqa şafiî yo û

⁵⁰ Murad Canşad, *Ziwan û Cografya* [Meqale] <http://www.zazaki.net/haber/ziwan-cografya-373.htm>

⁵¹ www.tunceli.gov.tr

zîyadeyê şarê mintiqaya cêrî kî heneffî yo. Hona ke qir nêkerdîbî na mintiqa de şarê armenî kî zaf bî. Ma bese keme ke vajîme bawerîyê xirîstîyanênî kî estbî. Ewro tayê cayan de hona kî tesîrê xo mendo.

Rewşa sosyale ya na mintiqa hetê corî de tenêna girewtî ya. Çitur ke hetê etnîkî ra otoriteya merkezî de haşt nêbîya, hetê bawerî ra kî qet haşt nêbîya. No rî ra kî na mintiqa verê coy girewte menda. Dima ke raya Ewropa bîye ra, serra 1960 ra tepîya millet şî Ewropa dîye, taf de vurîyaye. Zaf cayan de têkilîyê feodali qedîyayî. Şeklê ciwîyayîşî vurîya.

Mîyan û cerê na mintiqa kî çiqas ke otoriteyê merkezî de rindî bê kî na rindîyê hetê bawerîye ra bîye. Hetê etnîkî ra her di mintiqayê bînî kî çiqas ke çin o 80-90 serrî yê ke otoriteyê merkezî de qet nêamey hure.

Na bawerî û têkilîye cuya şarî ser o tesir kerdo.

Îklîmê na coğrafya kî zaf çetin o. Derg bîyena zimistanî û germê hamnanî kî cuyî ser o tesîr kerdo. Mesela, zimistanê dergî merdimî keye de heps kerdê, kar û gure ra fiştê dûrî. Hetêde xo yo pozîtîf esto ke o kî sayeyê na rewşe de edebîyato fekkî bîyo miqerrem.

Zelzeleyê girsî na mintiqa de bîyê. Mesela, zelzeleyê Erzinganî, yê Gimgimî, yê Licê keyeyî kerdê vila.

Serra 1921 de hereketê Qoçgirî, 1925 de herbê Şêx Seîdî, 1938 de tertileyê Dêrsimî na mintiqa de bîyo. Nê meseleyan ser o keyeyî rijîyayê, bîyê vila. Zaf kesî merdê. Ê ke weş mendê kî rusnayê bi surgun. Na rewşe kî cuya şarî ser o zaf tesîr kerdo.

Peynîye de cu goreyê xo nê menda. Zîyadê şarê na mintiqa endî dayanmîşê zulmî nêbîyo, mecbur mendo xo înkâr kerdo. Ziwanê xo teverê keyeyî de qisey nêkerdo. Na rewşe şexsîyetê însanî ser o zaf tesîrode negatîf kerdo. Na negatîfiye kî cuya sosyalî ser o tesîr kerdo.

Serranê peyênan de ke dewî veşnayî, kerdî tol, raya koç û surgunî unca asê. Tayîne bar kerd şî şaristananê girsan, tayê kî şî Ewropa. Kesê ke bar kerd şî, ê cayan de kewtî binê tesîrê cuya ê cayan. Tore û adetê înan, adapteyê yê xo kerdî. Hal ke nîya bî kî her het ra vurîyay. Tayê kî eksê yê bînan ortê kesî nêkewtî, xo ve xo (mîyanê xo de) zewecîyayî. Ziwan û kulturê xo, xo vîr ra nêkerd.

4.2.2. Vurîyayîşê Muhîmî ke Awanîya Sosyale de Asenê

Semedê ke mi cor de qalê ci kerdê, ciwîyayîşê keyeyî û yê şarî xêyle vurîno. Mesela, seba vurîyayîşî, “zewacî” nimûne bigêrîme. Viren de ra ma û pîyê lajekî, pê

kamcîn kêneke ke qayîl bî, şîyêne lajê xo rê waştêne, ma û pîyê kêneke ke da ci winî zewecnêne. Tayê ca ra dima lajek şîyêne, fetelîyêne, pê kamî ke qayîl bî ma û pîyê xo ruşnayêne ke ci rê kêneke biwazê. Ma û pîyê kêneke eke bî razî, winî zewecnêne. Tenêna dima kî, kes ke şî kêneke waşte, ma û pîyê kêneke pers kerdêne ala zerrîya kêneke esta yan çin a. Eke esta winî zewecnêne.

Nika kî zîyadê gencî yewbînî vînenê û ke bira zewacî daye, lajek ma û pîyê xo rusneno keyeyê kêneke. Ma û pîyê kêneke ke razî bî, winî zewicînê. Şeklode tewr newe kî lazek û kêneke qerarê zewajî danê ci û sonê ma û pîyê xo ra vanê “Ma wazeme ke bizewecîme.”

Tebî ke semedê nê vurîyayîşî tena nê semedê corênî nîyê. Ortê şîyayena zamanî de vurîyayîş tebîî yo. Labelê tayê meseleyê ke mi qalê ci kerdî, nê vurîyayîşî da lezkerdiş, kerd rew, kerd çîp.

Nimûneyo bîn kî vurîyayîşê exlaqê şarî yo. Peynîya koçî de, şaristananê rojawanî de “getto”yê kurdan peyda bî. Nê cayan ra domanî berdî kerdî dizdî. Çeteyê “kap-kaç”î peyda kerdî. Domanê kurdan cinitî ere sucî. Komê ke dewanê xo ra visnayî gettoyê şaristanan de bêkar û bêgure verdayî. Na rewşe kî cuya şarî kerd têser û têbin ra. Feqîrîye rind kewte zereyê keyeyî. Binê nameyê ardimî de millet kerd gostarme (rezîl). Qamyonê ardimî berdî ortê milletê feqîrî de ca de verday. Milletî verda re qamyonan ser, qamyonî pur kerdî (ramitî ser û çî remna). Televîzyonan kî antî kamera û musnay. Îmajode henên peyda kerd ke hona kî “kurd” ke vat, manzaraya talankerdişê qamyonanê ardimî yeno ra vîrê şarî. Hem dewî veşnayî, dewijî erdê xo ra visnayî, ortê feqîrîye de vêşan-têşan ca de verdayî, hem kî pê şeref û heysîyetê înan kay kerd. Hem semedan na rewşe hem kî netîceyan na rewşe psîkolojîyê însanan kerd xirabe. Nê însanî sey dizd û xizan lanse kerdî. Na rewşe kî heyatê sosyalî ser o tesîr kerd. Ê ke mexdurê na rewşe yê rind teveray (Însanan ra kewtî dûrî.) bî.

Nufusê cayan kî vurîya. Heta tayê şaristananê na mintîqa de nufus serre bi serre bî kêmî. Serran ra tepîya tayê peyser şî dewanê xo. Labelê qet teba sey verênî nêbî.

4.2.3. Awanîya Aîleya Ewroyêne

Ewro hona kî zîyadeyê keyan de lewê ma, pî û domanan de kalik û dêke kî ciwîyenê. Ca-ca de kî mensubê keyeyî tenêna zêde yê.

Honde ê binan nêbo kî keyeyê modernî kî zaf ê. Ê ke halê xo yê ekonomîkî kerdo rind, benê cîya. Tena keyeyê xo cîya nêkenê, ciwîyayîşê xo kî cîya kenê.

Keyeyê ke tede tena maye, pî û domanî ciwîyenê, tore û adetane ra roj bi roj kewanê dûrî. Her roje tenêna kewanê mîyanê ciwîyayîşê modernî.

BEŞÊ PANCIN

5. EDEBÎYATÊ FEKKÎ YÊ ŞARÎ

5.1. Sanikî

Edebîyato nuşteki, serê edebîyatê fekkî de rêwîyo, bîyo pîl. Bingeyê edebîyatê fekkî de kî sanikî cayode muhîm der ê.

“Mabênê tarîxê eseranê edebîyatê dinya de, kitabê sanikan rêzbîyaye yê.”⁵²

Tayê form û muhtewayê sanikan nîya yê:

-Sanike, rastikên nîya.

-Qehremanê sanike zaf bimarîfet ê, her çî bese kenê.

-Sanike de ca û wextê meseleyan bellî nîyo. Sanikî bi qisey kerdene aj ra ajî sonê.

-Sanikî, bi tayê qiseyanê standartî dest pêkenê. Nê qiseyî, tim destpêkerdîşê sanikan de benê. Mesela, kirmancî de zîyadeyê sanikan bi “Benê nêbeno” yan kî bi “Tîya bî û çinê bî” dest pêkenê.

-Peynîya sanikan rind yena. Êyê ke rind ê, ê ser kewenê. Êyê ke rind ê, sonê resenê miradê xo. Xirabinî kî belayê xo vînenê. Bi na tore sanikî, şîret danê.

-Virastoxê sanikan bellî nîyê, yê şarî yê. Miheqeq verê coy, yew kesî ra vejîyê. Labelê dima bîyê yê her kesî.

-Temaya zîyadeyê sanikan, cengê rindîye û xirabinîye, rastîye û xeletîye, heq û neheqîye ser o ya.

-Sanikan de motîfê milî û dînî hama hama çin ê.

-Sanikî bi demo vîyarte qisey benê.

Sanikî bi nê panc çeşîtan de yenê vatene:

Sanikê Heywanan

Sanikê Rastikênî

Sanikê Xeyalî

Sanikê Huyayîşî

Sanikê Rêzilkî (bi tirkî zincirlemeli)

“Zîyadeyê sanikanê kurdan bine nameyê ‘Sanikê Zimistanî’ de top benê.

Nê sanikî bi îdyoman û mesajan pîrê.

Sanikanê pîlan de sey însanan, yê heşan, kutikê awî, luyî û heta yê daran bîle pêro pîya, goreyê xo şertê cu û rûmetê xo estê.”⁵³

⁵² Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde*, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, r. 26

Ez vajî, no paragraf de qesta nuştoxî çeşîtê sanikan nîyê, qesta xo, qiseykerdena sanikan a. Yanî kurdan de zîyadeyê sanikan şewanê zimistanî de yenê qiseykerdene. Çike welatê înan de zimistan zaf derg o. Şewî, derg ê. Zemanê televîzyon û radyo kî çine bî. Şar pê sanik û meseleyan êgle biyêne.

5.1.1. Sanikê Heywanan (Fablî)

Sanikê kilmek ê. Heywanî sey însanan fikirîyenê û qisey kenê. Her heywan karakterêk temsîl keno. Peynîya nê sanikan de muheqeq derse esta. Nê çeşîtan de, sanikê La Fontaineî zaf namdar ê.

Nê sanikî bi “fabl” name benê. Pîl û qijî pêro ci ra has kenê.

Sanikanê La Fontaineî de luyî, canbazî, morcelayê şîrteqerî, qijikê xêxî, hargûşê tersonekî, visonekî û hona zaf heywanê şîrinî qisey kenê.

Mabênê sanikanê kirmancan de kî fablî zaf ê. Nînan ra di nimûneyî nîya yê:

1) Liwe û Quling⁵⁴

2) Bize û Bizêkî⁵⁵

Sanika Liwe û Qulingî, varyasyonêde yê La Fontaineî ya. Nuştoxî na sanike, dewêda Licê ra daya arê. Her di sanikan de kî luye pê qulingî xapînena. Dawet kena la nanî kena sere textî, quling nikil keno nêkeno bese nêkeno biwero. Dima o kî eynî qeyde ra luye dawetê werdene keno. Nan keno cayode teng û xorî. Luye kena nêkena bese nêkena biwero. Bi no hal quling heyfê xo gêno. Luye kî vînena ke kerdena xo xeta ya. Poşman bena. Sanika La Fontaineî bi poşmanîya luye qedîna.

Sanika hetê Licê tîya de nêqedîna. Luye reyna qulingî rê xirabinîye kena û unca heyfê xo gêna. Dima luye vergî xapînena, ey emelanê xo rê kena hacet. Hîleyode bîn kî kena, vergî ra xelesîyena.

Na sanike, her di varyasyonan de kî mabênê heywanan de vêrena ra û heywanî qisey kenê.

Na sanike de, senî ke sanikanê bînan de kî winî yo, luye canbazîye, sextekarîye temsîl kena. Tena cambazîye nîya, luye bîaqilîye kî temsîl kena. Coka peynî de luye muwafeq bena. Hama-hama pêroyê sanikanê luye de rewşe nîya ya.

⁵³ Mehrdad R. Îzady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev. Cemal Atila, 3. Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2011, r. 416

⁵⁴ Arêkerdox: Mihanî Licokic, *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, Arêkerde 5, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007, r. 35

⁵⁵ Qiseykerdoxe: Çekera Silemanê Dewreşî (Çiçek Ateş), 75 serrî der a, wendox a, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra ya, 2009

Cuya rojaneyî de keso ke dizdî ya karê bikero, yan hîleyê bikero, ci ra vanê “sey luye yo”.

Sanika “Bize û Bizêkê” de kî bize, mîye, verg, heş, hargûş qisey kenê. Na sanike seba zaf çeşîtê sanikan nimûneyade baş a. Hem sanika heywanan a û kilmek a hem kî sanikade rêzilkî ya. Tayê vateyê na sanike bi qafîye têdima amê rêzkerdene. No semed ra kî ez do temamê sanîke û orîjînal bi fekê Dêrsimî binusî.

Bize û Bizêkê Xo: Siqulînge û Gulînge⁵⁶

Rozê çeyî bar kenê, malê xo kî cenê sonê ware. Jû bize ve mîye ra dewe de ca manenê. Nêzonenê ke se bikêrê.

Mîye vana:

-Bizê!

Vana:

-Vaze!

Vana:

-Bê ma mîjî bikerîme, mîja kamî ke kef da, o sono reseno malî.

Mîja xo kenê. Mîja mîye kef dana. Mîye sona resena malî. Bize uza manena. Bize awr a. Sona jû eskefte de zêna. Di bijêkê xo benê. Her roz sona birrî ra çerena yena, wexto ke amê, pê çêverî de vana:

-Siqulînga mi, Gulînga mi,

Derî veke, were çiçikê xwe apane. (Çêver rakerê, bêrê çiçikê xo bilîyê.)

Bîjekî çêver kenê ra, çiçikê xo lînê.

Roza bîne unca sona çerena. Eke amê unca vana:

-Siqulînga mi, Gulînga mi,

Derî veke, were çiçikê xwe apane.

Çêver kenê ra, çiçikê xo lînê.

Roza bîne unca sona, son de yena.

Siqulînga mi, Gulînga mi! Vana nêvana veng nîno. Oxro ke bizekî werdê. Son de sona serê bonê awreşî, lozine ra cer nîyadana ke awrê ha wo hayîz pozeno.

Vana:

Awrê, awrê

Dime bawrê

⁵⁶ Orîjînalê sanike nîya yo. Bi fekê Dêrsimî ya.

To werda Siqulînga mi
To werda Gulînga mi
Bê cengê mi!

Vano:

-Mi ne werda Siqulînga to, mi ne werda Gulînga to, ne kî yen cengê to!
Awreşî ke henî va, sona serê lozina luye ke luye ha wa sortike pozena.

Vana:

-Luyê! Luyê! qina xo pirê muyê,
To werda Siqulînga mi,
To werda Gulînga mi,
Çayê nîna cengê mi?

Luye vana:

-Mi ne werda Siqulînga to, ne kî werda Gulînga to.

Sona serê lozina heşî ke hes ha wo zirfêtî pozeno.

Vana:

-Heso! Heso! çarebeso,
To werda Siqulînga mi
To werda Gulînga mi?

Hes vano:

-Mi nêwerdê.

Uza ra sona serê lozina vergî ke verg ha wo şîr poto, çole keno.

Vana:

-Vergo! Vergo! dimedergo,
To werda Siqulînga mi,
To werda Gulînga mi,
Çayê nîna cengê mi?

Vano:

-Mi werda Siqulînga to

Hem werda Gulînga to

Na wo yen cengê to!

Yeno. Seke yeno, bize îştîrîyê xo fîna re vêrê vergî, vêrî çer kena. Bijekûnê xo cena bena, xelesnena.⁵⁷

Na sanike de kî hetê ra karakterê vergî yo bêîtîbar, hetê ra kî seba vergî peynîya xirabine vînenîme. Mesajê sanike kî na wo: Kesê ke neheq ê, belayê xo vînenê.

Sanikanê şarî ser o cigêrayîşo tewr kan û muhîm yê Grimman o. Destpêkê serranê 1800an de înan xêyle sanikî dayê arê û bi nê cigêrayîşê xo, no ca de çixirode girs kerd ra. Badêna kî zaf însanê îlmî, na rêçe ra şîyê.

Sanikê ke dinya de zaf qalê ci beno, zaf qisey benê û çarnayê zaf ziwanan ser, sanikê Grimman (Almanya), sanikê Andersenî (Danîmarka), sanikê Perraultî (Fransa), sanikê La Fontaine (Fransa) yê. Yew kî sanikê rojhelatî, sanikê Hezar û Yew Şewe (hind, ereb û farisan) yê.

Sanikê şarî şîyê re yewbînî. Winî yo ke dinya de, welatê ke yewbînî ra zaf dûrî yê, înan de zî varyasyonê yew sanike esto. Mesela, yew sanike Asya de, welatê de yena qisey kerdene, varyasyonêde a sanike kî Ewropa de, welatê de yeno qisey kerdene.

“Çi heyf ke zafê însananê dinya nêzanenê ke folklorê xo ortax o. Rewşe na ya ke, eke bizanê, na rewşe, seba yewbîyayîşê însanan teşwîqêde muhîm a. Mealesef ke folklorî, ge-gane unîversal bîyene ra zaf, binê nameyê kerdene reklamê neteweperwerîye de îstîsmar kenê. Mesela, destpêkê seserra 19. de, Grimmî –Jacob û Wilhelm- teşwîqê arê kerdene tayê materyalanê folklorî bîyê. Çike waştê ke, çîyê ke alman ê (yê almanan ê) rastikên ê, wayîrê ci vejîyê.

Eslê mesela kî nîya yo: Ziyadeyê sanikanê Grîmman, her cayê Ewropa, Asya, Amerîkaya Vakurî û Başûrî de estê. No rî ra, aşîkar o ke nê sanikî tena yê almanan nîyê.”⁵⁸

Cigêrayîşê folklorî û etud kerdene materyalanê folklorî de tayê metodî estê. Folklorîstî, etudê folklorî, bi nê metodan kenê.

⁵⁷ Qiseykerdoxe: Çekera Silemanê Dewreşî (Çiçek Ateş)

⁵⁸ Alan Dundes, “Halkbilimi Çalışma Yöntemleri”, Yay. Haz. Oğuz, Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2, Çev. Ayşenur Nazlı, r. 58

Ez kilmek ke bahsê ci bikerî, nîya yê:

1)Metodê Tarîxî û Cografî (Mektebê Fînî)

Bi nê metodî tarîx û cografyaya sanikan cigêrenê.

2)Metodê Têvernayîşî

Bi nê metod, varyasyonanê sanikan danê têver.

3)Teorîyê Theodor Benfeyî

“Benfey ra gore, sanikê şarî pêro, Buddhayî ra tepîya, Hindîstan ra vejîyê û uca ra axmeyê Ewropa bîyê.”⁵⁹

Benfeyî gore, tayê hadîseyê tarîxî estê ke înan însanî û sanikî ardê têlewe. Mesela, qalê bîyena Budîzmî, qalê keşîşanê mîsyoneran, êyê ke waaz danê, keno. Qalê fethkerdişanê Îskenderî û axme bîyena îslamîyetî keno. Qalê seferanê xaçperestan keno. Bi ey gore, bi nê hadîseyan, sanikan ca vurnayo. Yanî wextê îstîla û seferan de kulturê şaran kewto tîmîyan. Nînan ra yew, seferê Îskenderê Girsî yê Makedonijî yê. Dide, mabênê seserranê X û XII. de, îstîlayê ereban û seferê xaçperestan ê.

Mektebê Fînî kî, şeklê axme bîyena sanikan qebul keno. La vano, sebebê nê axmebîyayîşî, hedîseyê tarîxî nîyê. Nê sanikî Hindîstan ra bi koçkerdena şarî axme bîyê.

Carl Wilhelm von Sydow (1878-1952) ke mabênê sazkerdoxanê îlmê şarî der o, meqaleya xo de (Ekotîpê Sanikan û Cografya) qalê tayê motîf û sîmgeyanê sanikan keno. Îdîaya ey ra gore, efsaneya almanan a meşhure “Niebelungenlied” kî sanikade şarê rûsî ya. Çike toreyê şarê germenî de motîfê nîyanenî çin ê.

Sanikê ke cayanê yewbînî ra dûrî de yenê qisey kerdene û varyasyonê yewbînînan ê, motîfê nê sanikan, cuya kamcîn şarî ra ke nêzhdî yê, ihtîmalî ke, yê folklorê ê şarî yê.

Mesela, von Sydow cayêde meqaleya xo de qalê yew sanike keno. Na sanike Almanya de qisey bena.

Sanike de Sigurd, seba Reginna, goştê marî pozeno ke aye hewn ra rawurzno. Pêçika xo nano re goşt, ala pojîyo yan nêpojîyo. Pêçike ke naye pira, pêçika xo vêsena. O kî keno fekê xo. Seke kerde fekê xo, endî ziwanê mîlçikan (teyr-tûr) fam keno.

Motîfê na sanike kî nêşîyê re folklorê almanan. Ziyadeyê nê motîfan keltî yê. Tey bellî yo ke tenêna vakur ra ameyê.

Motîfêde nîyanên mintîqa cigêrayîşê mi de kî esto.

Mesela, sanika Sayê Morû (Şahmaran) de cayo ke no motîf esto nîya yo:

⁵⁹Karl Wilhelm von Sydow, Coğrafya ve Masal Ekotipleri, Yay. Haz. Oğuz, Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2, Çev. Tuğçe Işıksan, r. 64

(...) Rozê pasayê, haletê Heqî pereno ci, xerepîno. Sono lewê xocî. Xoce vano ke sayê morû bîya, sare bibirne, sorvika ey bore, ti bena wes.

(...) Sayê morû, rayê ra nîyadano ke lazek koto tenge. Ci ra vano ke, mi sare bibirne, poze. Eke kefo sipê ame ser, ti bore. Eke kefo sûr ame ser, bide pasay. Pasay ke werd, mireno. To ke kefo sipê werd, endî zonê teyr tûrî zonena. Dîna de, çîqa teyr-tûr ke esto, zonê pêroyîne zonena. Keş ra mevaze. Ti na sir ke vazê, mirena...

Jûmînî ra şîyayîşêde bîn kî mabênê Îndo-Ewropa der o.

“Motîfê Dêvê xiravînî (bêzerrî) mabênê Îndo-Ewropayîjan de axme yo. Dêv, kêna paşayî remneno. Kes bese nêkeno teba re Dêvî bikero. Çike zerrîya xo wedardeyî ya. La qehremanê sanike, nê sirî keyneke ra museno û zerrîya Dêvî ceno. Zerrî ke girewte û mahf kerde kî Dêv mireno.

Di ekotîpê (varyasyonê) na sanike estê. Tîpê asyayî de, zerrîya Dêvî, yan mîlçikî yê, yan kî lulik ê. Bi perî û cinawiran qorî benê.

Ewropa de zerrîya Dêvî, zereyê hakanê mîlçikan der a. Dormeyê hakan bi cinawiran çerexîyo. Ê qorî kenê (pawenê).”⁶⁰

Sanikanê mintiqaya cigêrayîşê mi de kî dêvê xirabinî estê, sirê nê dêvan estê. Nê sirî, yan çutê gorgeçîn ê yan kî hîrê gorgeçîn ê. Gorgeçînî ke kotî ere dest û vile visnay, dêv mireno.

Mesela, sanika “Guzelî Hemedî” de, o qismê sanike nîya yo:

(...) Qewul nêkeno, vano na tarî û zilomote de kata şîme vano, yeno war. Tenê maneno, dêvo sûr yeno, çena pasay lewê Guzelî Hemedî ra sipêno we ceno sono.

Guzelî Hemed fetelîno fetelîno cayê geme de raye beno qonaxî ser. Nîyadano ke çena pasay ha wa qonax der a. Sono pê çêverî, vano hayde şîme. Vana, ti mi kata bena bere, o unca mi sipeno we ano. Vano eke henî yo sirê dêvî bimuse. Pers bike, vaze sirê to çik o.

⁶⁰ von Sydow, ç.c., r. 68

Son de dêv ke ame verva ci nêsona. Dêv pers keno vano, se bî? Vana ti honde sona fetelîna, ez binê na bonî de tek tenya wû, bêzar ben. Sirê to kotî yo, sirê xo mi ra vaze, ez pê sirê to hedeke bikerî.

Vano, sirê mi, ha wo havîlikê mawo qolî der o.

Roza bîne ke dêv şî, ana havîlikê qolî erzena adir, vêsnena ke toa çin o.

Sodir Guzelî Hemed yeno, pers keno, vano se bî?

Vana, hal-mezal nîya.

Vano, coka vanê cînî ke bom nêvê, porê xo derg nêbeno. Vano, sirê mordemî çitur kûno havîlikê qolî. Sodir yaxe re ci bize, yaxe ra meverde.

Maneno, roza bîne, unca ke son de ame verva ci nêsona. Ne wişîre dest ra cena, ne kî rî dana cî. Vana, ti sona fetelîna, ez tika tek û teyna rune. Ta bîng û bûzar ben. Qenê sirê xo mi ra vaze, pê sirê to hedela (hedurê) xo bîyarî.

Vano, sirê mi, ha o çuyê mawo qolî der o.

Roza bîne, sona çuyê qolî kî ana, erzena adirî, ke unca toa çin o.

Guzelî Hemed vano, zor bike ke to ra vazo.

Son de unca verva ci nêsona, tey qesey nêkena. Vana, ti sirê xo mi ra nêvana, ez tika teyna se bikerî?

Vano, o kam o ke sono sirê mi ano! Ancax mordemê je Guzelî Hemedî bîyarî. Zovî kes bese nêkeno.

Vano, qawala mi fekê çemî de, wertê qumî der a. Sirê mi kî, boverê çemî de, filan ko de, hîrê gorgeçînû der o, gorgeçînî zerê qutîye der ê. Qutîye kî pistunê aslanî der a. Gereke mordemê jê Guzelî Hemedî şêro, qawala mi bicino, wexto ke qawale cinite, alux-balux vejîno, hîrê rey mîyanê alux-baluxî ra kuyo, qewete ceno, çem ra erzîno bover.

Sodir, Guzelî Hemed yeno, pers keno. Cînîke vana, hal-mezal nîya (...)

Nê sanikî kotî ra amey, kata şî? Mewzûyê na xebate nîyo. Coka ez zaf ser o nêvindena.

Cayê cigêrayîşê mi, çiqas ke yewbînî ra dûrî nîyo kî şar, xêyle wext yewbînî ra vişîyaye ciwîyayo. Unca kî zafê sanik û vateyan, yew ê.

Sanikê ke parçeyê kulturê ortaxî yê, goreyê her mintîqa fekê xo vurîyo la temaya xo zaf nêvurîyaya.

Şeklê qisey kerdene sanikan nîya yo: Zîyadeyê sanikan sondane qisey benê. Şewanê zimistanê de dewijî yenê têlewe û seba sabrê xo ardene, seba egle kerdene, sanikan qisey kenê.

Sanikî tena egle nêkenê, ge-gane kî rayberîye kenê.

Ê ke hafîzaya xo rind a, bîaqil ê, sanikan qisey kenê. Mekanê qisey kerdene ferq nêkeno. Keyê dewijan ra yewî de beno.

Qesta mi bi keyê dewijan na ya: Ma ke va sanikî, mekanê verênî yê ke yenê merdimi vîrî dewî yê. Çi ke cuya şaristanan û averşîyayîşê teknoloji, qisey kerdene sanikan qedêna.

5.1.2. Sanikê Rastikênî

Çeşîtê nê sanikan de karakterî sey padîşahî, wezîrî, bazirganî, dizdî, lewendî, feqîrî ûeb. rastikên ê. Hama-hama her çî rastikên o.

Zîyadeyê mewzûyê nê sanikan, mucadeleyê feqîr û dewletî, heq û neheqî, dêmarîye û domananê sêwîran, rindî û xirabîniya qûlî, bîaqilîya birayê qijî ser o yo.

Edebîyatê kirmancan yê fekkî de seba çeşîtê nê sanikan nimûneyî, her hîrê cayan de (Dêrsim, Licê, Sêwregî) kî zaf ê. Nê sanikan de qalê problemanê sosyalî beno. Zîyadeyê nê sanikan de feqîr bi aqilê xo vejîno, beno dewletî. Neheq rastê qusirê yeno, peynîye de belayê xo vînenê. Domanê sêwîrî rastê qûlanê şithelalan yenê, bi ardimê înan destê dêmarîye ra xelesîyenê. Sayeyê bîaqilîya birayê qijî de her di birayê xêxî kî xelesîyenê.

Nê sanikî rindîye, biwîcdanîye û merhamet telqîn kenê. Seba nê çeşîtan di nimûneyî nê yê:

1)Gencênî de Bibo yan kî Kalênî de?⁶¹

2)Wisiv Pêyxamber⁶²

5.1.3. Sanikê Xeyalî

Çeşîtê nê sanikan, ê bînan ra gore tenêna derg ê. Karakterî zaf ê. Nê karakterî, leyê însanî de dêvî, ejderhayî, cînî, caju yê. Hem mewzûyê xo hem kî cayê xo rastikên nîyê. Nê sanikan de sir û tilsimî zaf ê. Nê çeşîtî mabênê şarî de zaf yenê haskerdene.

Seba nê çeşîtan tayê nimûneyî nê yê:

⁶¹ Qiseykêrdoxe: Xeyzana Ap Alî (Hatice Kasun), 80 serrî ya, wendîye nîya, dewade Mamekîye Pîlvank de ciwîyena. Na sanike serra 2009 de mi rê qisey kerde.

⁶² Ç.c.

1) Guzelî Hemed⁶³

2) Hera Herrîne (Waya Hewt Biraran, Woa Hot Birawû, Pîra Hewtsera)⁶⁴

3) Şahmaran (Sayê Morû, Şayê Maran)⁶⁵

Sanika “Guzelî Hemedî” de Guzelî Hemed seba ejderhayî keweno ere kêna Îndî Paşayî dima. Heta ke kêna Îndî Paşayî gêno û ano zaf belayî yenê sareyê ey ser de. Zaf bi meharet o. Ge pereno ra ge kî herinda sirê dêvî museno. Zêde zahmetî ke antî peynîye de vatena ejderhayî ano ca. Kêna Îndî Paşayî ci rê ano. Ejderha kî na xizmete ver a kêneke dano Guzelî Hemedî.

Sanika “Hera Herrîne” de kî herre ra here virazenê, unca dêvî estê yanî karê ke sanike der ê hama-hama pêro rastikên nîyê. Her di varyasyonî kî yewbînî ra nêzdî yê. Mabên de zaf ferq çin o.

Sanika Şahmaranî de kî tilsimî estê, Şahmaran bi xo karakterode xeyalî yo.

5.1.4. Sanikê Huyayîşî⁶⁶

Nê sanikî fîqra û meseleyê nukteyî ê. Nê kî qepsemê sanikan de saye benê. Armancê qisey kerdene nînan êgle kerdene şarî ya. Mabênê kurdan de sanikê huyayîşî zaf ê. Nînan ra, tayê, hetê corê mintîqa de pîr û rayberan ser o, hetê orte û cêrê mintîqa de kî bitaybetî mela û şêxan ser o yenê vatiş.

Tayê fîqra û meseleyî kî têkilîya cinî û camêrdan ser o yê. Fîqrayê eskerîye û yê zewacî kî zaf ê.

Seke mabênê tirkan de fîqrayê lazan est ê, yê kurdan de kî fîqrayê kirmancan est ê. “Kirmancan mîyan de zî derheqê kirmancan de fîqrayî estê.”⁶⁷

Mewzûyê na fîqrayan zîyade nêzanayena kirmancan a. Bi taybetî semedê nêzanayena tirkî û xelet fam kerdene ra, fîqrayî peyda bîyê.

⁶³ Hetê Dêrsimî de yena qiseykerdene.

⁶⁴ Varyasyonêde na sanike Licê de yeno vatiş. Arêkerdox: Mihanî Licokic, *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2007, r. 73

Varyasyonê kî bi nameyê Woa Hot Birawû Dêrsim de qisey beno. Varyasyonode bîn kî Sêwregî de bi nameyê Waya Hewt Biraran, Feyza Adabeyî arê kerdo.

Yew varyasyon kî Pîran de yeno vatiş. Arêkerdox: Malmîsanij, *Folklorê Ma ra Çend Numûneyî*

⁶⁵ Varyasyonêde na sanike Sêwregî de yeno vatiş. Arêkerdox: Feyza Adabeyî, *Estanekanê Sêwregî ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005, r. 151

Varyasyonê kî Dêrsim de qisey beno.

Yew varyasyonê na sanike kî Gêl de qisey beno. Kitabê J. Îhsan Esparî, *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, r. 187 de ca girewto. Arêkerdox: Malmîsanij

⁶⁶ *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2008 (Nê kitabî de hama-hama her mintîqa ra û her çeşîtê fîqrayan ra nimûneyî estê.)

⁶⁷ Malmîsanij, (Melumato fekkî yo.)

Kirmancî şaristanan ra, sûkan ra tenêna dûrî mendê. Serê koyan de ciwîyayê. No semed ra kî wendeyê xo senik bîyê.

5.1.5. Sanikê Rêzilkî

Karakterê ke nê çeşîtî de ca genê, însan û heywan ê. Bitaybetî domanî ci ra hes kenê. Nê sanikan de tayê meseleyî têdima vajîyenê. Meseleyî, yewbînî ra girêdaye yê û rêzbîyaye yê.

Seba çeşîtê nê sanikan nimûneyade başe sanika “Pîre û Kole” ya. Varyasyonê na sanike mabênê zîyade kirmancan de qisey beno. Cêr ra bi cor cayê ke tey kirmancî ciwîyenê hama-hama pêrunê de na sanike qisey bena.

“Eksê metnê nuştekiyê ke mabênê zemanî de pirtikê vurînê, ê fekkî tim vurînê. Metnê ke ezber ra di rey biwanîyo, mabênê her dîyîne de kî ferq beno. Tenêna ke qetî vajîme, versîyonode rast çin o. Tena versîyonî estê.”⁶⁸

Namêyê na sanike ge “Pîre û Kole” ge “Pîre û Luye” ge “Bize û Luye” ge “Alîstok Nalîstok” ge “Şanika Şîni” ge “Şanika Biza Kole” ge “Pîr û Luye” ge-gane kî “Pîr û Pisînge” ya. La wemûnitişê sanike sey yewbînî yo. Nimûneyêde na sanike nîya ro:

Pîre û Luye⁶⁹

(Alîstok Nalîstok⁷⁰, Pîr û Pisînge⁷¹, Pîr û Luye⁷², Pîre û Kole, Bize û Luye, Şanika Şîni⁷³ Şanika Biza Kole⁷⁴, Pîre û Luye⁷⁵)

Rozê pîre sona kole dosena, sit bena kena binê sepetî. Sona tever yena ke luye sit werdo. Reyna sona kole dosena, sit ana kena binê sepetî. Unca yena ke luye werdo. Zof qarîna, ostêmî kena sûr, pê sepetî de vindena. Wexto ke luye sepetî fîna hawa, pey ra de dim de dana piro. Dimê luye cira kena. Luye zirçena, çîkena, vana, dimê mi bide mi. Pîre vana, so sitê mi mi rê bîya.

Luye sona lewê kole, vana:

⁶⁸ Philip Kreyenbroek, Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Çev. Ümit Aydoğmuş, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, r. 53

⁶⁹ Qiseykerdoxe: Çekera Silêmanê Dewrêşî (Çiçek Ateş).

⁷⁰ Feyza Adabeyî, *Estanekanê Sêwregî ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005, r. 7-10

⁷¹ Mihañî Licokîc, *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, r. 31-34

⁷² Huseyîn Ballıkaya, Dêvo Kor, *Estanikanê Gîngimî ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2010, r. 121-126

⁷³ Huseyîn Kahraman, *Sanikê Vateyî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2009, r. 19-22

⁷⁴ J. Îhsan Espar, *Tanî Estanikî û Deyîrê ma*, Folklor 2, ç.2., Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004, r. 135-138

⁷⁵ M. Malmîsanij, *Pîre û Luye*, Weqfa Kurdî ya Kulturî li Stockholme, Stockholm, 2004

- Kolê sit bide mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Kole vana:

- So mi rê velg bîya.

Sona vana:

- Darê, velg bide mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Dare vana:

So uwe bîya, qulerê mi ke.

Sona vana:

- Hênî, uwe bide mi, ben ken qulorê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Vano:

So çenûnê pasay bîya, mi ser o bireqeşîyê (kay kerê).

Vana:

- Çenê pasay, bêrê hênî ser o bireqeşîyê. Hênî uwe dano mi, ben ken qulorê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Çenê pasay vanê:

- So kundurû bîya lingûnê ma ke.

Sona vana:

- Goskar, kundurû bide mi, ben ken lingûnê çenûnê pasay, çenê pasay yenê hênî ser o reqeşînê, hênî uwe dano mi, ben ken qulorê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen, xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Vano:

- So mi rê hakû bîya.

Sona vana:

- Kergê, hakû bide mi, ben dan goskarî, goskar kundurû dano mi, ben ken lingûnê çenûnê pasay, çenê pasay yenê hênî ser o kay kenê, hênî uwe dano mi, ben ken qulerê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen, xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Vana:

- So mi rê qut bîya.

Sona vana: Pêtagî, qut bide mi, ben dan kerge, kerge hakû dana mi, ben dan goskarî, goskar kundurû dano mi, ben ken lingûnê çenûnê pasay, çenê pasay yenê hênî ser o reqeşînê, hênî uwe dano mi, ben ken qulerê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi, ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, xo rê pê çalp çulpê xo ken.

Pêtage vana:

- So sil bîya mi ra ke.

Sona vana:

- Gawo, sil bide mi, ben ken pêtage ra, pêtage qut dana mi, ben dan kerge, kerge hakû dana mi, ben dan goskarî, goskar kundurû dano mi, ben ken lingûnê çenûnê pasay, çenê pasay yenê hênî ser o reqeşînê, hênî uwe dano mi, ben ken qulorê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen pê çalp û çulpê xo ken.

Ga vano:

- So simer bîya mi ver ke.

Sona vana:

- Merêk, simêr bide mi ben dan gayî, ga sil dano mi, ben dan pêtage, pêtage qut dana mi, ben dan kerge, kerge hakû dana mi ben dan goskarî, goskar kundurû dano mi, ben ken lingûnê çenûnê pasay, çenê pasay yenê hênî ser o reqeşînê, hênî uwe dano mi, ben ken qulerê dare, dare velg dana mi, ben dan kole, kole sit dana mi ben dan pîre, pîre dimê mi dana mi, cen, xo rê pê çalp û çulpê xo ken.

Mereke simer dana ci. Bena kena gayî ver. Ga sil dano ci, bena kena pêtage ra. Pêtage qut dana ci, bena dana kerge. Kerge hakû dana ci, bena dana goskarî. Goskar, kundurû dano ci, bena kena lingûnê çenûnê pasay. Çenê pasayî yenê hênî ser o reqeşînê, hênî uwe dano ci, bena kena qulerê dare. Dare velg dana ci, bena dana kole, kole sit dana ci, bena dana pîre, pîre dimê ayê dana ci. Cena, xo rê pê çalp û çulpê xo kena.

Winî aseno ke na sanike mabênê kirmancan û kurmancan de endî bîya klasîk. Kamcîn kitabê sanikan ke akerî, na sanike vînenê. Kamî ra ke pers kerî na sanike qîsey kenê. Coka mi tamamê na sanike nuşt.

Sanikade bîne kî sanika “Luya Dekbaze” ya. Na sanike hem canbazî û dekbazîya luye zaf şîren musnena ma hem kî însanî fînena huyayîş, hedira merdimî ana. Na sanike de luye sey însanan a. Mabênê însanan de ciwîyena.

Luye, sanikanê dinya de kî canbazîye û dekbazîye temsil kena.

“Luya Dekbaze” seba çeşîtê nê sanikan numûneyade baş a. Hetê Mamekîye de qisey bena. Sanikade derg a. Heta peynîye tede cambazîya luye vînenîme.

Na sanike de luye, sembolê belayî ya kî. Însanî çiqas ke wazenê bela ra dûrî vindê, bese nêkenê. Zafêrî seba derse dayene qisey kenê ke însananê neheqan ra dûrî vinderê.

5.2. Efsane û Mîfî

Efsane kî zereyê edebîyatê şarî de ya. Zemanê verî ra bi na het, aj ra bi ajî qisey bîya û ameya. Efsaneyî anonîm ê.

Mewzûyê efsaneyan, şexsî, hedîseyî, cayî, heywanî yan kî komel ê. Hama hama her komele de, kulturê xo gore, peydabîyayîşê xo ser o efsaneyî estê. Efsaneyê peydabîyayîşê dinya, peydabîyayîşê însan û heywanan, qehremanan û hedîseyanê komelkî mîyan de, qisey benê.

Mîfî, bitaybetî, peydabîyayîşê dinya ser o bawerîyê kan ê. Mewzûyê zîyadê efsaneyan kî meseleyanê tarîxî ser o ameyê vatiş.

5.2.1. Efsaneya Bîyayîşî

Efsaneya kurdan a tewr namdare, efsaneya Newrozî û yê Kawayî ya. “Efsaneya Newrozî ya kurdan de, încanê etnolojîyê kurdan kî teder o. Şerefname ra neqil kême: Soyê kurdan, kesê ke seba weşkerdena kergananê serê hermeyê Dehhakî, kiştene ra, xendeknayene ra, sare birnayene ra remê, înan ra ameyo.”⁷⁶

Unca efsaneya Newrozî de bi nameyê Kawayî şexsîyetode mîtolojîk esto û sarewedartişî temsîl keno.

“Kawa, mîtolojîyê şaranê Îranî de, bitaybetî yê kurdan de cayêde xo yo muhîm esto. Çike Kawa mîtolojîyê kurdan de dostê kesan mezlûman o. Kawa, xo ver ro dano, sare dareno we. Kawa xelaskerdox o. Nîya bo kî, ez bi dej vana ke no keso mîtolojîk ke kam o, key ciwîyo, hetta sahneya tarîxî de qehremanêde nîyanenî ca girewto yan nêgirewto, zaf kî pers nêbîyo. Mesele û qehremanê mîtolojîkî çitur ke bîyê winî ameyê qebul kerdene.”⁷⁷

⁷⁶ Gürdal Aksoy, *Kürt Dili ve Söylenceleri*, 1. Cilt, Öteki Yayınevi, Ankara, 1991, r. 24

⁷⁷ Ç.c., r. 76

Rastîya efsaneyan û rastîya kesan mîtolojîkan bellî nîya. Unca kî şarî cu û kulturê xo gorê efsaneyan qisey kenê. Hem kî bi bawerî qisey kenê.

Ewro kirmancan de çiqas ke roşanê Newrozî esto kî na efsane ra xebera zaf kesan çin a. La belgeyanê tarîxî yê sey Şerefnameyî de behsê na efsane beno.

5.2.2. Efsaneyê Kesan

Çeşîtê nê efsaneyan de efsaneya Xizirî cayode zaf muhîm der a. Mabênê kirmancan de bitaybetî kirmancanê hetê corî de efsaneya Xizirî her ca de qisey bena.

Xizir

Goreyê efsaneyî, Xizir kalode herdîsesipî yo. Niseno ere estorê xoyê bozî, qilixê xo vurneno û ca bi ca fetelîno. Ge beno yew raywan ge kuweno tonê parsekî, pars dano arê. Ge-gane kî qe nêaseno la muheqeq îşaretê dano ke uca der o. Yanî herdaîm her ca der o. Însananê başan rê wayîrîye keno, kesanê xirabînan tesbît keno û ceza dano ci. Bi na tore şar xirabîniye ra dûrî vindeno, çiqas ke destebere ra ame kî rindîye keno ke Xizir ci rê wayîr bo.

Varyasyonê na efsane çitur ke mabênê kirmancan de qisey benê, mabênê kirmancan û musulmananê binan de kî qisey benê. Heta tayine ra gore na efsane vejîyayîşê yahudîyîye ra be no het vajîyena. Ancî kalode sey Xizirî xirîstîyanîye de kî esto. Pêruna de kî şekl û fonksîyonê Xizirî yew o. Pêruna de Xizir bêmerg o û ardimkar o.

Hatta nêzdîyê Dîyarbekirî de nameyêde dewê Xizirîlyas o. Goreyê efsaneyê, rojê Xizir seba ke xo biresno bêmergîye kuweno rayê sono.

“(…) Rojan ra rojêk, o camêrdo dewa Xizirîlyasî ra, serê hênîyê nêzdîyê dewe de rastê kalêkê nê dirûvî de yeno. Seba ke şan o, êdî merdim nêşêno şanêko wina teng de xo na dewe ra biresno dewêna, no camêrd ey ver ro gêreno, wazeno nê kalê erdîşsipîyê wayîrê rîyê nûranî sey mêmanê Heqî dawetê keyeyê xo bikero. Xizir nê merdimî nêşikneno û şino keyeyê ey de beno mêman. Roja bîne serê sibayî rew vejîyeno, gama ke wayîrê keyeyî ra xatir wazeno, vano:

Şima tengîye nêvînê, kîlerê şima pirr, pes û dewarê şima zî bi ber bo.

Û senî ke ber ra vejîyeno, vîndî beno. Nata-weta ro ey gêrenê la nêvînenê. Badê fehm kenê ke o merdim Xizir bîyo.”⁷⁸

⁷⁸ Roşan Lezgînî mi rê rusnê.

Seke nê varyasyonî de kî aseno Xizir ardimkerdoxîye û rindîya însanan bêcewab nêverdano.

Meqsedê qiseykerdena na efsane, teşwîqkerdena rindîya însanan a.

Efsaneya Xizirî tewr namdar a. Labelê efsaneyê zaf kesan estê. Nînan ra yew kî efsaneya Duzgin Babayî ya.

Duzgin Baba

Duzgin Baba û pîyê xo Kurêş malî kenê nobete, rojê Kurêş sono, roja bine kî Duzgin sono verê malî.

Rojanê zimistanî de Duzgin malî ano ke bîyo mird, ganê bizan bi sit piziqînê. Reyê winî, di reyî winî, pîyê xo merax keno vano ala vinde no, na roja zimistanî de nî malî çitur keno mird. Kuweno ere dima, sono dizdî ya nîyadano ke Duzgin çuya xo dano birr ro, bir beno kewe, mal xizê ci beno weno. Mabênê bizan ra yewe xuye kena, nata-bota çîv dana. Şik keno, nîyadano ke pîyê xo yo peyê dare der o. Her di zî zumînî ra şerm kenê, benê kemer, manenê. Goreyê efsane hona ê kemerî koyê Duzgin Babayî der ê.

A ya, na ya şar sono uca, sono zîyare. Uca qirbanan keno, serê koyî de şewê zî maneno.

5.2.3. Efsaneyê Cayan

Ez efsaneyanê koyan, dewan û awan, bine nameyê “efsaneyê cayan” de nuşnen.

Efsaneya Çemê Mizurî

Efsaneya çemê Mizurî de Mizur, axayê rê şîwaneyînî keno. Axayê xo sono hac. Rojê hac de canê xo helawî wazeno. Mizur, neyî hîs keno, sono xanime ra helawî wazeno, vano, ez axayê xo rê ben. Xanime îman nêkena vana gune yo, madem canê xo waştö, ci re bipozî. Helawî pozena, dana ci, beno dano axayî yeno.

Rojê axa ke ame, millet sono ke destê axayî paç kero. Vano şêrê destê Mizurî, keramete ey der a. Destê Mizurî de kî xizikê esto, pirê sitî yo. Seke millet hetê Mizurî ser sono, Mizur şerm keno, remeno. Xiziko ke dest der o, çilqeno, sit ci ra rişîno. Cayo ke sit gina piro, ci ra awe piziqîna. Nîya çewres gamî erzeno. Çewres çimeyî peyda benê. Çimeyo peyên de bi xo zî beno vîndî, sono. A ya na ya çewres çimeyan ra awe vejîna.

Seba çemê Mizurî efsaneyade bîne kî esta. Cemal Taşî daya arê. Na efsane de Mizur şîwaneyê Hz. Îbrahîmî yo. Temaya nayê kî mabênê însanan de girîngîya bawerîye û rastîye ya.

Efsaneyaya Dewa Tileloyî⁷⁹

Na efsane varyasyonode efsaneyaya Çemê Mizurî ya. Yew ferqê xo esto. Canê axayî herinda helawî de kufte wazeno. Yew zî nameye şîwaneyî Mizur nîyo Elî yo.

Her di varyasyonan de kî şîwanê malî beno qiymetin. Mesajê her diyîne kî zaf insanî yo. Şîwaneyî heqîr vînîtene tomet a. Axa bîyayene, dewletî bîyayenê nê, wayîrê îtîqat û bawerî bîyayene û zerrîpak bîyayene yena goynayene.

Efsaneyaya Dewa Pîlvankî⁸⁰

Na efsane, derheqê tarîxçeyê dewa Pîlvankî der a.

Zemanê, dewrêşê bi nameyê Şix Delîlê Berxecan,⁸¹ dewanê Dêrsimî de fetelîno ke xo rê cayode weş bivîno û uca bimano. Sono Pîlvank ke wayîrê Pîlvankî yew keşîş o. Pê dewe zaf qayîl beno, wazeno ke uca bimano. Keşîş qebul nêkeno. Vano ti ameya, meymanê Haqî ya, sere û çimanê mi ser o cayê to esto. Xo rê emşo rakewe, meşte raurze, so.

Şix Delîl vano eke winî yo rakewîme, meşte kam ke na dewe de wuşt ra, dewe yê ey bo.

Sodir wurzenê ra ke keşîşo armenî sir bîyo şîyo. Şix Delîlê Berxecan dewe de mendo. Keşîş sodir wuşt ra nîyadayo ke zobî dewe der o. Oxro ke na dewe kî dewa Vankî ya.

Keşîş rojê lajê xo bi vereke ra rusneno Pîlvank. Vano so destê Şix Delîlî paçî bike, nê verekî kî bide ci, bê. Yanî kerameta ey qebul keno.

Lajê keşîşî bi merdîmanê xo, verekî kî cenê sonê. Destê Şix Delîlî paçî keno, selamê pîyê xo ci ra vano. La vano, ez zêde nêmanen, çike merdîme mi zaf ê, ma gereke şêrîme. Qewil nêkeno vano şîma emşo meymanê min ê. Emir dano ke verekî sere bibirnê.

Maneno son de, pêro pîya samî wenê, çewres merdim bi yew verekî benê mird. Şix Delîl vano, asteyê verekî meerzê. Serê xonça de ronê.

Lajê keşîşî asteyê bine ziwanê xo de darenî we.

Pêrunê ke nanê xo werd qedena Şix Delîl bi çuya xo dano asteyan ro, xafil de verek wurzeno ra, sono. Sono ke linge ra tenê lengeno. Şix Delîl pers keno, vano, aste kamî der o. Lajê keşîşî werzeno ra, sono destê Şix Delîlî vano, mi ef bike, mi kî xo rê ewlad ke. O kî qewil keno.

⁷⁹ Roşan Lezgînî mi rê rusnê. Tilelo yew dewa Dîyarbekirî ya.

⁸⁰ Qiseykerdox: Wişenê Silemanî (Hüseyin Katurman), 80 serre, wende, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

⁸¹ Tayê kî nê kesî ra Şix Delîlê Belucan vanê. Vanê Îran ra ameyo û belûcî bîyo.

Pilvankijî çar hezbetî yê. Vanê hezbeta yewe kî no lajê keşîşî ra peyda bîya.

Efsaneyê merdimê kerametîne ke, vereki anê re can, bi kerameta xo, can danê bi verekan, zaf ê. Çekuya “berxecan” kirdaskî ya. Xora lehçeya dewa Pîlvankî kî verê coy kirdaskî bîya.

Çiqas efsaneyî rast nêbe kî, ge-gane tayê îşaretan danê ma. Merdim şikîno vajero ke verênde ra, nê cayan de armenî estbîyê. Yan kî na dewe verênde ra yê armenîyan bîya.

5.2.4. Efsaneyê Heywanan

Heş

Mabênê kirmancan de efsaneyê heywanan zaf ê. Nînan ra tewr namdare yê heşê birrî ya.

Efsane de heşê birrî sey însanî yo. Bîaqil o, rind o. Aşiqê însanan beno. Eke aşiqê yewe bî, aye remneno, beno. Ci rê heyatode rind temîn keno. Çike o, zamanê însan bîyo.

Goreyê bawerîya şarî, heşê birrî unca kî însan o. Qiseykerdene ra kewto û bîyo pirçin. Kamî ke o rayê ra dî gereke selam bido ci û ravêro, şêro.

Mabênê kirmancan de, tayê cayan de sanika heşî nîya ya:

Rojê, Xizir kuweno qîlixê merdimêkêde feqîrî, sono keyê Heşî ke Heş ha wo pirç viriskneno we. Heş senî feqîrî vînenno, pirçî dareno we, yeno. Merdimêk vano, “Raya Haqî de tenê pirç çin o, ti bide mi?” Heş vano “Haq bo, Xizir bo ke pirç çin o.” Merdimêk xo xo de vano “Heşo, sola o pirç bi to ra nîşo, ti birr kuwî!” A deqa ra tepîya Heş beno Heşê birrî. Kerdena xo ra poşman beno.

Varyasyonê na efsane, mebênê kirmancanê der û dormeyê Çewlîgî, û der û dormeyê Dîyarbekirî de kî estê.

Varyasyonêde na efsane M. R. Îzady kî kitabê xo de nuşta. Varyasyonê sey yê Îzady, mabênê kirmancan de kî estê. Nê varyasyonî de kî: “Rojê merdimêkê beyaxkî vejîno, yeno keyê Heşî. Seba ke Heş ey meyman nêkero, xo bine pirçî de dareno we. Cinîya xo kî temey keno ke vajero mêrdeyê mi keye de nîyo, ez bese nêkena to meyman kerî. Oxro ke merdimêko beyaxkî kî Xizir o ke tim qîlix vurneno fetelîno, o yo. Cinîke

vana mêrdêyê mi keye de nîyo. Mêrdêyê cinîke yo ke meymanî nêwazeno bine pirçî der o, endî însan nîyo. Pirç zeleqîno pira, ziwan ra kuweno û beno heşê birrî yo yewin.”⁸²

Na sanike de mesajode pêt esto. Mesaj, humanîstîya kirmancan musneno. Tîya hem meymanperwerîya kirmancan vînenîme hem kî vînenîme ke kirmancî kesî kesî ra cîya nêkenê.

Kirmancî domananê xo rê tim qalê nê efsaneyan kenê ke înan sey însananê başan pîl bikerê.

Seba heşî efsaneyede bîne kî nîya ya:

“Vanê, yew veyvika tezîye estbîya. Mêrdêyê veyvike yan şîyo xebate yan zî şîyo eskerî. Êdî şîyo kotî, cayêkê dûrî de bîyo. Veyvike zî pîze nêweş bena. Verê cû, nan tay bi, coka vistirî nan kîler de wedartêne û berê kîlerî kilît kerdêne. Ê de cinîyê pîze nêweşî zerrîya xo şîna bi werd, zerrîya xo şîna goşt. La çîyê çin o ke biwero. Eke çîyê estbo zî şermayena ke biwazo.

Rojêk yew biza înan gewe de mirdar bena. Vistewreyê veyvike leşê biza mirdare gêno, beno erzeno serê silondî. La zerrîya veyvike hende şîna goşt ke, werzena kardî gêna, şîna yew hêtê biza mirdare cira kena ke bîyaro xo rê bipewjo biwero. Wexto ke hêtê bize cira kena, çira vistewre nêvîneneno! Vano:

- Herê ti se kena?

Veyvike wina tey manena. Bena zip-ziwa. Hende şermayena, hende şermayena, xo rê duay kena vana:

- Ya Heq, hema ti mi bikerî yew heşa yabanî, ez hem xo rê mirdî nê goştî biwerî hem kî wa reyna rîyê mi nêgîno vistewreyê mi ro.

Homa duayê aye qebul keno, ca de bena yew heşe. Kewena goştê biza mirdare ser. Mirdîya xo goşt wena û şîna hetê koyan ra.

Coka vanê heşe eslê xo de însan bîya, dima bîya heywana kovîye.”⁸³

Na efsane de kî ma unca tore û adetê kirmancan vînenîme. Têkilîya pîl û qican, veyve û vistewreyî, vistewrîye ke senîn a, aye vînenîme. Hetê ra kî motîfê dînî estê. Heywananê ke bêkardî merde, goştê xo nîno werdene.

Na efsane de vîyarî kerdene çi hîsode pêt o, ey kî vînenîme.

⁸² İzady, *Kürtler*, r. 416

⁸³ Mi na efsane Roşan Lezgînî ra girewte.

Hargûş

Efsaneya heywanan de efsaneyade muhîme kî yê hargûşî ya. Kirmancê elewî goştê hargûşî nêwenê. Na rewşe kî bi efsaneyê îzah kenê.

Goreyê efsane, hargûş heywanode tuhaf o. Sereyê xo şîyo ere pisinge, goşê xo şîyê ere herî, lingê xo şîyê ere kutikî. Hetêde xo kî şîyo ere îsanî. Sey cinîyan kincê xo yenê (bêdestmaj beno). No rî ra kî goştê hargûşî nîno werdene.

Hargûş, efsane û mîtolojiyê şaranê binan de kî zaf ca gêno.

“Qe şik çin o ke hargûş, zemanê hetê zîyadeyê Ewropa û rojawanê Asya de heywanode bimbarek bîyo.”⁸⁴

“Hukmo pêşîno ke heqa werdena goştê hargûşî de bîyo, hem Galan de hem kî Îrlanda de heta zemananê modernan kî ameyo.”⁸⁵

Tometa goştê hargûşî, sey tometa goştê xozî, yahudîyan ra menda. Labelê tayê mezhebanê musulmanan, werdena goştê hargûşî kerda serbest. Mesela mezhebê şafiyenî de goştê hargûşî helal o.

“Heto bîn ra şîyî goştê hargûşî nêwenê. Hatta bi tirkî leqama înan hargûş nêwerdox o. Nêwerdena goştê hargûşî mabênê musulmananê Îranî û armenîyanê xirîstîyanan de kî esta. Beno ke bingehê na bawerîye Hînd-Ewropa bo. Labelê mumkin o ke her di komelan de kî nê toreyî heta fermanê Mûsayî şirê.”⁸⁶

Mîtolojiyê tayê şaran de hargûş xirabin o, yê tayine de kî bimbarek o. Nê şarî coka goştê hargûşî nêwenê.

Ewro hona zî mabênê kirmancanê elewîyan de werdena goştê hargûşî tomet a.

Pepûk

Efsaneya pepûkî, efsaneyade zaf hîssî ya. Wisar ke ame pepugî ke dest pê wendişî kerd, na efsane yena qiseykerdene.

Pepug, tim poşemanîya xo ano re ziwan. Aya ke ere waya xo kerda, aye rê naleno. Dejê kiştina way û biray vano. Efsane nîya ya:

⁸⁴ John Andrew Boyle, “Mitte ve Gerçekte Tavşan” Yay. Haz. Oğuz, Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Çev. Feridun Çotra-Hüseyin Taşdemir, r. 199

⁸⁵ Ç.c., r. 200

⁸⁶ Ç.c., r. 200

Waye û bira rojê sonê kengeran. Xêlê ke dayî arê, cêrenê ra yenê. Turikê kengeran poştîya lajekî der o. Yenê keye, nîyadanê ke turik de toa çin o. Kêneke vana, kengerî kû yê? Vano, nêzanen, mi nêwerdê. Vano, eke winî yo to werdê. Kêneke se kena-nêkena, îman nêkeno. Waye vana, îman nêkena zereyê mi yake, nîyade. Bira nîseno ere waya xo ser, zere kulve keno, qilasneno ra, nîyadano ke rast kî te de toa çin o. Beno poşman. Waye endî merda. Zereyê birayî jan dano vano, “Wayê, Heqî ra nîyadar bîyenê, ez pepug bîyenê, mi gilê dar û berî ra, seba to biwendênê.”

Senî ke qesê xo qedêna, beno pepûg nîseno gilê dare ra, waneno vano:

“Pepo! Keko!

Kamî kist?

Mi kist!

Kamî şut?

Mi şut!”

Varyasyono ke mi cor de nuşta, dewa Pîlvankî de qisey bena. Kirmancan û kurmancan mîyan de zobî kî varyasyonê na efsane estê.

Varyasyonê ferhengê Malmîsanijî (r.251) de, waye birayê xo kişena. Wexto ke bîye pepûk, vana:

“Keko!

Mi nekuşt,

Xencer kuşt

Dismal pişt.”

Tayê varyasyonan de waye, birayî kişena. Tayîne de kî bira, waye kişeno. La çekuya “keko”yî, musnena ma ke pepûk, waya ke birayê xo kişto, a ya. Coka vana, “keko”. Heto bîn de kî, çekuya “pepûk”î nêrî ya.⁸⁷ Belkî coka hafızayan de sey lajekî menda.

Efsaneya pepugî tim qisey bena. Wisarî, pepûg ke vejîya û wend, domanê ke hîna nêzanenê, ê kî musenê. Bi na efsane, çiyode bîn kî musenê ke no zanayîş, heta peynîya heyatê înan ci rê lazim o.

Armancê verên yê qiseykerdena mesele û efsaneyanê nîyanênan, ders a. Bi na derse ganî merdim hukmo pêşîn nêdo. Hîna ke emîn nîyo, kesî gunekar nêkero.

⁸⁷ Hetê Dêrsimî de, dewa Pîlvankî de na çekuye nêrî ya. La hetê Licê de sey “pepûk” û “pepûke” vajîyena.

5.2.5. Efsaneya Tebîetî

Tûşkeki⁸⁸

Arêkerdoxe, cêrnot de manaya tûşkeki nîya nuştîbî: “Tûşkeki, aşma edarî di yew roj a. Verînûn ma goreyê teqwîmê tebîetî hereket kerdî.”

Temaya na efsane tebîet o, mewsim ê. Verênde ra şarî, goreyê rewşa tebîetî hereket kerdo.

Na efsane de kî vînenîme ke pîre, goreyê rewşa mîlçika xo kewta bi rayîr. La na rey şaşîye bîya.

Efsane de sey zaf vateyanê folklorîkan mesajê xo zî esto. Merdim ganî tena bi rewşa mîlçike hereket nêkero. Îhtîmalê şaşîya mîlçike zî xo vîr ra mekero.

Efsane wina ya:

“Yew pîri bena, tim û tim goreyê yew mîrçiki xu tîyedûna, hazir kena, şina ware. Mîrçikê pîri key gi halînê xu viraşt û hak kerd de, ya zî ca di şina ware.

Yew serri hewa zaf weş vîyaren ra, mîrçiki zî verê wextî halînê xu virazena û hakûn zî kena de. Pîri senî g’ vînena mîrçiki halînê xu viraşt û hak zî kerd de, pîri xu çînena we, xu kena hedre, kuwena reyar gi şîyor ware.

Reyar ra yew dewij pîri ver a ben, von:

- Pîrê hama rew o, meşo ware, hama wextê wareyî zaf mendo, ti şina xeniqîyena!

Pîri vona:

- Ti sey mîrçikê mi hol zûnî! Mîrçikê mi halînê xu viraşt, hak zî kerd de, ez tim goreyê mîrçikê xo şona ware.

Dewij kuwen pîri lîyak, nikuwen pîri lîyak, pîr anigeyrena.

Pîri şina ware, hama yew hewayo zaf weş esto, pîri bena şa, keyf kena û vona:

- Ez tûşk o, o tûşko let o.

Ez mîyonê birr û birr geyreno.

Tîzon û fisonê xo edar û sibatî pîya verdeno...

Pîri hama inê qalî ha fekê ya di, beno puk, beno xedeb, yew firtone non pa, weliki vay dûno, zaf beno serd. Pîri cadi kuwena bîn lînê toraqî, kulikê pîncê lînî ra hewa şino zere. Pîri o yo g’ nixeniqîyena.

Vori edîlyena, pîri zî nêmxeneq binê lînî ra vecîyena g’ çi bivîno! Pîyorê tûşkê ya xeniqîyayê, tena yew sax mando. Pîri ê tûşkê xo gêna hetê dewa xu wa kuwena reyar.

⁸⁸ Na efsane Zerrîn Azrawa nušta. Mi Roşan Lezgînî ra girewte. Hetê Çewlîgî de bi fekê Çewlîgî yena vatene.

Pîri yena resena verê halînê mîrçiki, ewnîyena g' mîrçikê ya zî pelî kerdê a, serê halînê de bîya rep, cemidîyaya.

Ina rey pîri erzena mîrçiki ser û ûna vona:

- Çuçika min a çiçkanî⁸⁹

Ti hal û hewalê zivistanê nizanî

Te mala xwe xirab kir

Mala mi zî ser de danî.”

Na efsane de, lewê fekê Çewlîgê de, çaraneyê kî kirdaskî vînenîme. Hetê Dêrsimî de kî her di lehçeyi, zafê sanik, efsane, mortal û fiqrayan de kewtê tēmîyan. Yan kî sey na efsane heto peyên de qismê bi kirdaskî vajîyeno.

5.3. Kayvateyî (Vacvacokî)

Kayvateyî zafêrî mabênê domanan de yenê vatene. Gereke xo şaş nêkerê. Kamî ke xo şaş kerd, pê ey/aye huyenê. Xora bi xo kuwenê halode xirabin.

Çend nimûneyî bi fekê Dêrsimî nîya yê:

“Son çê mişkî tûsk wen, son çê tûşkî tusk wen.”

No kayvate yan nîya vajîno yan kî demo vîyarte de vajîno:

“Şîne çê mişkî tûsk werd, şîne çê tûşkî tûsk werd.”

“Son çê aspize eskize wen, son çê eskize eskize wen.”

“Şîne çê aspize eskize werde, şîne çê eskize eskize werde.”

Her dîyine de kî şaşîye bi xo ceza ya. Eke xo şaş kere, herinda tûskî de miskî wenê, herinda eskize de aspize wenê.

“Son çê rîye tirîye wen, son çê tirîye tirîye wen.”

Nê kayvateyî de kî sey ê binan, gereke bala xo rind bidê ser ke xo şaş nêkerê.

⁸⁹Mîlçika min a

Ti halê zimistanî nêzana

To keye xo kerd xirabe

Yê mi kî na re ser

Nînan ra teber, tayê çeşîtêde kayvateyan kî kayê domanan de estê. Nînan ra tayê hona ke dest bi kayî nêkerdo yenê vatene tayê kî ortê kayî de yenê vatene. Zîyadeyê nînan qîseyê bêmana yê.

Fekê Sêwregî ra çend nimûneyî:

“Acuro dendik huro

Acuro dendik huro

Acuro dendik huro

Dendik huro

Dendik huro

Dendik huro

Huro

Huro

Huro

Huro

Heta ke cîfê kaykerdoxî qedîya, nîya bi “huro”yî devam keno.

Nimûneyode bîn:

Îşkîja mina sûûûrî

Mi fista tendûûûrî

Millayê minê cooorî

Millayê minê cêêêrî

Kaxit gînê se ra şînê şooorî”⁹⁰

5.4. Vateyê Verênan

Kirmancî sohbet û qalkerdişê xo bi vateyanê verênan û îdyoman xemelnenê.

Vateyê verênan, tecrubeyê çend seyî serran zereyê xo de nimnenê. No semed ra kî parçeyêde zaf muhîm yê kulturê şarî yê. Karakterê şarî zaf rind musnenê ma.

“... Dewletîya nê folklorî de çîyo ke verê verkan vînenîme, vateyê verênan, vateyê şarî û mertal ê. Kurdî sohbetanê xo bi qaffîye û cumleyanê rîtmîkan xemelnayene ra hes kenê.”⁹¹

⁹⁰ Ramazan Özgültekin, *Siverek Folkloründe Çocuk Oyunları, Hikâyeler & Halkoyunları*, Siverek Yayınları, Siverek, 2004, r. 19, 58

⁹¹ Minorsky, Bois, MacKenzie, *Kürtler & Kürdistan*, r. 170

Vateyê verênan zîwanî tîtiknenê û kene dewletî. Tesîrê yew zîwanî nîya bi vate û îdyoman beno zîyade, beno berz.

“Vateyê verênan tecrubeyanê derg û dilayan ra neselîyayê, qerarê înan qetî yo; wayîrê şertê xo yê, her wext hukmê înan vîyareno û şîretê muhîmî tede estê... Armancê vateyê verênan o yo ke rayîrê rastî bimusnê, şîretî ro kesî bikê, merdimî/e hîşyar û haydar bikê.”⁹²

Vateyê verênan mecazkî yê. Bîyayîşê tebîetî sey yê însanî ameyê vatene. Rasta xo tebîetî ser o vajîyê la qesta xo însanî yê.

Çend nimûneyî:

Awa bêvenge ra biterse.

Manaya nê vateyî kesê ke her çîye xo asen o, înan ra meterse. Kirmancan tecrube kerdo ke kesê ke dizdî ya karê kenê, zaf qalê ê karî nêkenê. Çi xirabînîye ke vejîyo înan ra vejîna. Seba çîyê nîmîteyî kî ti nêşkîna tedbîrê xo bigîra.

Bike bivîne, meke mevîne.

Ti se bikerê, xirabinîye yan zî rindîye, aye vînenê. No vate, kerdena rinde telqîn keno.

Cayê camêrdî yan binê erdan o yan peyê caxan o.⁹³

No vate karakterê kurdan fîno re roşnîye. Seba kurdan, kirmancan camêrdî kesê cengawer ê. Hepiskewtene kî qet çîyode xirabin nîyo, eksê cî qiseyê esto, vanê “Kamo ke qet hepis nêkewto her o”.

Çêlikê morî bê axwû nêbeno.

Tîya tenê kindarîye esta. Ma bese nêkeme ke vajîme kirmancî qet kindar nîyê. Hetê ra zî bi nê vateyî bala merdimi ancîna bi serê tehluke û haydarîye telqîn bena.

⁹² Roşan Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2005, r. 7

⁹³ Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, r. 137

Deyn dana mi, deynê kirmancîye bo.

Çiqas ke pê halê xo qayîl nêbê kî unca xo bi xo îtîbar bi yewbînî anê. No vate bawerbîyayena bi kirmancan musneno.

Ecelê bize yeno, şîna nanê şîwanî wena.⁹⁴

No feraset zafê şaran de esto. Ti ke ere bela fetelîya bela zî rastê to beno. Zerar kesî mede ke kes kî to nêdo.

Ê bizda kol bizda estirîyîn rê nêmanena.⁹⁵

Nê vateyî de ma hîsanê merhametîye vînenîme. Ê ke bêhêz û bindest ê, rojê muheqeq heqa xo cênê. Edalet seba înan zî tecelî keno. Kirmancî tim wazenê ke edalet bêro ca.

Fek weno, ri şermayeno.

No vate, nefîs ser o yo. Merdim ke pê nefîsê xo nêgirewt peynîye de şermezar beno.

Gonî, eve gonî nîna şutene, gonî eve uwe yena şutene.

Tîya dişmenîye rexne bena. La kirmancan de dewaya gonî esta. Çiqas ke no hal û no vate nakokî aseno kî, rastîye de kirmancan, faydeyê heyfgirewtîşî nêdîyo ke tayê cayan de dewaya gonî endî nêmanda. Tayê cayan de kî no tore her roje tenêna beno sist.

Her vas koka xo ser o rêwîn o.

Tîya muhîmîya kokî vînenîme. Kokê merdimi ke çik o, bi xo zî o yo. Vasê xirabinî ser o vaso rind nêrewîno. Merdimê rindî ra yewode xirabin nêvejîno. Seba kirmancan cayê merdimî, eslê merdimî muhîm o.

Hurendîya çakuç û kulvikî bena wese, hurendîya qesê xiravinî, wes nêbena.⁹⁶

Qise, zerrî ra yeno, zerrî şikneno. Zerrîya merdimî ke şikîye, hal ve halî weş nêbena. Merdim, dejê canî xo vîr ra keno, la dejê zerrî tim vîrî der o.

⁹⁴ Ç.c., r. 141

⁹⁵ Ç.c., r. 142

⁹⁶ Qiseykerdoxe: Çekera Silemanê Dewreşî (Çiçek Ateş)

Istora kihêl zengû xo nîyana.⁹⁷

Merdîm her çî ke keno xo rê keno. Merdîm ke rind vîndo, xirabîniye nêano ere sareyê xo ser.

Însanî şito kal werdo.⁹⁸

Her ca de qîymetê insanî zaf o. La nê vateyî de bêbawerîye esta. Însan çiqas ke rind bo unca kî bêîtîbar o.

Yew golik nameye jew naxirî xeripneno.

No vate vano, kes ke çiyode nebaş bikero û mensubê yew grûbê bo, grûbe pêro binê tomete de manena, bena gunekar. Kerdena yew kesî, pêruna bine tomete de verdana.

Kemere hurêndîya xo de giran a.

Ti çiqas ke giran vînderê hende rind o. Zaf huyayîş, laubalîbîyayîş û sivikîye zaf weş nîya. Statu û halê xo gore vîndetene, seba kirmancan muhîm a.

Luya geyraya, şêrê vîndertî ra hewlêr a.⁹⁹

Tîya zî muhîmîya kar û gurîyayîşî yena vatene. Hal û wextê to çiqas qe rind bo kî ti gereke winî tip tol nêvînderê.

May û pî timo kê dest nêkwenî.¹⁰⁰

No vate, tore û karakterê kirmancan zaf weş musneno. Maye û pî tim cayode tewr berz der ê. Yew zî qet kes herînda înan nêgêno.

Nîsane şî sere, pelê tuyêri bî pere.¹⁰¹

Bi vatîşê qafîyeyîn û zaf weş, vurîyayîşê menga, mewesîman vano.

Oyo ki kerd xelisya, o yo ki nêkerd fetisya.¹⁰²

Teba kerdene qet teba nêkerdene ra rindêr a.

⁹⁷ Lezgîn, ç.c., r. 146

⁹⁸ Ç.c., r. 146

⁹⁹ Lezgîn, ç.c., r. 148

¹⁰⁰ Ç.c., r. 148

¹⁰¹ Ç.c., r. 148

¹⁰² Ç.c., r. 150

Pay nê morî meve ke mor pê to nêcêro.

Ti ke pêskarê kesî nêbê kes pêskarê to nêbeno, çike xirabinîye ra xirabinîye vejîna.

Roza ke maye dîye, honde kî çêna vîna.

Seba tayê kurdan vateyode romantîk esto. Vanê ke kurdî qîymet danê cinîyan. No vate rast nîyo. Çike cinî sey pêro cinîyanê na mintîqa koleyê camerdan ê. No vate kî halê cinîyan musneno. Qederê kêna belî yo, sey yê maya xo yo.

Şeytanî ra nêbo verg û mey a pîya çerenê.¹⁰³

Fizilîye, fesadîye ke çine bo her kes yewbînî de dost û bira yo.

Tasê dişmenî ra awk mewî.¹⁰⁴

Dişmen tim dişmen o. Qet peyê xo meçarne ere dişmenî. Tîya kî bêîtîbarîye vînenîme. Kirmancan zaf derba dişmênan werda. Belka kî coka înan ra bawerbîyena xo hende kerda vîndî.

Uwe heta lêle nêbo zelale nêbena.

Tîya yewbîyena tezatan vînenîme. Her çî bi tezatê xo esto.

Vergî de weno, qilancike de qisneno.

No vate kî unca qalê bêîtîbarîye keno. Kesê ke lewê kesê bînî de sey ey vîndenê, sey xo nêvîndenê, bêkarakter ê, vate de bahsê ê kesan beno.

Xizon o, halê xwi nêzono.¹⁰⁵

Unca vateyêde zaf rastî vînenîme. Însanê ke kêmanîyê xo zaf ê û halê xo nêvînenê, bahsê înan keno.

¹⁰³ Malmîsanij, *Folklorê Ma ra Çend Numûney*, ç. 2., İstanbul, 2000, r. 152

¹⁰⁴ Malmîsanij, ç.c., r. 152

¹⁰⁵ Ç.c., r. 152

Yew saya ki sayêr ra bo, herkes çuwa xwi ver de dano.¹⁰⁶

No vate seba kênekanê ezeban yeno vatene. Kêneka ezebe her kes wazeno ke tey bizeweciyo. Yan kî çîyode rind ke bî, her kes wazeno ke wayîrê ey bibo.

Zono şîrên morî lone ra vezeno.

No vate kî weşîya, rindîya ziwanê weşî vano. Hal çiqas xirabin beno wa bibo, merdim çiqas xirabin beno wa bibo, ti karê xo bi ziwanê weşî ra bivîne. Nê vateyî de vînenîme ke kirmancî aşîye ra zaf hes kenê. Tena nê vateyî de nê, zaf vateyan de vînenîme ke kirmancî heskerdaxê aşîye û rindîye yê.

5.5. Îdyomî

Îdyomî kî sey vateyanê verênan ziwanî xemelnenê, îfadeyanê ziwanî kenê qewetin. Labelê vateyanê verênan de derse û şîretdayene esta. Îdyoman de çin a. Îdyomî maneya mecazî der ê.

Armancê îdyoman, qewetedayena fikrî ya. Merdim fikrê xo bi îdyoman tenêna baş û tesîrin îfade keno.

“(…) îdyomî tena seba rewşêka xususî nîyê, seba her wextî û her cayî yê. Yanî amac û wezîfeyê îdyoman o yo ke vatişê merdimî/e weşiktir û delaltir bikê.

(…) Seke aseno, vateyê verênan de zîyadetir felsefe û fikrêko xorî yo ke merdim, e tira derse û şîret gêno/a, tede hîkmetêk vînenî/a esto. Labelê îdyomî, bi manaya xoya diyîne û hîreyîne, bi tabîr/mecaz yewna çî musnenê merdimî/e. Bi kilmîye û weştir îzehetê çîyêk kenê û sayeyê înan de ziwan weştir û şîrintir beno. Ziwan hîna rehet yeno xebitnayîş; îfade bi tay çekuyan û bêzehmet vîrazîyeno.”¹⁰⁷

Kirmanckî de îdyomî zaf ê û mabênê sohbetê rojaneyî de zaf yenê şuxulnayene.

Çend nimûneyî:

Aqil sere ra girewtîş: Peynîya zaf vatişî de qefelyayîş û kes şaş kerdiş.

Binê bonî de verdayîş: Tena verdayîş.

Cano sîya ver şîyayîş: Bi zor şîyayîş, şîyayene qet nêwaştîş.

Çime sîyayînî kerdiş: Nêwaştîş, ci rê zîyade vînîtiş.

Derdû zere werdiş: Zaf derdî antiş, bi derdan nêweş bîyayîş.

Ewro estbîyayîş meste çinbîyayîş: Bawerî bi rewşe nêardiş.

Fisa şeytanî bîyayîş: Qet cayê de nêvindetiş, zaf gêrîyayîş.

¹⁰⁶ Ç.c., r. 152

¹⁰⁷ Lezgîn, ç.c., r. 7

Gune vile de bîyayîş: Kefîl bîyayîş, berpisîyar bîyayîş.

Heqî ci ra girewtîş: Bêîdrak bîyayîş.

Kutik tuyê xo ra ci nêkerdiş: Zaf qefçil bîyayîş.

Lingî hard ra zelevnayîş: Zaf şaş bîyayîş.

Miradî ver de mendiş: Nêzewecîyayîş.

Name dekernayîş: Qalê yewî kerdiş.

Piştîya xo qeyîm bîyayîş: Wayîrê merdimanê qewetin û îtîbarinan bîyayîş, garantîyê xo estbîyayîş.

Qinegiran bîyayîş: Gangiran bîyayîş.

Rîyê xo sîya bîyayîş: Seba xeletîya xo yan kî sextekarîya xo şermazer bîyayîş.

Sereyê xo girs bîyayîş: Sereyê xo qet bela ra nêxelesyayîş.

Şeytan bedelê xo kewtiş: Xapînayîş.

Tenge de mendiş: Rewşa xo ya ekonomîke yan kî zobî mîyanê rehetî nêbîyayîş, zehmetî de bîyayîş.

Ustina Silemanîye bîyayîş: Bêmerg bîyayîş.

Vewre ci rê varayîş: Rewşade zaf xirabe de bîyayîş, zaf bêçare bîyayîş.

Wayîrê derdan bîyayîş: Wayîrê zaf probleman bîyayîş.

Xo ra ravîyartîş: Xo vîndî kerdiş, seba xo teba nêkerdiş.

Yê kesî kesî rê nêmendîş: Rojê nê rojê heyfê her kesî gîrîyayîş.

Zerrîweş bîyayîş: Memnun bîyayîş, zerrîya xo kesî ra nêmendîş.

Seke nimûneyanê corênan de kî aseno îdyomî, tesîr û famkerdişê zîwanî zêdnenê. Çiqas ke zîyade bibê, ê zîwanî hende kene dewletî.

5.6. Meselayî / Fiqrayî

Yeno vatene ke şar, çiqas halode xirabin de beno wa bibo ancî kî huyayene ra qet nêvêreno ra. Na rewşe seba şaranê dinya kî nîya ra. Kulturê şarî de huyayîş daîma cayode girs gêno.

Kirmancî kî key ke amey têlewe dest bi vatena meseleyan kenê, yarenîye kenê, berqestî a pê yewbînî kay kenê, yewbînî rê leqan kenê, mirdî huyenê.

Kirmancan de zî sey şaranê bînan mewzûyê mesele û fiqrayan cîya-cîya yê. Çêşîtê kirmancan tabî ke goreyê rewşa cuya xo yê.

Tayê çeşîtê mesele û fiqrayan nîya yê:

Meseleyê Eskerîye

Meseleyê Cinî û Camêrdan
Meseleyê Pîr û Rayberan
Meseleyê Mela û Şêxan
Meseleyê Doktor û Nêweşan
Meseleyê Zewacî
Meseleyê Tirkan û Kurdan
Meseleyê Kirmancan

Tayê Nimûneyî:

Pînc Kam o?¹⁰⁸

Mordemekê beno, cinîya xo û di lazê xo benê. Rozê meymanê yeno, sewe çeyê mordemekî de beno meyman. Pesewe sono cila cinîya mordemekî. Cinîke pê manena, lazêde xo yo bîn beno. Benê hîrê lazê xo.

Pî weşûnê xo keno. Vano, birawo jû ci ra bêbar o.

Hîrê birayî benê pîl. Vanê, çitur bellî yo ke kancîn bira bêbar o? Vanê, çitur vo ke bellî vo?

Birawû ra jû, sono xo rê çêneke wazeno. Teko bîn kî sono a çêneke ra vano, mi de bizewecîye. Zof ke zor kerd, vana, ti mi ra dûrî vînde, yaxê mi raverde, hên od îqrar vo ke, veyvê mi ke kerd, ez sewa virene verê coy kun virara to, hona son lewê waştîyê xo.

Roze yena, veyvê çêneke kenê, çêneke zewejîna. Mêrdê xo ra vana, to ra qesê van, meheredîye. Vana, mi od kerdo, son lewê birayê to de kun ra, yen.

Vano, so. Çêneke ke sona, lazek vano, ti waya min a, moa min a, waya min a axretî ya.

Birayî badêna mabênê xo de qesey kenê. Uwo jû pers keno, vano ti vîyenê, to se kerdênê? Vano ez zûr nêken. Ez nêzonen mi se kerdênê.

Yîyê bînî ra pers kenê vanê, to se kerdênê? Vano ez vîyenê, mi sazê¹⁰⁹ ci kerdênê

Hah, pînc belî bî vanê.

Uza îyê bêbarî vînenê.

Na mesele, huyayîşî ra zîyade dana fikirîyayîş. Tîya exlaq û kulturê yew şarî vînenîme.

¹⁰⁸ Qiseykerdoxe: Çekera Silêmanê Dewrêşî (Çiçek Ateş)

¹⁰⁹ “Saz kerdîş” tîya mecazî yo. Tîya de manayê xo nîya yo: Ez bîyêne, mi girewtêne, çik ke lazim o, mi kerdêne.

Çend Sifetî

Rojê hetê Dêrsimî de merdimekê kewto îmtîhan ke dîplomaya mektebê verênî bigîro.

Îmtîhan de perso jew nîya bîyo:

Çend çeşîtî sifetî estê û kamcîn ê?

Merdimekê cewab dayo:

Di çeşîtê sifetan estê. Yew sifetê însanan o, yew kî sifetê heywanan o.

Na mesele rast a. Zîyadeyê rewşa nîyanêne, nêzanayîşê ziwanê tirkî yo.

Kurrî û Her¹¹⁰

Yew dewij şinû tirkan rê eskerîye kenû û yenû dewê xo, dewijanî xo ra vûnû:

Ez eskerîye di zaf hol tirkî musawa. Şima inkê nameyê çinay mi ra persî ez ca di cewab dûna.

Yewna dewij vûnû:

- Ê hol o, madem ke ti tirkî weş musayî (bander bîyî), de vaji, tirkî de nameyê herî çî yo?

Wi vûnû:

- Eşek.

Dewij vûnû:

- Nameyê kurrîyê herî çî yo?

Wi binê (tike, tanî) fikirîyêno la nameyê kurrî nînû vîr, vûnû:

- Tirkî kurrî ra taway nivûnî heta benû gird, wexto ke bi gird yi ra zî vûnî “eşek”.

Na mesela zî nêzanayena ziwanî ser o ya. Merdimek bi tirkîya xo, xo goyneno. Çiqas bimuso zî cayê de kemîye manena. Mesela, zehmetîya musayena ziwanê beyaxkî nîşan dana.

Pîr û Taliba Bîaqîle¹¹¹

Pîr her serre defayê di defayî şîyênê dîyarê (zîyaretê) talibanê xo, halê înan pers kerdênê, goşdarîya qisawetan kerdênê. Êyê ke yewbînî de heredîyayî (cigirîyaye) yê aşt kerdênê, gulbang dayênê, duayî wendênê; çiralixê xo girdênê (girewtênê).

Wext bî ke pîr talibanê xo zîyaret bikero. Şî, dewe bi dewe fetilîya, xeylê keyeyî ziyaret kerdî. Kenarê dewe de yew keye estbî, waşt ke şêro uca, înan zî bivîno. Gama ke şî vere

¹¹⁰ Arêkerdax: Seyîdxan Kurij, *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2008, r. 24

¹¹¹ Arêkerdax: Murat Canşad, *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2008, r. 43

keyberî, kutikê keyeyî ver bi pîrî şî. Kênekêda azebe zere ra vejîyaye, kutik hoş kerd û destê pîrî maç kerd, pîr berd zere.

Kêneke keye de tena bî. Xeylê xizmet û hurmetî ra dime, ameye (hemaye) kaleka pîrî de nişte ro, di-hîrê persî pers kerdî:

- Pîrê min, mabênê kerwayan de zewaj caîz o, yan nîyo?
- Caîz nîyo talîba min. Baro giran o, gunekarî ya, vat pîrî.
- Pîrê min, yewbînî de zewicîyayîş misayîban rê helal o?
- Haşa talîba min, haşa! Helalîya misayîban yewbînî rê qet nêbena. Cehenem ra ber raya

xo çin a, a dîna de merdim adir de veşeno, vat pîrî.

- Ma pîrê min, nika min û to hebê nêzdîyê yewbînî bibê, tenê pîya kay bikerê, çitur beno?
- Tew tew tew!... Çiqas bîaqîl a delika min. Raya cenetî çitur rind zanena! Vat pîrî.

Ê A Dele Bere Yenê¹¹²

Mela camî de waazan dano, vano:

-Gelî cematî, cenî û keynandê xo rê wayîr vejîyê, înan bêwayîr meverdê. Şima veynenê ki çarşî û sûke mîyan di tayê cenî nêmfetşal geyrenî; no heram o, gune yo, dînê ma di naye rê cewaz çin o. Meverdê keyneyê şima pantolanê tengan, kotan xo ra dê, kotî zî heram î.

Nimaj ra pey cemat ke vila beno, yew camêrd yeno melay hete, ti ra perseno:

- Mela, ti vanî kotî heram î, la keyna to zî xo ra dana.

Mela vano:

- Ê a deli bere yenê.

Nê her di meselayî kî merdimanî dînî ser o yê. Kirmancî zanenê ke çitur ke yeno ere hesabê însanî, însan winî keno, mela û pîr bê kî na rewşe nêvurîna.

Tayê wezîfedarê dînî, bawerîya zaf însanan seba menfaatanê xo suîstîmal kenê. Kirmancî kî, ha elewî ha sunî ferq nêkeno, na rewşe zanenê û naye ser o zaf meselayî estê.

5.7. Duayî

Însanî tersan ver dua kenê. No ters tersê nêweşî yo, tersê feqîrî yo, tersê merdene yo. Însan, xo saneno xatirê Heqî ver û ci ra rindîye, weşîye, risq û merhamet wazeno.

Merdim, bi di şeklî dua keno. Yew bi şeklê serbestî yo, o bîn kî bi metnê standardî yo.

¹¹² Arêkerdax: Serdar Bedirxan, *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2008, r. 52

Duayanê serbestan, merdim bi ziwanê xo û zere ra ke çitur ame, çi waştîşê xo ke bî, goreyê ey keno.

Îbadetê tayê dînan yew ziwan de benê. Mesela ziwanê îbadetê muslumanîye erebkî yo. Metnê standart yê duayanê nê dînî kî erebkî yê.

Xirîstîyanîye de kî ziwanê îbadetî verende ra latînkî bîyo la înan pede-pede latînkî ca verdaya û ewro her millet bi ziwanê xo îbadet keno.

Duayê dînî yê nuşteki, folklorîk nîyê. Yew metnê xo esto û kesê ke bi ê dînî bawer kenê pêro eynî metnî wanenê. Duayê xo eynî yê.

Ez duayanê folklorîkan ser o vindena. Na mana de, şarê hetê corî, yê mintiqaya Dêrsimî, dînde xo yo resmî çin o. No semed ra kî duayê xo standard nîyê. Çitur ke ame vîrî, çitur ke waşt, zere ra çitur ke ame, winî dua kenê.

Nê duayan ra tewr zaf sodirane ke tîjî vejîye kenê. Sodir lêle ra, tîjîya serê sodirî de nîyadanê, cayo ke tîjî esto ci paç kene, silaweta xo anê û duaya cêrêne kenê:

“Ya tîja Mihemedî!

Şukir bo ke ti vejîya.

To dota silam do, Olî ve hîrê gamî ya to ver o.

Bê comerdîye!

Verê coy, teyr û turî rê, mor û milawînî rê, vergê yabanî rê, dima, nas û doştî rê, der-cîranî rê, koso jû de kî, ma neçarûnê xo rê bê comerdîye.

Qeda û qusir az û uzê ma ra dûrî fîye.

Neqû ma ra dûrî bere.

Risqo xeyr ma rê bibirne, çimê ma keşî de nêbo, yê keşî kî ma de nêbo. A ke ma nêdîya, ma dîyayene mede.

Ya tîja Mihemedî, axireta ma, xeyr bîya!”¹¹³

Merdim bi na dua, Heqî ra seba her kesî, tebîet de çi ke esto, seba pêrone canweşîye, rindîye, risqo xeyr wazeno.

“(…) Qiseyo ke dêrsimijê kokimî vanê, camêrdî verê tîje de, gozega serene ya îşliga xo rakerde verdanê û winî dua kenê. Siro ke dua kerd, çi ke sano sereye xo, ey tenê peyser erzenê, destanê xo hetê kaleke ser kenê ra û darenê we cor, duştê rîyê xo, çimanê xo kenê re tîje û winî dua kenê.

¹¹³ Qiseykerdoxe: Sate Yağar, serra 2011 î de mi rê qisey kerde.

Cinî kî ekse ci, gozega xo taffiyenê, pê her di destanê xo, verrîyê xo genê û winî dua kenê.”¹¹⁴

Nê, her di şeklanê duayan de kî, duakerdox/e muheqek qaytê Tîje beno/a û winî dua keno/a.

Duayê kî, sondane tîjî ke şîye awan, kenê. Unca tîjî de nîyadanê û duaya cêrêne kenê:

“Mihemed, ti nîştê ere dîyar.

Xêre ser, şêrê ortê hurdînê xo.

Axir Civrayîl per to ver ra kero.

Eke bî sodir, xebera xêre ma rê bîyaro.”¹¹⁵

Na dua de kî aseno ke însanî tarî ra tersenê, tîjî rê dua kenê ke reyna vejîyo. Winî yo ke tîjî sey maye vînenê. Sodirane yena, înan rê bena roşnî, sondane kî sona ortê domananê xo.

Şarê kirmancî yo ke wayîrê na bawerîye yo, na bawerîya xoya kane qet nêvurnaya. La tersan ver nameyê bawerîya xo vurno. Seke na dua de kî aseno nameyê rojî yan kî tîjî sey “Mihemed”î ameyo vatene.

“Vernîya du’ayan di zî zaf ray nê vateyan ra yew vajîyeno: “boka”, “mala”, “mela”, “mera”, “înşallah”, “înşalla”, “înşallo”, “îşalla”, “îşellay”, “ti bê”, “ti bî”, “ti bê”, “de’ba yey keno”, de’wa yey keno”, “ya Rebî”, “hurmetê Hebîbî kena”.¹¹⁶

Hetê Dêrsimî de zîyadeyê duayan bi çekuya “sola” dest pêkenê.

“Eslê na çekuye erebkî yo. ‘Şaallah= Homa (Ellah) biwazo’ yo. Fekê Dêrsimî de ‘ş’ bîyo ‘s’. Saallah, sey ‘sola’ vajîyeno.”¹¹⁷

Duayan ra çend nimûneyî:

Sola ax-wax nêvazê: Derd nêvînê!

Bê lome vo: Mêro sereye ma ser!

Cayê to cenet bo (Sêwregî):¹¹⁸ Tim ortê xêyrî de bê!

Sola derdê cîgere nêvînê: Domanê to weş bê!

Sola Haq mirodê to bikero: Çi ke wazena bibo!

¹¹⁴ Munzur Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul, 2009, r. 110

¹¹⁵ Satê Yağar

¹¹⁶ Malmîsanij, *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*, r. 191

¹¹⁷ Malmîsanijhj, 60 serre, nuşttox, Dîyarbekir de ciwîyeno.

¹¹⁸ Malmîsanij, ç.c, r. 191

Sola Haq to dest û pawû ra nêkero: Canê to weş bo, sihetin bê! Seqet nêbê, nêkuyê!

Sola Haq to rastê qulê sithelalî kero: Însananê xirabînan ra dûrî kuyê! Rindan ra nêzdî kuyê!

Homa warê to êşîn biko (Licê):¹¹⁹ Ti wayîrê domanan bê!

Haq to rê verdo: Eyî/ayê vîndî nêkerê!

Haq-Xizir to ware ve ware nêfetelno: Ti zewacê xo de mesud, bextîyar bê! Ti cayê xo ra, kêyê xora dûrî nêkewa.

Sola Xizir to rê alboz vo: Xizir lewê to de bo. Ardîmkarê to bo!

Sola hurendî pîr vo: Çînebîyayîye nêvînê!

Juwa to hezar bo (Maden):¹²⁰ Risqê to zaf bo!

Kemera huske ser o ronîşê, sola cor de, to rê bivoro: Tim risqê to zaf bo! Ti rehetîye de bê.

Lingey to kerra nêginû (Hênî):¹²¹ Bela nêro sereyê to ser!

Ti şêrî kerra ver (ser), kerra to rî zergûn bo (Pîran):¹²² Tim risqê to zaf bo.

Sola qeda, qusîrê to uwe de şero: Qusîrê to ef bibo!

Wicax tu şênî bû (Çewlîg):¹²³ Wayîrê domanan bê!

Sola verê dêsû de nêmanê: Bêkes nêmanê!¹²⁴

Hûmay (Homay) derd ganê to ra vejo, defîno (deko) yew koyo xirr û xalî (Pîran):¹²⁵ Neweşîya to nêmano, ti weş û war bê.

Hûmay to pîr û kal ko, ‘emr û mirad ko, dar ba zîyari ko, şar seyda to di (bindê to di) roşo (Gêl):¹²⁶ Emrê to derg bo, ti muwefeq bê, şarî rê feydeyîn bê!

Her şar, goreyê kulturê xo dua keno yan zî zewtan dano. Zîyade kancîn rewşe ra ke terseno seba aye dua yan kî zewtî vano. Winî aseno ke yê kirmancan zîyade seba domanan û risqê înan ê.

5.8. Zewtî

Kulturê kirmancan de zewtî sey duayan muhîm ê. Çike însanan ke karê xo bi qanûn û nîzamî hal nêkerd, hewaleyê Heqî keno. Merdim tim bêçare maneno, wexto ke

¹¹⁹ Malmîsanîj, ç.c., r. 193

¹²⁰ Ç.c., r. 194

¹²¹ Ç.c., r. 195

¹²² Ç.c., r. 196

¹²³ Ç.c., r. 197

¹²⁴ Duayê ke mi peynîya înan de nameyê cayî nênuşt, pêro yê hetê Dêrsimî yê.

¹²⁵ Malmîsanîj, ç.c. r. 193

¹²⁶ Ç.c., r. 194

çare nêdî kî xo erzeno xatirê Heqî ver. Wazeno ke Heq edaletî bîyaro ca. No semed ra kî zewtan dano.

Zewtî kî hetê Dêrsimî de sey duayan bi çekuya “sola” dest pêkenê.

Tayê nimûneyî:

Sola azê to kî to rê bikero: Merdim ke domananê xo dest ra weş nêbî, înan ra zerar dî, na zewte domananê xo rê dano.

Sola bêro virendîya azê to kî: Kesî ke kesî rê teba serevde kerd, lome kerd, uwo bîn kî na zewte ci rê dano.

Sola çimê to birişîyê: Kesî ke teba dî û înkâr kerd yan kî canê kesî zaf dejna, ci rê na zewte danê.

Sola Haq royê to bicero: Wexto ke merdim zaf hêrs bî û qarîya na zewte dono.

Sola Haq to rê nêverdo: Çîyo ke ti ci rê wayîr a to rê nêmano. Ti keyfê xo vîndî kerê. Zîyade seba domanan vanê. Yanî domanê to bimirê. Merdim ke yewî ra zaf deja na zewte dano.

Sola hene re pêçika to nênis: Ti miradî ver de bimanê. Rew bimirê, hona ke nêzewecîya bimirê.

Sola rîyê to ve şa vo: Wexto ke yewî zûre kerde, ci ra nîya vanê. Yanî ti şermezar bibê.

Sola ti roz nêvînê: Ti tim dej biancê, rîyê to qet nêhuyo.

Sola ti şerê, mêrê: Ameyena to lazim nîya. Çînebîyayena to tenêna bi xêyr a.

Sola vêrê to mird nêvo: Ti tim muhtac bê, rehetîye nêvînê.

Sola vilê to binê to de bimano: Ti bi destê xo bimirê.

Sola Xizir to rastê qusirê kero: Belayode girs bêro sereye to ser.

“Vernîya zewtan di zî zaf ray nê vateyan ra yew vajîyeno: “boka”, “mala”, “mela”, “mera”, “inşallah”, “înşalla”, “înşallo”, “îşalla”, “îşellay”, “ti bê”, “ti bî”, “ti bê”, “de’ba yey keno”, “de’wa yey keno”, “ya Rebî”, “hurmetê Hebîbî kena”.¹²⁷

Tayê nimûneyê bînî:¹²⁸

Boka ti nan û pirên ya nêvînê (Çêrmûge): Viran û vêşan bimanê!

Cay to ca’nim bo (Pîran): A dinya de zî huzurê to çin bo!

Cinazey tu mi rî biyerû (Çewlîg): Ti bimirê!

Cinîya to şarî rê bimano (Sêwregi): Ti bimirê!

¹²⁷ Malmîsanij, ç.c. r. 169

¹²⁸ Ç.c., r. 169-186, mi qismê zewtan ra girewtî.

Dest û lingê to bişikîyê, ti xo bin di bikerê û gî mîyan di gan bidê (Sêwregi):

Tey bellî yo, oyo ke na zewte heq kerda zaf dej dayo wayîrê zewte.

Leşa to yaban a mano (Gêl): Merdena zereyê keyeyî to rê nesîb nêbo, ti tever ra bimirê!

Loqerey to, to fek ra bêrî (Hêni): Ti bi dej antene bimirê!

Ti xêr xwi ra nêvînê (Licê): Ti roja weşe, huzur nêvînê!

Xafil qeda bêro to mil ro (Maden): Ti rastê belayî bêrê!

Zewtan de zî manaya mecazî esta. Manaya zaf xorîn û dejê giranî estê. Zewtî û duayî karakterê şarî zaf rind musnenê.

5.9. Milqî (Nengî)

Milqî, çiqas ke xirabinî bê kî parçeyêde kulturê şarî yê.

Wexto ke merdim hêrsin bî, qarîya û waşt ke ê bînan kî biqarîno milqî keno ke tenê fereh bo. Milqî qeseyê giran ê. Peynîya milqîkerdene zafane pêrodayîş o.

Tayê nimûneyî:

Mi de astê pî nayê: Pîyo ke merdo û mezele de tena asteyê xo mendê, ey rê vano. No milqî bi fekê camêrdî ameyo vatene. Zîyadeyê milqîyan bi fekê camêrdan ê.

Cî de qidixê to kerî: Qidix bimbarek o, tede nan werîno. Gî zî xirabin o. Gî ke kerd qidix, endî tey teba nêwerîno.

Kutikê verê çêverî: Kutik heywanode zaf meqbul nîyo. Însanan ra kutik vatene heqaret o.

Lazê kelp kutikî: Tîya de zî bi nameyê kutikî heqaret bi însanan beno.

Cî de fekê pî kerdayê: Gî xirabin o û fek kerdene heqaret o.

Tirkmane: Cinîke ke bêare bîyê ci ra vanê tirkmane.

Cinîya cendermî: No zî milqîyode giran o. Cenderme, seba zewacî kesode meqbul nîyo.

Cinîya nizamû: No zî eynî mana der o.

Ez nana de dangê çewresê to: No milqîyode henên o ke merdim nêşkîno ke îzeh bikero. “Çewrês” manayê pitikî der o. Pitiko ke hîna çewresê xo nêvejîyo. “Dang” kî layo ke pê pitikî pîsenê têra, o yo.

Keso ke nê milqî keno, endî xo kerdo vîndî. Ganî ti ci ra dûrî vinderê. Beno ke zerar bido to.

Ge-gane zî merdim xo xo de milqî keno. Wexto ke merdim çîyê rê hêrs bî yan zî çîyê rast nêşî, bextê xo rê kî milqî keno.

Tayê nimûneyî:

Cî de talî û tezelê mi vo: Mi de talîh çîn o. Ez talîho nîyanen nêwazena.

Yew ke pê bextê xo ke qayîl nêbî, karê xo tim xelet şî, bi ey gore sebebê na rewşe Heq o. Vano Heqî çayê ez arda no hal, no hal heqa mi nîya. Heqî mi rê neheqîye kerda.

Hêrsê xo ke nêgirewt Heqî rê kî milqî keno.

Tayê nimûneyî:

Heqo Heqo koro: Çayê mi nêvînena? Ti kora ke mi nêvînena?

Cî de tîraka to kerî: Madem ti mi nêvînena, feydeyê to, mi rê çîn o, ez gî kena çimanê to.

Tayê nimûneyî kî sey zewtan vajînê:

Lîlika yî Heqî deverdîyo: Çimê Heqî/Homayî kor bê ke mi nêvîneno.

Çimê Heqî ve kor vê: Manaya nê milqî zî eynî yo.

Heq uza ra ware gino: Yanê cayê xo ra ware gino, uza heqa ey nîya, o heqa herinda xo nêdano.

Hetê cerê mintîqa de nêvanê milqî. Zîyadeyê ê cayan, “milqî” ra vanê “nenge”.

“ (...) Nengan de manaya mecazî esta, tabîr esto. Ma vajîme, eke yew vano “Ez n... di dadîya ey!” (Xora tewr zaf na nenge yena çînayîş.) Manaya raste-rast yan manaya fîlî tede çîn a. Yanî, wazeno vajo, ez to perîşan kena. Nimûne: Gama ke di hetî dereceyê pêrodayîşî de yewbînan de mucadeleyo huşk kenê, vanê, “Şima go (do) bivînê kam n... di dadîya kamî!” Yanî, şima go bivînê ke ma çi anê şima sere de. Ê gama ke yew vano “Mi n... di dadîya ey!” manayo xo na ya ke vano, merdimêko xirab o, baş nîyo. Wazeno vajo, siktir bikîn! Yan zî hêrsê xo nawneno.

(...)

Cinî, tewr zaf cinîyan ra vanê, ‘dele, gurce, kelsuye, bigaye, qehpike, kellarze...’

Camêrdan ra kî vanê, ‘bênamus, bêşeref, bêhesîyet, qûnek, qebrax...’

Mêrde cinî xo ra vano, ‘keynê herî, keynê bênamusî, keynê kutikî, kutikbave, gorrê babîyê to n...’

Cinî mêrdeyê xo ra vana, ‘lajê herî, lajê kutikî, gîyê xo fekê babîyê to kerî...’

Ge-ge vanê, ‘xeriffiyaye, keftar, korbîyaye, reşemîyaye...’¹²⁹

¹²⁹ Roşan Lezgîn (Melumato fekkî yo.)

Hetê Licê de zî mahîyetê nengan eynî sey yê Dêrsimî yo. Tena kirmancan de nê, zafanê şaranê Rojhelatê Mîyanênî de milqîyê camêrdan manenê yewbînî. Camêrdî tim mîyanê milqî der ê.

5.10. Qiseyê Heskerdene

Kurdan pêrunê de, mabênê pîlan de qiseyê heskerdene zaf nînê vatene. Kes kesî ra hîsanê xo yê heskerdene nêvano. Qiseyê xirabinî desinde yenê vatene. Qiseyê xirabinî ke bî, kes qet ver de nêmaneno, derhal vano. Çike kulturê kurdan de çîyo rind kêmi yeno vatene. Rind xora rind o, ganî bibo. Vatena rindîye zaf îcab nêkena.

Kulturê kurdan/kirmancan de vatena hîsanê xoyê heskerdene tene sivikî ya.

Unca kî tayê qiseyê heskerdene estê. Zafanê qiseyê heskerdene seba domanan ê.

Tayê nimûneyî:

Melema/ê mi: Dermana/ê derdê mi.

Royê/a mi: Ruhê mi, ganê/canê mi.

Cigêra/ê mi: Delalîya/ê mi.

Ez qedayê to bicerî: Xirabîya ke yena sereyê to ser, wa bêro sereyê mi ser.

Ez to rê bimirî: Ez seba to mirena. Heyfê to. Gunekê to.

Ez to rê kor bî: Ez seba to kor bena. Heyfê to. Gunekê to.

Lîlîka mi: Mi het sey lîlîka (gillîya) çime mi qîymetê to esto. Ez hende to ra hes kena.

Lîlîkê mi to rê deverdîyê: Ez seba to bena kor.

Hetê Licê de.¹³⁰

Qurban!

Heyran!

Ez qurbanê to bî!

Ez dorê to bigeyrî!

Ti çimê min î/a!

Qiseyê heskerdişî hama-hama têde fedakarî ya. Yanî keso ke ê bînî rê heskerdişê xo vano, îlla belayê sereye ey gêno xo ser. Ey/ay ver ra “mireno”.

Tayê qiseyê heskerdene kî estê ke zafane lawikan de yenê vatene. Nê qiseyî, zîyade yê eşqî yê.

¹³⁰ Ç.c.

Tayê nimûneyî:¹³¹

Dîrega zerê mi: Aya ke mi lîngan ser o vindarnena ti ya.

Roştîya çîmûnê mi: Ez sayîya to de vînena.

Çila zerê çeyê mi: Keyê mi bi to beno roşn.

Çim-bûrî qeytana mi: Rindeka mi.

Zerrîya min a bele: Cîgera mi.

Nazluya mi.

Homedîya/0medîya mi: Her çîyê mi, hêvîyê/a mi.

¹³¹ Meral Güntaş (Melumato fekkî yo.)

BEŞÊ ŞEŞIN

6. CUYA ŞARÎ

6.1. Bawerîyê Şarî

6.1.1. Nuşte (Kaxite Kerdene)

Mabênê kirmancan de nuşteyî di qismî yê:

- 1) Nuşteyê ke seba weşkerdena nêweşî yan zî başî yene nuştene.
- 2) Nuşteyê ke seba xirabîye yenê nuştene. (Nuşte ke vat, hetê kirmancanê elewîyan de, bi zîyade, xirabîye yena re merdimi vîr.)

Nuşteyî, bi erebkî yenê nuştene. Kirmancan mîyan de kes zaf alfabeya erebkî nêzaneno. Bi taybetî, kirmancanê elewîyan de winî yo. A kaxite de çik esto, çik tede nušto, kes nêzaneno. Eke biwanê kî manaya ey nêzanenê. Belkî naye ra yo ke îmajê kaxite coka xirabin o. Coka goreyê kirmancanê elewîyan, zîyadeyê nuşteyan (kaxitî) de fesadîye esta.

Ge-gane ke merdim xo şaş kero yan kî hereketê xo sey her rojî nêbê, vanê ci rê kaxitî kerdê.

Nuşteyê ke seba weşkerdene û başî (hewlî) yene nuştene eşkera yê. Yê xirabîye dizdî ya benê.

Goreyê şarî seba rewşanê cêrênan kaxitan kenê:

-Yew ke cinîya xo rê rind nêbî, ci rê neheqîye kerde yan zî zobî cinîyan de eleqedar bî, vanê kesî ney re kaxitî kerdê. Yanî dişmenê cinîke û mêrdeyê aye estê û mêrdeyî rê kaxitî kerdê ke înan cêra kerê.

-Yan zî cinîkê ke kewte merdimêk dima û merdimek xo dima berd, merdimî kî keyeyê xo, xo vîr ra kerd, domananê xo de nîyanêda, vanê a cinîke ey rê kaxitî kerdê.

-Heto bîn de kî cinîya merdimekî kaxite kena ke merdimekî cinîka bîne ra serdin kero, unca biçarno ere keyeyê xo. Zafaneyê nê hetî nêşîkînê çare bibînê. Yanî hîkaye de heto xirabin şîkîno kaxitan biko, heto mexdur pê hetê bînî nêşîkîno. Raya kaxite kerdene nêzaneno, kaxita ke yê bînan kerda kî nêşîkîno bivîno û orte ra wedaro.

- Merdim ke bî bom, aqilê xo kerd vîndî, vanê ci rê kaxitî kerdê.

Seke nê nimûneyan de kî aseno, nuşte hem seba xirabinî yo hem kî seba rindî yo. Kirmancanê elewîyan de eke “kaxite” va, çiyode efsûnin, nîyetode xirabin, însanê xirabinî yenê merdimi vîrî. Cike zîyadeyê nuşteyan seba xirabinîye yenê nuştene. Kirmancanê sunîyan de kî eksê na rewşe, zîyadeyê nuşteyan seba rindîye yê: “Seba ke

nêweşî (hîna zaf nêweşîya psîkolojîke) weş bibo, merdim xirabîye ra bixelesîyo zî nuşte beno.”¹³²

Goreyê bawerîya şarî, kesê ke kaxitan kenê, kaxite cayode zaf dizdî de darenê we. Yan dês de qulê kenê ra, kenê zereyê qule û serê ci genê. Yan kî kenê serberê keyberî. Belkî kî bineyê kemere de darenê we. Tayê kî kincan ra derzenê. Kamî ke kamî rê kaxite nušta, dizdî ya, kincanê eyî/aye ra derzeno/a.

Tesîrê kaxite, hata aye nêvînê û nêvêsnê yan kî orte ra nêdarê we, nêqedîno. Key ke kaxite dîye û çer kerde, vêsna yan kî este awe, hona her çî beno normal.

Çitur ke elewîyan de la girêdayene pozîtîf a, sunîyan de kî nuşte winî yo. Zafane seba başîye nuşnenê.

“Nuşte di tewirî beno. Yew seba başîye yew seba xirabîye.

Zafê xo seba başîye beno.

Seba nezerî, seba tersî, seba vindarîyayîşê bermayîşê domanan, seba nêweşîye, seba qismetî, seba bereketî zaf nuşte kenê.

Zafane, melayî, şêxî, cinî yan camêrd, kesê ke îlmê dînî wendo, ê kenê.

Seba xirabîye her kes nêkeno, tayê melayî yan tayê merdimî dizdênî ya kenê.

Vanê, înanê ke îlmê necmî wendo, ê nuşteyanê xiraban kenê.

Nuşteyê xirabî, zafane seba ke cinî û mêrde cêra bibê, zerrîya merdiman cêra serd bibo, seba nê çîyan kenê.

Nê hawa nuşteyî gune yê, feqet ancîna zî kenê.

Girêdayîşê layî zî esto, no zî zafane seba ke zama nêşko veyveyê xo bikero, girê danê. No zî gune yo.

Seba çîyanê xiraban naleyê estoran ser o nusenê, estikan ser o nusenê. Yanî xirabîye ser o tayê çî estê la nimitikî kenê. Nadir benê.

Mîyanê sunîyan de, gama ke nuşte vajîyeno, başîye ser fehm beno. Çünke exlebê xo başîye ser o beno.”¹³³

6.1.2. La Girêdayene

La girêdayene kî mabênê kirmancanê elewîyan de aksê kaxite, seba rindîye yo. Tede muqadesîye esta. Dewrêş, pîr yan kî rayber la girê dano. Yanî, keso ke la girêdano ganî wesfê xoyode dînî bibo. Dewrêş, pîr yan kî rayber, layode sûr û sipî pulesneno re

¹³² Malmîsanij, (Melumato fekkî yo.)

¹³³ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

yewbînî, hetê ra kî dua keno. Dua bi kirmancî keno. Duaya xo ke qedêna layî girê dano, keno fekê xo, tene cuwîno û dano talibî. Eke la, seba şexsî bo, vano bere hermeyê ê kesî ra biderze, eke seba bereketê keyeyî bo, vano bere keye de, cayê ra dar de fiye. Eke seba amênî bo, vano bere ortê sitî ke, pê amên ke. Eke seba heywanan bo kî ganî axure de, yan kî gore de dar de fiyê.

Merdîm seba rewşanê nîyanênan la dano gîredayene:

- Karê xo ke rast nêşî, tim karê xo devacêr şî, sono lewê dewreşî yan kî pîrî, la dano girêdayene ke karê xo rast şêro.

- Sitê xo ke amên nêbî, amên nêgirewt, la dano girêdayene ke sit amên bo.

- Wextê xo yê zewacî ke ame û hal bi halî nêzewecîya, la danê girêdayene ke bextê xo ra bo, bizewecîyo.

- Heywanî ke merdî, telef bî, unca la danê girêdayene.

- Nêweşîye ke hal bi halî weş nebîye, seba weşîye la girê danê.

- Kes ke rewşa xo ya psîkolojîke bîye xirabin ci rê la girê danê.

Winî aseno ke bêçareyîya însanan rewşa nîyanêne veta orte. Însanî wexto ke bi xo çareyê nêdîyo, xo esto bextê pîr û rayberan, şex û melayan. Waştô ke bêçare nêbo, bêhêvî nêbo. Winî zeleşîyo bi heyatî ra.

Gorê şarî, bawerî ke qewetin bî, la girêdayenê zaf baş a. La girêdayene, tim çare nêbo kî ge-gane bi têsîrê bawerîye, bena çare.¹³⁴

6.1.3. Keramete

Gorê bawerîyê şarî, Heqî (Homayî), tayê keramatî dayê tayê qûlanê xo. Nê qûlî yan şêx ê yan mela yê, yan kî pîr û rayber ê. Yanî çîyo ke înan keno şêx, keno dewrêş, keno pîr û rayber kerameta xo ya.

Tayê Kerametê Kesan (Şêx, Mela, Pîr, Rayber, Dewrêş)

- Telûke ra xelesnayena însanan.

- Tebîetî ser o hukm kerdene.

- Ziwanê teyr-turî yan kî heywananê bînan famkerdene.

- Sir de vîndî bîyayene yan kî ameyene.

- Verênde ra zanayena meseleyan.

¹³⁴ Wexto ke mi materyalê folklorî dayî arê, dêka mi (maya maya mi) Satê Yağar seba layî mi rê na mesela qisey kerde: Sitê dêka mi amên nêcêno. Rojê sona lewê kalikê mi (piyê piyê mi), kalikê mi dewrêş bî, sona ke ci rê la girê do. Kalikê mi keye de nêbeno. Piyê mi lax keno, vano bîya ez girê dî. Vana, “Çêlikê marî bêaxwî nêbeno”. Girê dana ti girê de. Piyê mi girê dano. Dêka mi bena, layî kena ortê sitî, sit amên beno.

- Bi kerameta xo dar û kemer vurnayene.
- Zanayena merdena kesî yan kî yê xo.
- Weş kerdena nêweşan.

Goreyê bawerîya şarî, kerameta tayê zîyaran û tirban kî esta.

Tayê Kerametê Cayan (Zîyar û Tirbe):

- Kesê ke domanê xo nêbenê, înan wayîre domanan kenê.
- Keso ke çimê xo nêvînenê, roşnaya çiman danê.
- Keso ke ziwanê xo nêgeno qisey bikero, danê qisey kerdene.

Mabênê kirmancan de bitaybetî kirmancanê sunîyan de încanê keramete tenêna zîyade yo. Ewro hona kî tayê cayan de nêweşanê xo herinda doktorî de benê xoce û şêxan het. Tayê kirmancî kî, ha elewî ha sunî ferq nêkeno, seba daruyê nêweşîyan sonê zîyaretan ser.

6.2. Bawerîyê Ke Derheqê Heywanan Der ê

Kirmancan de seba heywanan hîkayeyî zaf ê. Çike zîyadeyê welatê înan ko yo. Serê koyan de, ortê tebîetî de, bi heywanan pîya ciwîyayê.

Cigêrayox-nuştox Munzur Çem kitabê xo de, nîya behsê heywananê bimbarekan keno:

“Mabênê heywanan de, êyê ke tewr bimbarek ê û kiştina xo xirab a kî, helî, gorgeçîne (borane), pezkovî, tayê çeşîtê maran û legleg a.”¹³⁵

Heywanan ser o tayê bawerîyê şarî:

6.2.1. Puyo Kor (Baqus)

- Puyê korî, verê keyberê kamî de wend, ê keye ra cinaza vejîna (Dêrsim).
- Kund (bum; puyo kor) bêyom o. Eke bêro nêzdîyê keyeyî de biwano, kerra erzenê ci, ey qewirnenê (Licê).¹³⁶

6.2.2. Mar

-Mar, eke zereyê keyeyî de bo, ganî mekişê. Çike marê zereyê keyeyî, milaketê zereyê keyeyî yo (Dêrsim).

¹³⁵ Çem, ç.c. r. 102

¹³⁶ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

Eke di marê sîyayî têleze de bê yan kî pilosîyê ere yewbînî ro, vanê destmala xo bierzê ser û waştîşê xo biwazê. Çi ke biwazê, beno rast. Nê di marî misayîbê yewbînî yê û ganî mekişîyê. Kiştêna nê maran xirab a (Dêrsim).

-Maro ke keye de bo, o kî bimbarek o. Xeyr û bereketê keyeyî yo. Ganî merdim ey nêkişo (Licê) ¹³⁷

6.2.3. Goyîne

Goyîne, zamanê kênekade azebe bena. A bi birayê xo Wisivî sonê malî. Hata son malî çiraynenê. Wextê agêrayîşî ke ame, nîyadana ke birayê xo çin o. Nata saye kena, dota saye kena nêkena ke Wisivî nêvîna. Birayî ra qeyir kî kesê xo çin o.

Pêşewe ortê birrî de ere birayê xo fetelîna. Peynîye de ke bira nêdî, nêwazena ke şêro keye. Heqî ra wazena ke goyîne bo û birr de birayê xo saye kero.

Şewanê hamnanî de birr ra vengê goyîne yeno. Kesî nêdîya ke senîn a. Tayê vanê sey bizêk a.

Vanê kam ke goyîne bivîno, mireno.

6.2.4. Malê Peskovî

Kiştêna malê peskovî yê makî, xirab o. Çike biza peskovî ge-gane awr a, ge-gane kî wayîrê bizêkan a.

Kamî ke malê peskovîya makî kişt, belayê yeno sereyê ey ser. Kiştêna a heywane ey rê nêmanena (Dêrsim).

“Bizê peskovî, zîyade yê Xizirî yenê qebul kerdene.”¹³⁸

-Malê peskovî bimbarek ê. Ganî merdim înan nêkişo, gune yê. Xezalî kî o qayde bimbarek ê. Kam ke nê heywanan bikişo, xeyr xo ra nêvînenê (Licê).¹³⁹

6.2.5. Hargûş (Awrêş)

Kirmancê elewî goştê hargûşî nêwenê. Çitur ke mi qismê efsaneyan de kî îzeh kerd goreyê bawerîya înan, goşê hargûşî sey yê herî yê, lingê xo sey yê kutikî yê, sereyê xo sey yê pisingî yo, tayê hetê xo kî sey yê însanî yê. Goreyê înan, coka goştê hargûşî nêwerîno.

¹³⁷ Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

¹³⁸ Çem, ç.c., r. 105

¹³⁹ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

6.2.6. Leglege

“Tayê cayanê Dêrsimî de ameyena leglege, rastê wextê Newroze yan kî Qere Çarşemeyê Martî bena. Leglege, sey mîjdanîya qedîyayîşê zimistanê giranî ya. Coka bimbarek a û kiştina xo xirab o.”¹⁴⁰

6.3. Bawerîyê Ke Derheqê Asmênî Der ê

6.3.1. Roj (Tîje)

Muqedesîya tîje zaf kan a. Dewrê bawerîyanê paganî ra menda. Muqedesîya tîje, dînanê yew Homaî ra vêr a.

Hona kî tîje muqedes a. Çiqas tîje, kurdan pêruna de muqedes bo kî, kirmancê ke dînêde xo yo resmî û nuşteki çin o, seba înan tîje cayode zaf muhîm der a.

“Bawerîya kurdanê elewîyan de çîyo tewr bimbareko ke, bi çîman yeno vînayene, tîjî ya. Tîjîya ke dinyaya ma kena roşn, kena germin, bi na tore can dana tebîetî û bingeyê çimeyê cuye ya.”¹⁴¹

Îsanî, roja bîyayîşê xo ra na het mana û qiyetê tîjî fam kerdo. Însanan rew ra zanayo ke tîjî semedê heyatî ya. O rî ra kî tîje seba îsanî tim bimbarek bîya. Îsanî verê tîje de bîyê çewt, ci rê selam vînetê. Ewro kî seba nîmetanê tîje, ci rê minnetdar ê.

“Dêrsimijî zerrî ra bawerîya xo bi roj û aşme, estareyê ke beriqîyenê, şefeq, awanbîyayîşê rojî û hewayî anê û qiyetêko gird danê bîyayîşanê ke bi destê nînan cîhan de benê. Ê bawerîya xo bi adir, awe, herre, kerreyan, daran, keweyî û çîyanê binan anê.”¹⁴²

Çiqas ke Andranîk seba dêrsimijan vano kî na rewşe seba pêro kirmancanê elewîyan nîya ya.

Tîje ke sodir vejîye û son de şîye, kirmancê elewî, tîje de nîyadanê û duayan kenê.

6.3.2. Aşme

Aşme kî sey tîjî bimbarek a. Îsanî verê aşme de kî duayan kenê. Aşme, pakîye, rindekîye temsil kena.

Aşma newîye ke vejîye duayan kenê, Heqî rê mineta xo vanê ke aşme reyna vejîya.

¹⁴⁰ Çem, ç.c. r. 106

¹⁴¹ Ç.c., r. 109

¹⁴² Andranîk, *Dêrsim Raywanî û Cografya*, Çarnayox: Roşan Lezgîn, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2010, r. 112

Aşme û tîje ke amey girewtene şar tufangan erzeno, qirbanan keno, duayan keno ke aşme û tîje ancî bivejîyo.

“Roj û aşme, di keyberê asmênî yê. Eke nînan ra yew bigêrîyo, şimşêrê şeytanê û mertalê horî û melekên ginenê pêro. Sedemê nê pêrodayîşî no yo ke şeytanî wazenê ruhê merdimêkê safî biberê cehenem la horî û melekî nêverdanê. Coka gama ke roj û aşme gêrîyênê, yanî rîyê înan yeno girewtene, seba ke zorê şeytanê şîro û ruho saf tengîye ra bixelesîyo, dêrsimijî dest erzenê tîfing û qirmeyanê xo û verê înan danê roj û aşme.”¹⁴³

6.3.3. Bilusk

Goreyê bawerîye, bilusk xezebê Heqî yo. Cayo ke biluskî sana ci, uza beno zîyare. Kes ke verê ê cayî ra vêrd ra, lew nano pira.

Dara ke bilusk sano ci, kes pêskarê ci nêbeno, nêbirneno. A dare kî bena zîyare.

“Dêrsimijî û mîyanê înan de zaf armenî zî vanê: ‘Gama ke asmên roşn bo û virsik virseno, vengê virsikî ê derûdorên keno destê xo, esas o Ezraîl o. Ceza dano Şeytanê ke dadîya ma Hewa xapênabî. Coka Şeytan kewto qilixê maran. Virso şimşêrê Ezraîlî yo. La vengê virsoyî hewar û gazîyê Şeytanî yo.’”¹⁴⁴

6.4. Adir Ê Mome (Finde)

6.4.1. Adir

Adir seba însanan nîmetode zaf muhîm o. Adir hem heyatê însanan keno rehet hem kî sembolê cuye yo. Lozina merdimi ra ke dû nêdarîya we, uca de ciwîyayîş çin o.

Kirmancan het adir kî muqedes o. Adirî hal be hal nêsaynenê we. Awe adirî ser nêverdanê, xirab o. Cayê de ke adir sayna we kî, bi herre dormeyê adirî gênê û winî saynenê we.

Kirmancî kesî ra ke zaf hêrs bî û qarîyay vanê “Heq adirê to wedaro.” Na zewte zaf giran a.

¹⁴³ Andranîk, ç.c. r. 113

¹⁴⁴ Ç.c. r. 113

“Hem Kakeyîyan de hem kî elewîyan de adir û ocaxe bimbarek ê. Qebul beno ke, no tore, bawerîyanê Îranî yê kanan ra, ma vajî mîtraîzmî ra mendo.

Tuyê adirî kerdene û sere adirî de mîzî kerdene zaf xirab o... Eke mecbur mendî ke adir wesaynê, ganî pê awe nêsaynê we, pê herre sere adirî bigêrê.”¹⁴⁵

Mitolojîyê zîyade şaran de kî adir muqedes o. Unca, çitur ke bawerîyê tîje û aşme zaf kan ê, yê adirî kî winî yê.

6.4.2. Mome

Muqedesîya mome adir û roşnî ra yena. Mome kî sey adirî, tîje û aşme, roşn dana.

Mome kî va, îbadete yena re merdimî vîr. Çike mome îbadeta Heqî (Homayî) de materyalade zaf muhîm a.

Bawerîya şarî gore, roşnîya mome, roşnîya tewr pak a. Çike mome, moma hingimênî û rûn ra virazîyena. Rûn û hingimên kî qatix ê û muqedes ê.

Ewro bawerîya xirîstîyanan de cayê mome girs o. Belkî kî no rîtuêl (mome ere ci fiştene) armenîyan ra kirmancan rê mendo.

Key û kamcîn ca de mome fînê re ci:

- Zîyadeyê mome zîyaran (zîyaretan) de fînê re ci. Wexto ke şî zîyaran ser, her kes moma xo fîno re ci, duayan keno.

- Şewa îniye de mome fînê re ci, serê banî de nanê ro. Heta ke mome qedîye uca vêsena.

- Serê mezelan de mome fînê re ci, duayan kenê.

- Wexto ke cinaza kewte ereyî û nêdarîye we, hetê sere û linganê meyîtî de mome vêsnenê. Mome heta sodir vêsena.

- Yewî ke Heqî ra tebayê waşt, moma xo fîno re ci, qirbanê xo keno, duayan keno ke Heq ey bivîno û cewabê waştîşê ey bido.

Sayeke duayî bê mome kêmi manenê. Coka kotî ke ters esto, duayî est ê uca de mome kî vêsena.

Roşnîya mome, însanan rê bena dîyax.

¹⁴⁵ Çem, ç.c., r. 233

6.5. Bawerîyê Ke Bi Dîn Eleqedar ê

6.5.1. Rojê Muhîmî û Înancê Kirmancanê Elewîyan

6.5.1.1. Des û Di/Diwês Îmamî

Diwês îmamê ke hetê merdimanê Muawîyeyî ra Kerbela de ameyê kiştene, kirmancê elewî seba înan sîya girê danê. Des û di rojî roje gênê. Roja verêne, yê cinîyan a. Cinî, rojê kî seba Ana Fatma gênê. Dima pêro pîya des û di rojî û nêro roje gênê. Tayê cayan de roja des û hîrêyîne nêro rojê roje gênê. Na nêro roje kî seba Îmam Ecemî (tayê kî vanê Îmam Rûs) gênê. Vanê, îmam Ecem deqaya peyêne de kewto ortê înan, coka nêro roj a. Cemê sonî germîya îmaman kenê vila û roje qedênenê.

Wextê rojeyî de des û di rojî awe nêsimenê. Çike îmamî Kebela de têsan verdayê.

Goşt kî nêwenê. Çîyo ke gilover o, şîyo re sereyê merdimi, nîno werdene. Çîyo ke ci ra gonî yena (mesela goşt) kî nîno werdene. Goreyê bawerîye, sereyê îmaman birno. Çîyo ke ney ano re merdimi vîrî, ganî nêwerîyo.

Wextê rojeyî de kes qaytê xo nêbeno, xo nêxemelnenê. Camêrdî herdîsa xo nêternenê. Cinîke ve mêrdî ra jûmînî ra dûr vîndênê. Roje ke qedîya kî kes keyf nêkeno.

Suhur çin o. Şewlete ra tepîya werd nîno werdene. Tîje ke nişte re dîyar, fitara xo kenê ra. Verê coy, dest û rîyê xo şûnê. Tîje ke cayê ra esta, ê cayî paç kenê, Tîje de nîyadanê û duayan kenê. Dime ra kî uca kam ke esto ey paç kenê û fitara xo kenê ra.

6.5.1.2. Germîya Îmaman

Roja hîrêsin her kes germîya îmaman pozeno û keno vila.

Wertê germî de des û di teneyî çîyê werdene estê. Ding, eskijî, hejîrî, xurmeyî, awe, şeker, nukî, dendikî, hebikê sole, endî çî ke esto kenê ci. Ganî diwês ra kêmi nêbê.

Germî kenê zereyê buresî, keyber bi keyber fetelînê, bi kundêzî kene vila.

Germî vila kerdene, peye rojî de sey roşanî yena.

6.5.1.3. 12 Qazanî Ronayene¹⁴⁶

Eke diwês serrî pêsero diwês rojî roje girewt, nafa kî ganî diwês tencikan ser nê, diwês qirbanan bikerê.

Diwês qazanê ke vanê, diwês çî yenê potene, der-cîranî dawet kenê û pîya wenê. Her kes wazeno ke çîyode nîyanên nesîbe ci bo.

¹⁴⁶ Yeter Yağar, 55 serrî der a, wendiş û nuştîşê xo est o, Hênîyê Dizdû ra ya.

Diwês heywanan sere birnenê, wayîrê keyeyî yo ke qazan nano ro, o kûweno ortê kefenan, mela yeno, Quran dano wendene (sayeke merdo). Dime ra kefenan kî xeyrê xo keno vila. Eke bese bikero reyna roje gêno û unca ke diwês serrî kerdî tamam, reyna diwês qazanan nano ro.

6.6. Gaxand (Serrnewe)

Gaxand, serê serra newîye ra di-hîrê rojî avêr o. Hîrê rojî roje gênê. Nîyaz (nano ronin) kenê vila. Sondane moman (çila) fine ra ci ke serra newîye rind bêro. Domanî keye bi keye fetelînê, çî danê arê.

“Gaxan¹⁴⁷, roja Noelîya ke, xirîstîyanê mensubê dêra ortodoksan pîroz kenê, eynî roje de pîroz beno.

Hetê mana û şeklê pîrozkerdişî ra kî sey Noelî yo. Tayê cigêrayoxî vanê no, “Gaxanbar” o ke zerduştîye de kî esto, dewamê ey o, ke bi ma kî, no fikir, fikrode muhîm o.”¹⁴⁸

Çekuya “Gaxand”î armenkî de kî esta. Gaxand, armenîyan de kî serê serr o. Nê welatî de, zemanê armenî kî estbîyê ê û bi kirmancî tēmîyan de ciwîyayê. Coka tayê tore û bawerîyê her di şaran sey yewbînî yê.

“Ez ganî vajî ke Gaxan, tena yê kurdanê elewîyan nîyo. Gaxan, mîyanê kurdanê musulman, êzidî û kakayîyan de kî esto. Tayê cayan de kurdê musulmanî yê ke kirmancî qisey kenê, Gaxanî ra ‘Kalo’ vanê.”¹⁴⁹

Gaxand de tayê ayînî kî estê. Nînan ra tewr muhîmê xo, venga Heqî dayen a. No rîtuêl, tayê cayan de, sey “Cem Girêdayene” kî yeno vatene.

“Gaxan de, bi taybetî ocaxan de cem girêdayene tore yo. Îyê ke sonê cem, tena dewijê cayê ocaxe nîyê, şarê dewanê nêzdî ra kî zaf kes sono. Roşanê Gaxanî, semedê zîyaretkerdena ocaxan o kî. Coka tayê însanî qirbanê xo, tayê kî nîyazê xo gênê, sonê ocaxan ser. Uca wenê,

¹⁴⁷ Tayê cayanê Dêrsimî de herînda çekuya “gaxand”î de “gaxan” kî vajîno. Munzur Çemî, na çekuye kitabe xo de sey “gaxan”î nuşta.

¹⁴⁸ Çem, ç.c., r. 61

¹⁴⁹ Ç.c., r. 63

simenê, duayan kenê. Zîyara ke Pîlvank de, mintiqaya Dêrsimî de, nêzdîyê Mamekîye der a, no het ra, nimûneyade namdar a.”¹⁵⁰

6.6.1. Venga Heqî Dayene (Cem Girêdayene)

Dewrês yan kî pîr venga Heqî dano. Nê ayînî rê “cem” vanê. Yanî cem girê danê.

Şar, her kes rewşa xo gore çî pozeno, pêro benê arê, çîyo ke pot gêne, benê banê zîyare, noca de, banê zîyare de yenê pêser. Dewrês kuweno tewhîd, veng dano Heqî. O sire de duayan keno. Nê duay metnê standardî nîyê. Duayî xoverkî (doğaçlama) vajînê. Dewrês hetê ra tomir (tembur) cineno hetê ra kî bi zerrî û bi coş duayan keno. Şaro ke gos dano kî, bi destê yewî pê çila (mome) gêne, têde bermenê, pîya “amîn” vanê. Îye ke heredan ê, benê haştî. Îye ke xirabin ê, dizdên, bênamusên, nehaqên, yan kî çîyanê xirabanê bînan kenê, qebulê cemî nêbenê.

Dima ra çîyê werdene yo ke ardo, kenê vila. Ganî yê her kesî yew bo. Yanî yê kesî kesî ra zîyade nêbo. Her kes ke haqa xo rê bî razî, zerrîya kesî ke kesî ra nêmende cem qedîno.

6.7. Xêlas (Rojeyê Xizirî)

6.7.1. Xizir

Eslê çekuya “Xêlas”î, Xizir Îlyas (Xidir Îlyas) o. Çekuye vurîya û heta ewro sey çekuya “Xêlas”î ameya.

Xizir, bawerîya kirmancanê elewîyan de fîgurode zaf muhîm o. Xizir o, hazir o. Kam ke tenge de bî, reseno ci.

Eke veng da ci, vanê “Ya Xizirê saeta tenge, bê comerdîye!”.”Ya Xizirê derya û dengijî, ti esta ke esta!”

“Xizir, Dêrsim de tewr bimbarek nîyo. O, hetê bimbarekîye ra, Heqî ra têpîya yeno. Labelê cuya rojaneyî de, keso bimbarek o ke ci rê tewr zîyade îtibar esto, tewr zîyade venga ci danê, Xizir o.”¹⁵¹

Kam ke tenge de bo, venga Xizirî dano. Çike Xizir goreyê bawerîye, rew reseno.

“Xizir, tena hetê kurdanê elewîyan de nîno heskerdene. Şarê ke mensubê zobî dîn û bawerîyan ê kî ey nas kenê, ey rê îman kenê, seba înan kî Xizir bimbarek o. Bawerîya Xizirî,

¹⁵⁰ Cem, ç.c., r. 62

¹⁵¹ Cem, ç.c., r. 45

yan kî sey yê Xizirî, heta wextanê zaf kananê tarîxî kî sona. Ma vajî, Utnapîştîmo ke deryayê gunayan ra vêrdo ra, ameyo, bîyo bêmerg û Destana Gilgamişî de qalê ci beno, figurode nîyanên o.”¹⁵²

Munzur Çem, eynî esere xo de wexto ke qalê figurê Xizirî yo ke bawerîyanê bînan de esto, keno, qalê George Îlîaso ke xiristîyanênî de, Gregoro ke mîtolojîyê yunanî de esto kî keno.

Bawerkerdişî ra gore, vanê Xizir kuweno qilixê feqîran, keye bi keye fetelîno. O semed ra, vanê îye ke feqîr ê, pars kenê arê, înan rê tim ardim bikerê. Zerrîya înan meşiknê. Înan ra yew belkî kî Xizir o.

Bawerîya Xizirî kî dînanê yew Homayinan ra ver o. Fîgurode sey Xizirî, bi zobî nameyan yahudîyênî de û xiristîyanênî de kî esto.

“Dêrsimijî, bê ke wayîrê kitabêkê dînî bê, wayîrê dînêkê taybetî yê ke zemananê verênan ra yeno û ma nêzanê ma do çi nameyî pira nîn. Xaçparêz nîyê, muhemedî nîyê, mûsewî nîyê la dînê înan mexlûteyê heme dînan o, mexlûteyê dînanê kehenan û yê neweyan o.”¹⁵³

6.7.2. Rojeyê Xizirî

Rojeyê Xizirî hîrê rojî yeno girewtene. Kesê azebî, zîyadêr keynekê azebî awe nêsimenê ke hewnê xo de kam awe dano ci bivînê. Bawerîya înan gore, uwo ke awe dano cî, ey de zewecînê.

Roje ke qedîya, qirban kenê. Kes qirbanê xo nêweno, xirab o. Hondayê ke tam kenê. Yîyê bînî kenê vila. Gereke kêşî nêheridnê. Pêro bara xo rê rajî bê.

“Xêrdlas de kî sey yê Gaxanî hîrê rojî roje gênê... Labelê şeklê girewtene nê rojeyî, ca ra bi ca vurîno. No roje, tayê cayan de hîrê rojî pêsero yeno girewtene. Tayê cayan de hîrê hefteyî pêsero, roja çarşeme yeno girewtene. Hefteyê çarine de, roja çarşeme kî roşan pîroz beno.

Roje, bi çi metodî gêrîno wa bigêrîyo, ganî Xêrdlas (Roşanê Xizirî), rastê roja çarşemeyî bêro.”¹⁵⁴

¹⁵² Ç.c., r. 48

¹⁵³ Andranîk, ç.c., r. 109

¹⁵⁴ Çem, ç.c. r. 65

Rojoyê Xizirî, sey Xizirî bi xo zaf muhîm o. Goreyê Andranîkî, hetta rojeyo tewr muhîm o.

“Ê zerrî û cigere ra hîrê yan panc roj rojoyê Sûrb Sargîsî gênê. Sûrb Sargîsî û Sûrb Gêvorg pêxamberê înan ê. Yê verênî ra vanê Xizir ke wayîrê erdî yo, yê diyîne ra zî vanê Xidir ke wayîrê awe yo.”¹⁵⁵

6.7.3. Qawita Xizirî

Qawite, wextê rojoyê Xizirî de genimi ra virazîna. Şekl û armancê viraştene qawite nîya ya:

“Genimî, sac de rind kenê sûr, kenê bijerik û pê destarî rînê ra, kenê sey ardî, kenê zereyê legane. Serê qawite rind kenê rast ke Xizirî ke dest na pira biaso.

Pêşewe legane zereyê banî de cayê de nanê ro. Sodi ra urzenê ra, qawite de nîyadanê ke ala Xizir ameyo yan nêameyo. Serê qawite de, cayê de ke îşaretê bî, dêma Xizir ameyo. Derhal xebere danê der-ciranî, keyf kenê, qirbanan kenê ke Xizir ameyo keyê înan.

Goreyê bawerîya şarî, ameyena Xizirî bereket o, canweşî ya, serrastî ya.”¹⁵⁶

Viraştene qawite hetê kirmancanê sunîyan de kî esta. “Mesela dewanê Gêlî de vanê “qawiti”. (Ferhengê Malmîsanijî de “qawite” esta.) Roja ci ra zî vanê, ‘Xizîlyas/Xizlîyas’. Kurmancan de zî “qawit”e esta. Mavajîme Ferhengê kurdî-tirkî yê Zana Farqînî (r. 1476) de “qawit: kavut” esta. Nê ferhengî de çend varyasyonê kurmanckî yê na çekuye zî estê: qawît, qawût.”¹⁵⁷

6.7.4. Qirbanê Xizirî

Roşanê Qirbanan, folklorê Dêrsimî de çin o. Nê serranê peyênan de tayê ke nezdîyê sunîyan der ê û binê têsîrê kulturê înan de mendê, Roşanê Qirbanan de qirban sere birnenê.

Zafêrê şarê kirmancanê hetê Dêrsimî roja roşanî de nêbo kî, qirban sere birnenê. Zîyadeyê qirbanan, Xêlas de benê. Ci ra “Qirbanê Xizirî” yan kî “Qirbana Xizirî” vanê.

¹⁵⁵ Andranîk, ç.c., r. 110

¹⁵⁶ Selvi Gûntaş Ateş, 42 serrî der a, Pîlvank ra ya, wendiş û nuştîşê xo esto.

¹⁵⁷ Malmîsanij, (Melumato fekkî yo.)

Zobî, key ke şî zîyare ser, qirban kenê. Yan kî kamcîn wext beno wa bibo, zereyê merdimî ra key ke ame, o wext qirban sere birneno. Seba qirbanî wextode tam bellî çin o.

“Elewîyê hetê Dêrsimî, di şeklan de qirban sere birnenê. Nînan ra yew, her serre zemanê perîyodîkî de beno.”¹⁵⁸

Tîya qesta nuştoxî o yo ke her keye seba xo wextê bellî keno û o wext ke ame, qirbanê xo keno.

“Qirbanê perîyodîkî ra teber, tayê zemanan de û seba tayê çîyan kî qirban kenê. Mesela, pîr yan kî rayber ke ame, sirê cemî de dewrêşî ke pêşnîyaze kerd, hewn de ke dî kî qirban kenê. Wexto ke Tîje vejîye, verva Tîje de qirban kenê.”¹⁵⁹

Tîya de kî zaf baş aseno ke Tîje, bawerîya kirmancanê elewîyan de zaf muhîm a. Eke îmkân bibo, îbadetanê xo têdîne verê Tîje de kenê.

6.8. Roja Merdeyan

Rojade payîzî, roja merdeyan a. A roje de, sonê serê mezelan, moman fînê re ci, duayan kenê. Son de kî çîyê merdeyan kenê vila. (Seba merdeyan çîyê werdene danê.)

Bi no tore, merdeyanê xo, xo vîr ra nêkenê. Înan, a dinya de vêsan, têsan nêverdanê.

Rojade sey nayê xirîstîyanan de kî esta. Zaf tebîî yo ke tayê tore û bawerî, dînanê binan ra mendê.

6.9. Zîyarî

Zîyar û dîyarê kirmancan zaf ê. Tî kamcîn hetî ser ke nîyada, zîyarê vînena.

Kirmancanê elewîyan de ke qalê zîyarê kerd, bêçika xo ya îşaretî paç kenê, benê nanê çareye xo ra.

Ortê qiseyî de merdim vîst rey ke qalê “Duzgîn Baba”yî bikero, yî vîst reyî kî bêçika xo paç kenê. Manaya xo zî, paç kerdena bêçike nîya, yê zîyar a.

Wisar ke ame, wextê zîyaran kî yeno. Şar zimistanêde dergî ra vejîno, qirbananê xo gêno, xo erzeno zîyaran. Moman vêsneno, nîyazan (nano rûnin) keno vila, duayan keno.

¹⁵⁸ Çem, ç.c., r. 43

¹⁵⁹ Ç.c., r. 44

Hem sikirê Heqî kenê ke sayeyê ey de tenge ra vejîyê hem kî serrade xêyrêne minete kenê.

“Bawerîya kurdan bi cayanê bimbarekan zaf a. Bi tayê dar û kemeran îman kenê û tim sonê zîyare ser. Nê cayan de qirbanan kenê. Nê cayan de mome fînê re ci û winî zanenê ke bi no tore benê weş.”¹⁶⁰

Tayê zîyarê namdarî yê ke hetê Mamekîye der ê:

- Kemerê Duzginî (Duzgin Bava, hetê Qisleyî de)
- Ana Fatma (Raya Pulurî ser de)
- Sultan Xidir (Hetê Xozatî de)
- Çimeyê Mizurî (Pulur de)
- Golê Çetin (Mamekîye de)
- Ustina Şîyaye (Pîlvank de)
- Pîrê Şewdîn (Pîlvank de)
- Golê Xizirî (Pulur de)
- Hopa Şêxankî (Mamekîye de, Şêxank de)
- Bava Mansur (Hetê Mazgêrdî de)
- Çimeyê Halvorîye (Raya Pulurî ser o, Halvorîye de)
- Koyê Jele (Hetê Qisleyî de)
- Kemerê Zerî (Hetê Pulurî de)
- Dêra Sipîye (Hetê Xozatî de sere Koyê Sipî de)
- Zargovît Bava (Nêzdîyê Çixêke de)
- Şix Çovan (Hênîyê Dizdû de)
- Xaskare (Serê raya Duzgin Bavayî de)
- Moro Sîya (Hetê Xozatî de)
- Sari Saltik (Hetê Xozatî de)

Tayê zîyarê (tirbeyê) namdarê ke hetê cêrê mintîqa der ê:

- Sultan Şêxmûs (Hetê Mêrdînî de)
- Weysel Qeranî (Nêzdîyê qezaya Hewêlî de)
- Koçalî Baba (Sêwregî de)
- Îmam Cerrah Baba (Sêwregî de)

¹⁶⁰ Mella Mahmudê Beyazidî, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Çev. Abdullah Babek Pışderi, Pêrî Yayınları, İstanbul, 1998, r. 44

- Kafur Dede (Hetê Qerejdaxî de)
- Mêrenî (Hetê Hezroyî de)
- Şêx Maaz (Serê Raya Silîvan û Pasûrî de)
- Zîyara Eshabê Kafi (Licê de)
- Zîyara Sinê (Licê de)
- Zîyara Şêx Bîlalî (Licê de)
- Pîr Mensur (Pîran, dewa Dêran de)
- Şex Mehmed (Pîran, dewa Pîrejmanî de)
- Zîyara Şexmalan (Pîran, dewa Şexmalan de)
- Zûlkûfl Pêxember (Erxenî de)
- Zûlkûfl Pêxember (Gêl de)
- Elyesa Pêxember (Gêl de)

Însanî ke tenge de bî, bêçare bî, xo erzenê bextê zîyaran. Mekanode qiz de bîyayîşê honde zîyaran zobî çitur yeno fehmkerdene?

6.10. Rojê Muhîmî û Bawerîyê Kirmancanê Sunîyan

Roje û di roşanê sunîyan goreyê dînê îslamî yê. Îslam kî welatê ma de dîno resmî yo. Kitabêde xo esto. Kitabê dînê îslamî Quran o. Pêro qural û qaydeyê nê dînî Quran de nuşte yê. Dinya de çiqas musulmanî ke estê pêro goreyê nê kitabî hereket kenê.

Bawerîya ke qaydeyê xo nusîyayê, nêkuweno zereyê sinorê folklorî. Nê bawerî kuwenê zereyê sînorê îlahîyatî. Coka ez kî, bawerîyê ke nuşteki yê û goreyê dînê resmî yê, înan ser o nêvindena.

Mewzûyê xebata mi bawerîyê folklorîk ê. Kirmancanê sunîyan de kî tayê roj û roşanê ke çarçewaya folklorî de yê, estê. Nê roj û roşanî ortax ê. Zîyadeyê nînan goreyê mewsiman ê.

6.11. Çend Rojê Muhîmî û Roşanê Mewsiman

Nê rojê muhîmî û roşanî ca-ca de nameyê xo bivurîyo kî rojê ortax ê. Hem mintiqaya corî de hem kî cêrî de pîroz benê.

6.11.1. Çele Vetene

Hem hetê Dêrsimî de hem kî tayê cayanê bînan de, çele ke qedîya ey oxir kenê. Her kes çuyê (wişîre) gêno re xo dest, pê dano çerangan, dêsan û cilan ro. Pê havîlîkî kî zereyê keyeyî fînê ta (ruwenê de). Hetê ra kî vanê:

“Serdo so, germo bê, serdo so germo bê!”

Bi na tore serdî kenê tever.

Çele ke vet, keye de çik esto, çik çin o, pêrune şuwenê. Lozinan kenê pak. Xo wisarî rê kenê hazir.

Welatê kirmancan serê koyan o. Zimistan zaf derg o. Winî yo ke rey-reyê rayî bi vewre yenê girewtene, têkilîya dewan birîna, têkilîya dewe û sûke birîna. Milet û heywanê xo ge-ge vêşan manenê.

Giranîya zimistanî ra ke xelesîyayî keyf kenê. Vetena çele-yî coka manîdar a.

6.11.2. Qere Çarşemeyê Martî, Kormişkan û Newroze

Nê hîrê heme roşanî kî nêzdîyê yewbînî de, menga adare der ê. Qere Çarşemeyê Martî, çarşemeyê hîrêyîn yê adare yo. A roje de cinî sodir lêle ra urzenê ra, nîyaz pozenê, momanê xo kî gêne sonê zîyaran. Moman finê re ci, nîyazan kenê vila, duayan kenê. Nîsenê ro werdê xo wenê, sohbetê xo kenê. Tayê ke xecelyayî, gêrenê ra yenê.

“Qere Çarşemeyo ke kurdî vanê, çarşemeyê peyên yê aşma gucige de roşan û keyf kenê. A roje de kes pêro nêdano, dişmênîye nêbena. Her kes keyeyê xo de zîyade werd pozeno. Goreyê bawerîyan, a roje de kam ke gureya, serra bîne de kî unca ê karî keno.”¹⁶¹

Kormişkan kî hetê Sêwregi de, nêzdîyê mîyanê adare de, roja çarşeme dest pêkeno. Heta pancêse kî dewam keno. No ca de kî cinî çî pozenê, sonê zîyaran ser, cayode kewe û rindek de nîsenê ro, werdê xo wenê, domanî kay kene, her kes keyf keno.¹⁶²

Newroze kî 21 adare de, unca hefteyê adare yo hîrêyîn der a. Na roje bi nameye “Newroze” hetê Dîyarbekirî de pîroz bena.

“Ez kokimanê Dêsimî ra musaya ke, na roja bimbareka ke sey roşanî pîroz kenê, Qerê Çarşemeyê Martî yo. Tayê cayanê Dêsimî de kî ci ra “Newrozê Martî” vanê.”¹⁶³

Seke tîya de kî aseno, Qerê Çarşemeyê Martî, sey Newroze pîroz beno. Unca Kormişkano ke hetê Sêwregi de pîroz beno, o kî sey nînan o.

¹⁶¹ Beyazidî, ç.c., r. 43

¹⁶² No melumat, Ramazan Özgültekinî da mi.

¹⁶³ Çem, ç.c., r. 66

“Newroze, ziwanê kurdan de, yena manaya roja newîye. Wexto ke Newroze pîroz kerde, dar, kolî, hêjî çi ke est o, kenê lozine, vêsnenê. Her kes wazeno ke adirê keyeyê xo tewr girs bo.

(...) Siro ke adir vêseno, dewijî kincanê xo yê rindekan kenê pay, duayan kenê, kilaman vanê, kay kenê. Wextê pîrozkerdişî de çekuyê ke sey dua vanê, înan ra yew çarane nîya yo:

Xiravîye şêro, rindîye bêro

Tarî şêro, roştî bêro

Serd şêro, germ bêro

Dişmenîye (dişmenênî) şêro, dostîye (dostênî) bêro.”¹⁶⁴

Nê hîrê roşanî kî, bi mewsiman, zaf elaqeder ê, bi qedîyayîşê zimistanî û ameyîşê wisarî ra elaqeder ê.

“Hetê ma de rojê muhîmî yê ke nika yenê vîrê mi, zafê xo hetê wisarî ra yê. Hetê ma de hamnanî yan payîzî zîyade çîyo muhîm çin o. Ê ke yenê vîrê mi nê yê:

Roja 13ê çeleyî ma de serê serra newîye yo. A şewe tutî (domanî) “Kose” virazenê, keye bi keye gêrenê, xo rê çîyê werdî yan xelate yan pere arê danê.

Aşma sibate de “Pis û Qes” esto. Vanê, hewa hewt rey beno şilîye hewt rey beno weşîye.

“Tuşke” esta. Êdî hukmê serdî şikîyeno, ver bi germ şino. A roje yew gezi yan bire gênê xo dest, odayan ra, axur ra serdî qewirnenê, serdî kenê teber.

“Kila Sibatî” esta.

“Kila Newroze” esta, goreyê hesabê rûmî ra, roja 7ê adare şan de, yanî şewa 8ê adare de koyan ser ra adir wekenê.

“Qere Çarşeme” esto. Yew roja çarşeme ya adare yan nîsane ya. Na roje de cinî kincan nêşuwenê, kes awe nêkeno xo ro. Ganî merdim serê awe ra, yan serê dereyan/layan ra çil nêdo. Xususîyetê na roje no yo ke, vanê cinî gêrenê. Eke merdim pay bido cinan ser, zaf xirab o.

“17ê Nîsane” esto. Verê cû, hetê Silîvan ser yew zîyarete esta, şîyêne uca şahî/seyran kerdêne, keyf kerdêne. Sey pîknîkî. (Tabî no 17ê nîsane goreyê hesabê rûmî yo, neke mîladî. Yanî goreyê mîladî ra yan beno 30ê nîsane yan zî beno 1ê gulane herhal.) Badê ke şerê gerîlayan vejîya, nê edetê seyrani (pîknîkî) terk bîy.

Nîsane de yewna roje esta, ma vatêne “Roşanê Tutan”. A roje tutan xo rê werd pewtêne. Ma tutan her kesêk keye ra belxul, tayêne rûn, tayêne sole, tayêne kewçikî, tayêne nan yan zî pîyazê tezeyî, tayêne hakî, tayêne goştê qewirmeyî, tayêne quşxane ardêne, ma şîyêne yaban ra

¹⁶⁴ Çem, ç.c., r. 65

xo rê werd pewtêne. Na roje de pîlan ra kesî eleqeyê ma nêkerdene, her kesî ma de weş qisey kerdene.

15ê gulane de şîyênê zîyareta Eshabê Kehfî (Sadul-Kaf) ser. Nika zî belkî bi deshezaran kesî şînê. O wext zî bi hezaran merdimî şîyêne uca. A roje zî sey roja şahî ya. Ê ke mirad wazenê, zafane zî kênayî û xortî uca yewbînan vînenê yan zî seba miradê xo kerra dusnenê dêsê şikefte ra. (Tabî no 15ê gulane zî goreyê hesabê rûmî ra yo, bi hesabê mîladî 28ê gulane de yo.)¹⁶⁵

6.12. Mêmandarîye

Kirmancî, însanê koyan ê, zafane saf ê, pak ê, bêhesab û bêkitab ê. Kesanê xeriban ra zaf hes kenê, zaf qîymet danê ci, wayîr vejînê. Welatê xo de, keyeyê xo de kesî mexdur nêkenê. Keyberê xo her kesî rê rakerde yo. Cayê mêmananê Heqî, serê sereyê înan der o.

Keyê kirmancî de çik esto, çik çîn o, mêmananê xo rê îkram keno. Ganî zerrîya mêmanî ci ra nêmano, mêman zerrîweş şêro.

Mêman qe nas nêbo kî ci rê îzet-îkram tam kenê. Eke xerib bî, tenêna zîyade qîymet danê ci ke eyb nêbo.

Na mêmandarîye tenê kî semedê qîlix vurnayîşê Xizirî ra ya. Seke mi cor de kî vat, goreyê bawerîya kirmancan Xizir qîlix vurneno, ge-gane kî keyan de beno mêman û mêmandarîya wayîrê keyeyî de nîyadano. Kirmancî tim mêmananê xo rê rind vîndenê ke teqdîrê Xizirî bigêrê.

6.13. Eskerîye û Xurbete

Dewlete rê eskerîye kerdene seba şarê kirmancî, çî sunî çî elewî, xirabin a. Hetê kirmancan de eskerîye tim zulm bîya. Wextê eskerîye ke ame keyan miz girewtênê. Bi rojan, bi hefteyan cinî bermayênê ke o keye ra yew sono eskerîye.

Dewan de tim hîkayeyê eskerîye qisey benê. Pêrunê de kî pîrodayîş, milqî, heqaret esto. Çike verê kesî tirkî nêzanayênê. Seba nêzanayena zîwanî, kutîş werdênê. Dêrsimijan derheqê dînê înan de kî teba nêzanayênê, no semed ra kî kotênê tenge.

Meseleyê esta ke nê halî zaf rind musnena:

¹⁶⁵ No melumat, Roşan Lezgînî da mi.

Şertê Muslumanîye¹⁶⁶

Dêrsim ra di merdimi pîya yew ca de esker benê. Rojê çawiş eskeran ra pers keno vano:

- Şertê muslumanîye çend tene yê?

Eskeran ra qe yew cewabê çawişî rast nêdano. Coka çawiş yewê dano her eskerî ro. Eke sira yena dêrsimijan, ci ra yew vano:

- Şertê muslumanîye şeştî tene yê.

Çawiş, di tenan dano ney ro. Cîranê xo pers keno vano:

- Bira, nêyê bînan yewe dê piro, çira di teneyî day to ro?

Desimij vano:

- Ez wina zana ke mi şenik vatî. Ti tenêna zêde vaje.

Sira ke yena ey, o kî vano:

- Şertê muslumanîye heştay tene yê. Çawiş qarîno, vano:

- Ney berê falaqa şanê!

Na mesela de kî aseno ke hem hetê ziwanî ra hem kî hetê dînî ra, eskerîye seba tayê kirmancan xezeb o.

Eke xurbete va, verê cu eskerîye, dima kî Almanya yena ere merdimi vîr. Kirmancan seba eskerîye zaf lawikî kî vatê. Dêrsim de nînan ra tewr namdara xo lawika Xidî ya. Xidir sono eskerîye, ey bi 250 dêrsimijan serra 1950î de rusnenê Kore. Xidir reyna nîno. Maya ey, ey rê lawikê vana:

Xagû vera, Xidirê mi, cîgera mi, sona raye.

To dime ra bivena, na pepuga kora maye.

Wayî wayî, lemin lemin Xidirê mi!

Meso meso biko meso, gos re min e, lemin meso.

To xapneno na hukmatode teres o.

Wayî wayî, lemin lemin Xidirê mi!

Dayê, Kore de puk û xezev o, ondêr voreno.

Henî ke dot ra nano ma ra, ne ax o ne kî aman o.

Wayî wayî, lemin lemin Xidirê mi!

Mamekî ya, Mamekî ya, daye lemin Mamekî ya.

Zalimî ma dayme arê, berdîme.

¹⁶⁶ Arêkerdax: Daîmî Bektaş, *Nika Wextê Huyayîşî yo*, r. 34

Di sey û pancas mordemî pîya.

Wayî wayî lemin lemin Xidirê mi! ¹⁶⁷

Seke lawike de kî aseno, îtfarê şarî bi dewlete çîn o. Goreyê maya Xidî, Xid xapino, berdo û kişto.

“Mîyanê sunîyan de, mintiqaya Licê de kî yew deyîra ke xirabîya eskerî tarîf kena wina ya:

Serê banê bawê mi genim o

Binê banê bawê mi genim o

Palan giroto ser û bino

Vernî palan kekê min o.

Teyre yena teyra qere

Pay xo nana çarebere

Mi ra vana yew xebere

Mi va qey xebera xeyrî

Nay mi dest fitikê eskerî!

Seke aseno, mîyanê kirmancanê sunîyan de linga xo çarebere (kapı eşiği) ser nayîş baş nîyo. Ê teyra sîyaye (qere) kî îşaretê xebera sîyaye kena. Coka, hêvî kena ke xebera xeyrî bîyaro. La ney! Xebere sîya ya, fitika eskerî kekê xo rê ameya!”¹⁶⁸

Eskerîye, edebîyatê fekkî yê kirmancan de tim sebebê dejî ya.

Kirmancî kêna nêwazenê. Wazenê ke tim lajê xo bibê. Labelê kêneka yewî ke bîye, “Qe ke nê eskerîya xo çîn a.” Vanê û teselîye danê xo.

“Kurdî zaf tay sonê cayanê dûrî û xerîban. Ê, xurbete ra hes nêkenê.”¹⁶⁹

Demek verê ra no hal nîya bîyo. Mesela, mîyanê sunîyan de yew deyîre esta, naye tarîf kena:

“Pirdê Palî pirdo text o

Keynay amey hal û wexto

Verê xortan şayo xurbeto

Keynan xo ra nêdîyo bexto!”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Meral Gûntaş

¹⁶⁸ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

¹⁶⁹ Beyazidî, ç.c., r. 64

¹⁷⁰ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

Varyasyonê kî yew dewa Pîranî ra nîya yo:

“(...)

De Pirdê Palî pirdo text o,

No (Înû) Îsmet Paşa yew kerro bêbext o.

Nêverdano xortî bêrî wexto.

Eman eman Eskerîyo!”¹⁷¹

6.14. Daruyê Nêweşîyan

Hona ke doktorî çine bî, millet dewan de ciwîyenê û şîyayena suke çetine bîye, kirmancan kî sey şaranê bînan xo bi xo tedawî kerdênê. Netîceyê nê tedawîyan çik beno wa bibo, qet teba nêkerdene ra rindêr bî.

Çareyê nêweşîyanê ke şarî xo bi xo dîyê û tecrube kerde, înan ra tayê nimûneyî:

- Cayêde merdimî ke mosa, malej (mîro solin) nanê re ser. Malejî moseyîş gêna. Cayêde merdimî ke girewt we, unca malejî nanê re ser ke dejî bigêro.

- Merdim ke zaf zar û nêweş bî, kenê zereyê posteyî. Heywano ke newe sare birno, posteyê ey ser de kerdo, kenê zereyê ê posteyî. Uca ke araq da, beno weş, beno tawilî.

- Keso ke romatîzma bî, zonîyê xo dejay, ey/aye kenê ortê qumê germinî ke weş bo.

- Cayêde merdimî ke şikîya, gonî nêvinete, halboyê nanê re ser ke gonî bivindero. Yanî paç vêsnenê, wela paçî nanê re ser. Ge-gane kî tutin yan kî wela tutinî nanê re ser, girê danê. Nîya gonî vindarnenê.

- Eke heywanan de birîne virazîyo, vajîme ke sirsî bigino linga gayî ro, mîzî verdanê ci ke birîne îltîhab nêgêro. Ge-ge mîzî verdanê birîna merdiman ro kî.¹⁷²

- Keso ke rî ra yan kî cayode bîn ra muleçike (egzama) vejîye, pê cew ya kî genim birnenê. Pê cewî dormê muleçike ra yenê sonê, cewî kenê hard. Ana yan kî baba, muleçike birneno. Ana, cinîya dewreşî, yan kî cinîya pîrî ya. Baba bi xo dewrêş yan kî pîr o.

- Dest-pay girewtene kî zîyade seba domananê qizan a. Tenîya binê tencikî kenê çare ra, binê lingan ra, zerê destan ra. Doman ke hal bi halî weş nêbî, dest-payan gênê ke weş bê. (Ana yan kî baba, dest payan gêno.)

¹⁷¹ Malmîsanij, ç.c., r. 98

¹⁷² Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

- Unca ke çare nêdî, çareyo peyên kî “leya şîlanî ro ontene” ya. Domano ke boyna bî nêweş û baş nêbî, leya şîlanî ro oncenê. Verê coy dîkê sare birnenê. Gilanê şîlane anê. Gonîya dîkî kenê gilanê şîlane ro. Baba (dewrês), yew sereyê layêde sûr û sipîyî hetêkê gilê şîlane ra, sereyê bînî kî hetê bînî yê gilê şîlane ra gire dano. Nêmeyê xo layo sûr û sipî nêmeyê xo leyê şîlane, yew çember virazîyeno. Domanî hîrê reyî cor de keno tiro, cêr de vezeno. Dima kî layî pilosneno re leya şîlane, baş gire dano û benê dekenê binê yew kemere ke nêweşîye dûrî şêro.

Mîyanê sunîyan de gama ke domanî serûbinê aşme benê (hewale vîyarnenê) cinîyêka extîyare û başe pêçika xo sawena tenîya binê beroşî ra û çareyê domane yan domanî de xaç virazena.

Derheqê daruyan de çimeyêdo muhîm zî kitabê Andranîkî yo. Andranîk kitabê xo de vano:

“Mîyanê *dêrsimijan* de hekîmîya xususî esta. Her hêşînayîya ke koyanê *Dêrsimî* ra zergûn bena, yew nameyê xo esto û *dêrsimijî* zanê ke a kêrê kancîn dej yan nêweşîye yena. Her hêşînayî û vilikêk seba nêweşîyêk a. Zafê reyan a nêweşî bi nameyê a hêşînayî yan vilike name bena. Sey nimûneyî, vaşê belalûke danê ê kesanê ke canê înan de balûkî vejîyênê. Gama ke nê vaşî biwerê demêko kilm de canê înan de balûkî nêmanenê. Vaşê hurî, yan danê nêweşî yan zî awe de girenênê, pê nêweşî şuwenê û rehet beno. Eke ma bêrên karê cerahîye ser, *dêrsimijî* nê hetî ra menşûr ê. Eke yew bi qame yan zî bi guleyê çeke birîndar bibo, şema, *zegerek* û qîro sîya ra melhemêk virazenê, nê melhemî danê birîne ser, mîyanê hîrê-çar rojan de birîne kewêyêna. Eke gule canê kesî de bimano, parçeyêkê merreyî danê birîne ser, badê çar-panc deqayan gule bi xo vejîyêno. Eke merre peyda nêbo, qula birîne misnenê hetanî ke gule xorînîya birîne ra vejîyo.”¹⁷³

6.15. Kayê Şarî (Kaykerdiş)

Kirmancî kaykerdiş ra zaf hes kenê. Bitaybetî govenda camêrdan zaf weş a. Xora kurdan pêrunê de cayê kaykerdene zaf muhîm o. Cinî-camêrdî pêro kî kay ra hes kenê û kay kenê.

Pê dawul û zurna (pê sazan) kay kenê. Cinî çîtê gêne destê xo, xo ver de kenê ya, ge hetê rastî, ge kî hetê çepî ser çarnenê û kay kenê.

Camêrdî kî simsime kay kenê. Govende cênê.

¹⁷³ Andranîk, ç.c., r. 129-130.

Kayê ke cinî û camêrdî pîya kay kenê, înan ra tayê nimûneyî:

1- Giranî: Lajek bi leze hereket keno. Kêneke kî giran-giran ey vindarnena.

2- Duzo: Linga çepe vindetî ya, pê linga raste kay kenê. Verê govende peyê govende ra gore tenêna hereketin o. Kaykerdoxî tim hetê rastî ser sonê. Peynîye de kaykerdoxan ra sergovend û peygovend, govende ra vişînê û têver de kay kenê.

3- Nurê: Hîrê gamî hetê rastî ser sonê, gamê peyî ser yenê. No fîgur orte de tenêna beno pêt. Dima unca beno giran sey yê verênî.

4- Lorkê: Fîgurê xo sey yê Nurê yê. Hermeyî zaf erzînê we.

5- Delîlo: Ca-ca de fîgurê nê kayî vurîyenê. Yê hetê Xarpêtî hereketin o, yê Dîyarbekirî giran o, yê Sêwregî kî ortê her diyîne der o. Labelê pêruna de kî hîrê gamî avêr sonê, hîrê gamî kî peyser yenê. Wextê na şîyayen û ameyene de bi çeşîtê figuran kay xemilnenê.

6- Qeraçor: Qeraçor, hetê Dêrsimî de nameyê cayê yo. Na govende belka kî uca ra vejîya.

Na govende de kaykerdoxî tîk vindenê. Di rey ke linga raste hetê rastî ser este, reya hîrêyîne de zanîyanê xo sikinenê û dewam kenê. Reya bîne kî avêr sonê, pasna xo hîrê reyî danê hard ro, peyser yenê. Kay, peynîye de rind beno çîp.

6- Varvara: Varvara kayê pêrodayîşê dewijan o. Destê pêruna de wişîrade girse esta. Kaykerdoxo ke peynîya govende der o ci ra vişîyeno, sono hetê verî, bi wişîra xo dano piro. O kî verdano dima. Pêro kaykerdoxî bi na tore verdanê yewbînî dima û unca sonê herinda xo.

6.16. Huqûqê Şarî

6.16.1. Mîras

Kirmancanê sunîyan de ge-ge huqûqê îslamî hukm keno. Yê elewîyan de kî goreyê xo tayê qeydeyî estê. Labelê her di hetî kî çitur ke ame ere ci winî hereket kenê. No keyfîbîyayîş mîras de tenêna zaf o. Çike kes nêwazeno kêna kî mîras bigêro. Camêrdî rayê vînenê û kêna bêmîras verdanê.

Sey zaf cayanê binan, mabênê kirmancan de hîna zîyade cinî bêqîymet ê.

Cinî heta ke gencî ye qet teba nîyê. Eke bî kokimî hona tenê saye bene. O wext kî cinî ere heqa xo û yê kênanê xo wayîr nêvejîyenê. Lajanê xo rê wayîrîye kenê û heqa înan seveknênê.

Eke goreyê huqûqê îslamî hereket bikerê kî bara cinîyê hîrê re yew a (1/3). Sunîyan de qe ke nê qaydeyê esto. Yê elewîyan çik o, çik nîyo, belî nîyo. Her di rewşan de kî edalet çin o. Huqûq bi xo kî problemin o.

“Zîyadeyê cinîyan, keyê pîyê xo ra mîras nêgênê. Cinî, yê xo danê birayanê xo yan kî lajanê apê xo.”¹⁷⁴

Fehm beno ke cinî kî, xo de na heqe nêvînenê. Çike ê kî bi na tore û kulturî benê pîl. Hona kî zîyadeyê cinîyanê kirmancan heq û huqûqê xo ra bêxeber ê û hîna bêpare yê.

6.16.2. Cêra Bîyene

Kirmancanê sunîyan de qeydeyî unca goreyê huqûqê îslamî yê. Kitabê înan de ke se vato, yî winî kenê.

Sunîyan de zaf cinîyan de zewac normal o. Merdim ke biwazo reyna bizewecîyo, lazim nîyo ke cinîya xo ya verêne ra cêra bibo. Her diyîne de kî zewecîyaye maneno.

Wexto ke cêra bî kî qeydeyanê îslamî gore cêra benê.

Yê elewîyan de kî, yew ke biwazo cêra bo, xebere dano pîrî, pîr yeno cemaet keno. Her di hetan goş dano. Kam heq o, kam neheq o, qerar dano ci. Yan cêra keno yan kî ano hurê. Elewîyan de cêrabîyayîş zaf rehet nîyo. La wexto ke luzimîye bîye kî cêra benê.

Kirmancanê elewîyan de zaf cinîyan de zewac tomet a. Kes ke çîyode nîyanen bikero, cemaet beno arê û yî camêrdî keno duşkin.

Duşkinkerdene cezayade zaf giran a. Ganî kes eyî de qisey nêkero. Nan-doyê eyî nêwero. Heta ke eyî xo da efkerdene. O wext reyna cemaat kom beno û ciza darenê we.

6.17. Werdê Şarî

Welatê kirmancan koy ê. Tayê welatan de însanê koyan kî zaf rûnin wenê, zaf goşt wenê. Çike heywanan kenê weye. Labelê kirmancî feqîr ê. Hetê vakurê mintîqa tenêna koyin o û feqîrîye tenêna zîyade ya. Serê koyan de zaf hêgayê girsî çin ê. Zîyade cayan de dewijî nanê xo bîle nêvezenê. Rûn û toraqê xo ke tenê bî, ey roşenê, vera ardan gênê.

Merdîm ke avor de hetê başûrê mintîqa ser şî, çeşîtê werdî tenêna benê zîyade, benê dewletî.

¹⁷⁴ Beyazidî, ç.c., r. 58

Vakurê mintîqa, hetê çeşîtanê werdî ra zaf feqîr o. Hama hama ardî, rûn, toraq û vaşan ra qeyîr teba çîn o. Na mintîqa ra tayê nimûneyî:

1- Şîro Şikite (Şîrê Sacî): Nanê tîre kenê gulerik, şiknenê, zereyê sînîye de nanê re pêser. Şîrê kemerî (şîrê yabanî) kûwenê, kenê ortê doyî. Doyî verdanê re ser, nane re serê adirî (nika erzenê firine yan kî erzenê kuzina). Do ke qetîya (awe ke ci ra vejîye), firine ra gênê, awa binî verdanê de. Dima kî rûnê sûrkerdeyî verdanê re ser, wenê.

2- Zirfetî (Babîko): Bicike (nano qalind) erzenê binê tiramî, pozenê. Ortê bicike gulerik birnenê, virisknenê we, peyser kenê zerê bicike. Do û rûn (sey şîrê şikiteyî kenê) verdanê re ser, wenê. Zirfetî, zafêrî meymanan rê pozenê.

3- Şîrê Kodî (Şîrê Qurt): Bicike pozenê, zerê kodî de, bi do ra kuwenê, rind helesnenê ro. Kenê tase, orte kenê çole, rûn verdanê orte, kaleke ra nan cênê (nano ke bi doyî ra kûto, pak kerdo sey mîrî), cinenê rê rûn, wenê.

4- Rûnin: Nanê germinî kenê hurdî, kenê ortê rûnî wenê. Re-reye kî şeker erzenê ci, nafa kî beno şîren, winî wenê.

5- Bicika Hewtqate (toraqine): Bicike hewt qatî kenê ra. Toraq, pîyaz û rûn sanenê ci, pozenê.

6- Bicika Hewtqate (tûyine): Tûyan, dendikanê gozan û eskijan rind kuwenê, kenê hurdî. Kenê mabênê qatanê bicike û pozenê. Çiyode zaf kalorîyîn o. Labelê şarê koyî kî muhtac o.

7- Nanê Tawa: Ardan bi rûn, sole û awe mîr kenê, zereyê tawike de ortê rûnî de nanê ro. Mîrî pê bêçike lone kenê, rûn yî lonan ra pilqeno. Bicike ortê rûnî de pojîna.

8- Bişî: Ardan, hâkan, sole pê sit yan kî pê mast mîr kenê, zereyê tawike de, ortê rûnî de pozenê.

9- Nano puresnayê: Nanî piroşnenê (kenê hurdî) mîyanê doyî yan kî mastî, têv danê û wenê.

Nê new çeşîtî kî eynî malzeme ra virazîyenê. Tena şeklê xo vurîno. Ardî bîyê, do bîyo, şîrê kemerî bîyo, rûn bîyo. Nînan ra çik ke virazîyeno, viraştî.

Wisar ke ame çeşîtê çîyê werdî vurîno. Çike vaşî vejîyenê. Tayê çeşîtê vaşanê ke werînê:

-Tar: Vaşê ortê bostanan o (taro sûr, geleziwane, tarê vorekû, pirpar). Nê vaşan girênenê, guvisnenê, bi hakan kenê rûn, wenê.

Teberê bostanan de kî tayê vasê weşî rewînê. Yî kî nîya yê:

1- Hêlige: Vewre ke şîye, belek kewt hard, vejîna. Boyade xoya zaf weşe esta. Hêlige kenê pak, girênenê, guvisnenê û bi hakan kenê rûn, wenê.

2- Guleherçe (Gulahirç): Serê koyanê zaf berzan de vejîna. Zaf tal a. Aye kenê hurdî, girênenê. Di-hîrê rojî awe de verdanê. Roje de, di-hîrê reyî awe vurnenê ke rew şîrin bo. Key ke bîye şîrine, kenê rûn, hakan siknenê ci, pozenê. Kenê ortê nanê tîre (eskava) pê doyyî wenê.

Tayê vasan kî nêpozenê, kal wenê. Tayê nimûneyî:

- Kengerî (Hem pozînê hem kî kal werînê)

- Gijerî

- Tirsike

- Şîrmok

- Morsing

Nînan ra teber tayê werdeyê bînî kî nîya yê:

- Basmecî: Mîyanê rûnî de qijilnenê, bi nan wenê.

- Tu: Tuyan kî qijilnenê û hakan şiknenê ser, bi nan wenê.

- Hak: Hakan şiknenê mîyanê rûnî, bi nan wenê.

Werdê kirmancanê hetê cêrî tenêna dewletî yo. Tayê nimûneyî:¹⁷⁵

1- Apraxî: Dan, pîyaz, aqîtê firingîyan û beharat têmîyan de sûr kenê, û dekenê mîyanê pelanê mêwe (rezî). Badê ke peyşay, mast, sîr û rûno qijilnaye veradanê ser, wenê.

2- Babîge: Rûn qijilnenê, dims dekenê mîyan, girênenê. Nano wişk tede kenê hurdî.

3- Belxul: Pîlawê belxulî yo.

4- Binadire: Mîrî qat bi qat akenê. Pîyazê sûrkerdeyî, goşt û beharatî têmîyan de dekenê mîyanê qatan. Sînîyêk bin de, yew zî ser de sey qapaxî ronanê. Dekenê mîyanê adirî. Yanî komir hem bin de hem ser de beno. Bi no hawa binadire hem ser de hem bin de peyşena.

5- Dolmeyî: Verê cû, balîcanan, firingîyan, kuyanê tezeyan yan zî kartolan ra dolmeyan virazenê. Dan, beharat, aqîtê firingîyan û pîyazo sûrkerde dekenê mîyan û pewcenê.

6- Esîde: Dims û awe kenê têmîyan girênenê. Dims ke girêya, hêdî-hêdî ardan rişnenê ser û tim têwdanê ke ardî nêbê qulat. Baş ke bîye pilole, êdî girênenê heta ke

¹⁷⁵ Fikrîye Okçu, 43 serrîye, newendîye, kebanî, dewa Barave ya Licê ra (Dîyarbekir)

qalind bibo. Badê dekenê sehane, orteyê esîde kenê çalike û rûno teze yo qijilnaye veradanê mîyan.

7- Gebole: Tantûr (toraq) sole kenê, verê tîje de kenê wişk, beno terrne. Zimistanî terrne awa germine de şanenê, hetanî ke ancî bibo do. Samîre yan kî dano kuwaye pewjenê. Nê doyî dekenê mîyanê rûnê qijilnayeyî. Beharat dekenê mîyan. Germîya gebole dekenê sehane, orteyê ci kenê çalike. Rûn û doyê qijilnayeyî dekenê mîyan, wenê.

8- Hakerûne: Rûn qijilnenê, hakan şiknenê kenê mîyan ra. Yan kî goştê qewirmeyî rûn de qijilnenê, hakan şiknenê dekenê mîyan. Zimistanan, bastêq yan zî tuyanê huşkan zî rûn de qijilnenê, hakan şiknenê, dekenê ser.

9- Helîse: Balîcanan kebab kenê. Dima pacenê (tole kenê). Şuwenê, sîr dekenê mîyan, têde hurdî-hurdî ecilnenê û rûn de kenê sîr.

10- Hevrîşke: Nano germîno ke teze pewto, feriknenê. Rûno teze dekenê mîyan, rûn bi xo mîyanê hurdîyê nanî de helîyeno.

11- Kaleke: Seba naye, goştê her di kalekanê bize yan kî mîye xususî vejenê. Her kaleke de cêb virazenê. Birinc, pîyazo sîrkerde û beharat tîmîyan de sîr kenê. Dekenê nê cêban, fekê cêban bi la û derzinî derzenê û awa gêranaya de pewcenê. Eke kalekî peyşayî, wina sax sînî de serwîs kenê. No werd maneno viraştîşê eleloyê ke serrnewe de virazenê.

12- Kîbe: Vêreyê bize yan kî mêşna, pak şuwenê. Sey pîneyê paçî parçe-parçe kenê. Birinc, pîyazê sîrkerdeyî û beharat tîmîyan de sîr kenê. Dekenê zereyê parçeyê vêreyî, bi la û derzinî derzenê. Awe de pewcenê. Bi awa ey serwîs kenê.

13- Kufteyî: Belxulê hurdî (hûrikê kufteyan) sey mîrî alawenê, mîrî ra hende göze gênê, tek bi tek kenê ra, goşt û pîyazê sîrkerdeyî dekenê mîyan û gilover kenê, girênenê. Dima, cenenê hak ro û rûn de kenê sîr.

14- Lolikî: Sey bişîyê hetê Dêrsimî yê. Mîro zaf tenik alawenê. Wina gilorik mîyanê rûnî de pewjenê.

15- Mastewa: Samîre (koreko sipî yo kuyaye) do de girênenê, baş ke peyşa, dekenê sehane, orteyê ci kenê çalike û rûno teze qijilnenê, dekenê mîyan.

16- Meftûne: Kuye hurdî kenê. Simaq û rûn û beharat têde sîr kenê. Dima awe gêranaya veradanê ser. Kuya hurdîkerdîye veradanê ser. Pewjenê.

17- Meyîre: Hemtîya ke hewen (ding) de kuwîyaya û neheyan (nûkan) pîya do de girênenê. Demê girênayîşî de seba ke do nêqisîyo ganî tim tîwbidê. Meyîre ke peyşa, puneyo teze dekenê mîyan. Zafane serdin wenê.

18- Mişewşî: Şorbaya nîskan (mercî) a.

19- Nano kunik: Mîrî zaf tenik alawenê. Bi kondês serê tewqa sûre de kenê vila. Tawil pewcîyeno. Dima şerbet virazenê, veradanê nê nanê kunikî ser. Şerbet kunikanê nanî keno pir. Şerbet zî yan dims û rûn ra yan zî şekir û rûn ra virazenê.

20- Nano qatqat: Mîr alawenê, bi tîre akenê, rûn sawenê qatanê mîrî ra, erzenê pêser. Eke çar-panc qatî tamam bî, na rey newe ra bi tîre akenê, tenik beno. Eynen sey qatanê baqlewa tenik beno. Tewqe ser o pewcenê. Pê şerbetê dimsî yan zî şerbetê şekirî wenê.

21- Nano tantûrin: Mîr alawenê, bi tîre akenê. Tantûr (toraq), pîyazo sûrkerde, vaşê wisarî tîmîyan de ecilnenê, dekenê mîyanê mîrê akerdeyî û qat kenê. Eynen sey pîdeyê Mardînî, erzenê tewqe ser, pewcenê. Zimistanî qewirme û pîyazo sûrkerde dekenê mîyan. Yan zî kartolan girênenê, pîyazo sûrkerde û beharat tîmîyan kenê û dekenê mîyan.

22- Suncûqî: Loqiranê bize yan kî mîşna baş şuwenê. Seba dekerdene “zere” virazenê. Zere kî zafane birinc, pîyazo sûrkerde û beharat o. Dekenê zereyê roqilayan û pewjenê. Awa ey reyde serwîs kenê.

23- Şorbê doyî: Xişnê belxulî do de girênenê.

24- Şorbeşîre: Birinc şit de girênenê. Sey sutlacî yo la şekir û nîşasta tede çin ê.

25- Tirşê (guveç) sebzeyî: Tirşê firingîyan û balîcanan û bacikan (bîberan) mewsimê sebzeyî de virazenê. Tirşê kartolan û tirşê kuyan kî zafane zimistanî virazenê.

26- Zervete: Yew çeşîdê “binadire” ya.

6.18. Muzîkê Şarî

Muzîk, edebiyat û kulturê kirmancan yê fekkî de zaf cayode muhîm der o. Xora, kirmancan nêşîkîyê meselayanê sosyalan û tarîxîyan binusî. Zafê meselayan, bi kilaman ameyê vatene.

“Kemelê ke edebîyatê xoyo nuşteki avêr nêşîyo, wendox û nuştexîya xo zaf çin a, meydanvetena meseleyanê înan yê sosyali de rolê edebîyatê fekkî û kilaman zaf o.”¹⁷⁶

Kirmancan, çi ke dîyo, kilamanê xo de vato. Bi enstruman yan kî bêenstruman, her di şeklan de kî vato.

No qisim de ez ganî cîya-cîya bahsê her di hetan bikerîne. Yanî hetê kirmancanê sunîyan de muzîk çitur virazîyeno, hetê elewîyan de çiturî yo?

¹⁷⁶ Çem, ç.c., r. 523

Hetê sunîyan de dengbêjîye tenêna avêr a. Labelê qismêkê înan kirdaskî vanê. Dengbêjî, bê enstruman vanê. Çike goreyê bawerîya înan cinîtena enstrumanan guna ya. La merdim nêşikîno ke seba pêro enstrumanan nîya vajero. Çike tayê enstrumanî kî yenê cinîtene.

“Kirmancanê sunîyan de muzîko ke tena bi enstrumanan o zî esto. Bê kilaman. Enstrumanê sey dawul, zurna û lulî (bilûre, zele). Çîyo balkeş o ke lulî (bilûre) guna nîya. Mirîdê şêxan zî ge-ge cematî de weş lulî cenenî. Şiwaneyî zî zaf cenenî.”¹⁷⁷ Coka muzîkê înan de tayê enstrumanî bibê kî zafane bêenstruman o. Labelê serranê peyênan de her di hetan de kî muzîkê kirmancan zaf avêr şîyo.

Enstrumanê ke pê muzîk virazenê, hetê elewîyan de, bi giranîye tembur û keman ê. Hetê sunîyan de erbane (albane) û lulî (zele) yê.

Kirmancê elewî îbadeta xo kî bi muzîkî kenê. Coka muzîk seba înan di qatî muhîm o. Andranîkî seba têkilîya dêrsimijan û muzîkî nîya nuştî:

“Gama ke seyîd yan zî dedeyî şînê keyeyê yewî, neferê keyeyî -cinî, kêna, laj, kal û pîr-heme têreyra ver bi ey yenê, ewilî kinc û kemerê înan, dima mil û polê înan miçî kenê. Seyîd û dede zî sazê xo gêne (xaçparezan rê Încîl çî bo, saz zî înan rê eynî çî yo), hetê corî de ronîşenê û dest pêkenê sazê xo cenenê û lawikanê dînî û şînî vanê. Eke fîrsend bibîyêne nê lawikî arê bidîyayêne û qeyd bikerdêne, do sey eseranê Homerosî wayîrê qîymetêkê berzî bîyêne. Çünke lawikê înan zafane derheqê tarîxê înan de yê ke zaf heweskar û balkêş ê, qîymetê înan ê tarîxî esto.”¹⁷⁸

Hetê muzîkî ra mintiqaya cêrî de durum tenêna zobî yo. Roşan Lezgîn kî seba muzîka hetê Licê nîya vano:

“Deyîrê ma yê govende tena kirdkî estê. Tayê kî kênayî yan cinî xo mîyan de vanê. Ma het verê cû cenayîşê temburî heram bi. Def û zurna kî heram bî. La ancîna kî mertebîyan veyveyan de cenayêne. Ez ke zana, hetê ma de tewr zaf bilûre (zele) namdar a. Ma het bilûrvanî (zelevanî) estê. Tabî tena bilûre cenenê. Çünke bilûrvan nêşkeno hem biceno (pif bikero) hem vajo.

¹⁷⁷ Malmîsanîj, (Melumato fekkî yo.)

¹⁷⁸ Andranîk, ç.c., r. 111

La deyîrê ma yê ke estê zaf serbest ê.
Di nimûneyî:
Serê yenî xilorî
Binê yenî xilorî
Çicê keynan gilor î
Nêdanê xortan borî

Serê yenî honik o
Binê yenî honik o
Çicê keynan qopik o
Nefsê xortan tenik o

Serê yenî peme wo
Binê yenî peme wo
Çicê keynan gire wo
Nefsê xortan tede yo

* * *

Mi serê banî rito
To binê banî rito
Mi to ra çim şikito
To xwu mi ra nimito

Ez şina çalê çawîşî
Ti bê çalê çawîşî
Xeberê to çîqa weş î
Manenê vilê zebeşî

Ez şina a gemeke
Ti bêre a gemeke
Ez bibirnî ti girze ke
Ez se bikî ti veng meke”¹⁷⁹

¹⁷⁹ Roşan Lezgînî mi rê rusnê.

Nê kilaman de kî motîfê erotîkî zaf ê. Halbukî şarê kurdan zaf muhafazakar o. Dêmek virende ra muhafazakarîye hende ewroyî nêbîya.

Tayê numûneyê bînî:

Kilama “Xime” kirmancan mîyan de zaf namdar a. Varyasyonê “Xime” cor ra be cêr, her ca de yenê vatene.

(...)

Xime şîye dere ro

Domanî şî dorme ro

Paskulî dayî herme ro

Xime dayî dere ro

(...)

Ximê meso çê sarî

Xortê sarî bîyê harî

(...) ¹⁸⁰

“...Xim’ Ximê, haşa vanî,

Keyneka bêtimanî,

Geyrena dormey banî...”¹⁸¹

Zobî kî aheng û qafîyeya çekuyan goşan rê zaf weş yena.

Kirmancanê elewîyan de muzîk tenêna avêr şîyo, çike şarê elewî îbadeta xo kî pê muzîkî keno. Tembur destê şarê elewî ra nêgineno war. Hama-hama her kes tembur cineno û lawikan vano.

Hetê Mamekîye de kesê namdarî yê ke sey dengbêjî ci ra behs bikerîme Silo Qiz, Sey Qajî û Sey Can ê.

Silo Qiz (Süleyman Doğan)

Silo Qiz serra 1913 de dewa Milan de yeno dinya.¹⁸² Sey pîyê xo sono veyveyan de cineno. Enstrumanê xo keman o.

¹⁸⁰ Varyasyonêde yê Dêrsimî

¹⁸¹ Malmîsanij, ç.c., r. 17

¹⁸² www.akarhuseyin.com

Keso ke bêwext mireno (genc, doman, azeb usn.), înan ser o kî besteyan virazeno û çituri ke merdo, lawikanê xo de vano.

Meseleyan muhîman ser o vano. Mesela, Terteleyê 38î ser o zaf lawikê xo estê. Dêrsimij, zaf meseleyan lawikanê ey ra musaye. “Hewa Derê Laçi” ya ke Silo Qiz vano, zaf namdar a. Hem klasîkade kirmancanê hetê Dêrsimî ya hem kî yê Silê Qizî ya. Qismêde xo nîya yo:

“Hewa Derê Laçi
Ax de halo, halo, halo,
Halê ma yaman o!
Eskerî onto ma ser de,
Dormeyê ma qapan o.
(...)
Qemerê Hesenî verê mixareyî de gino war o,
Şêrê minê beran o.
Îvişî xo sano Pulê Pil Xatune,
Hem dano pêro, hem qeydû vano.
Vano “to hîrê ordî ontê ma ser de”
Haqî ke dest da, nafa neferî ra nêverdano.
Zalimî qisley ontê ma ser de,
Haqî ke dest da, nafa onderî ra neferî ra nêverdano.
Aşîrû nika teselîya xo ma Demenû ra gurete
Meşte kî goçê sima jê goçê hermenîyan o.
...
Qirkerdena ma Demenû, aşîrû rê riswete, pere,
Dîna Haqî persenê, dînade zureker a bêtivar a.
Derê Laçi bivêso, Îvisê mi çet o.
Şêrê diyarê Derê Laçi, asmênî ra, roz vineto.
...
Kam ke ma ra Derê Laçi de mireno,
Roza Îmam Wişêni axrete de cayê xo cenet o.
Ma do pêro, hêfê xo yo hawt bedeli gureto.
(...)

Tarîx û edebîyatê kurdan kirmancan nuşteki nîyo. Meseleyê muhîmî lawikanê dengbêjan der ê.

Na lawika Silê Qizî de atmosferê ê wextî vîneme. Çi bîyo, yî ke senê hal de bîyê, merdim zaf rind vînen.

Ajo peyên, qirkerdene û trajedîya Derê Laçî tene kî nê kilaman ra musayo.

Dengbêjanê kirmancan ra nameyode zaf muhîm kî Sey Qajî yo. Sey Qajî leyê lawikan de destanî kî vatê.

“Nameyê xoyo rastikên Seyîdê Qajî yo. Serra 1871î de, mazraya dewa Civarîke, Gemike de ameyo rîyê dinya. Hona ke hîrê serrî de bîyo, nêweşîye ra çimê xo kerdê vîndî. Cinîya birayê xo ya vîyaye de zewecîyo. Ortê kila Dêrsimî de çeka ey, temburê ey û lawikê ey bîyê.”¹⁸⁴

Lawikanê Sey Qajî ra nimûneyê:

KOKA VASÎ

Vas koka xo ser vezîno

Teyr zonê xo de waneno

Kamo aslê xo înkâr keno

Tozike erzeno rêça xo sono

Zere vêsayenê welatê xo

Vera dismenê qar û înatê xo

Sare bide, mede sir û binatê xo

De çip bikuye per û qanatê xo

To ver bi to dima bêro azê to¹⁸⁵

Na lawike de Sey Qajî sayeke derse dano. Ma mabênê nê çekuyan de vînenîme ke Sey Qajî eslê xo înkâr kerdene rexne keno. Vano asalet, wayîrê xo vejîyayîşî der o.

Nimûneyode bîn:

¹⁸³ Kilamê Zazaki: Hewa Derê Laçî, kilamezazaki.blogspot.com

¹⁸⁴ www.akarhuseyin.com

¹⁸⁵ www.akarhuseyin.com

“Wayî wayî

Haq birizno bextê Avdilê Wişen Paşayî

Heto jû ra qir kerdîme

Heto jû ra goçê ma fisto ra verê vilê Taxçinê şayî”¹⁸⁶

Na çarane de kî behsê qirkerdişî û surgunê ê wextî keno.

Tarîxê kirmancan yan bi fekê kokiman ajî ra bi ajî şîyo yan kî bi kilaman, lawikan.

Tarîxê kirmancan çiqas ke tarîxê dejan o, orte de lawikê eşqî kî estê. Unca Sey Qajî ra nimûneyê:

FATE

Zuye dota êna Fate

Xo sanena nata bota

Ti Fatoş a, nameweş a

Fatê bê to ez nêweş a

Mora min a polat a ti, lif dana

Tîja hamnûnû ya ti, tanî dana

Xortû vênena ti, xo tadana

Fatê ti, hona nala xam a

Hêgayê min a ti, ramîna

Velgê min a ti, birîna

Çarixê min a ti, dirîna

Fate mîyane barî ya, sikîna

Nûnê min a ti, pozîna

Tarê min a ti, girîna

Doyê min a ti, sanîna

Fatê ti, rûnê meskûn a.¹⁸⁷

Ozanî eşqê xo zaf tesîrin ardo re ziwan. Winî yo ke, her çîyê Fate xo rê wazeno. Hem rindekî û germinîya Fate vano hem kî cinîyîn û gencînîya Fate ra behs keno. Lawike de, eksê toreyê mintîqa, motîfê erotîkî kî estê.

Ma muhtewayaya na lawike de tayê xususîyetê cuya kirmancan vînenîme. Çik wenê, çik kenê pay, senê kar kenê, nînan zereyê lawike de vano.

¹⁸⁶ Ç.c.,

¹⁸⁷ www.akarhuseyin.com

Ozanode bîn kî şaîrê heskerdene, Sey Can o. Nameyê xo yo rastikên, Sa Heyder o.
“Sa Heyder mazraya Goma Seydû yê dewa Galîa Mikû yê Pirdê Sûrî de ameyo dinya.

(...)

Sa Heyder, zamanê dewa Sey Qajî de maneno û ey ra tembur cinitene museno.

(...)

Destana “Sevdîn”î, merdena Sey Canî (Sa Heyderî) ser o Sey Qajî vata. Sey Can hona ke 30-35 serrî der o, herbê rûsan de cepheyê Sevdînî de sanîno ci, dirvetin anê dewe, dima kî mireno.”¹⁸⁸

Goreyê Sey Canî sewda, têkilîya di canan a: Can û canan.

Erê canê canê

Erê canê canê

Ti canan a canê

Fekê to qutî ya

Dizonê to mircan î

Çimê to şa yê

Ser a burîyê qeytanî

Pirnîka to barî ya

Qelema murşîdê Erzinganî

Liskê to vîsenê

Jê soa derê Gimişxanî

(...)

Erê ti ya, ti ya

Sosina mi, ti ya

Çîçegê verê vor a

(...)

Şîne lê qadî gerre

Mi va “Gona mi kû ya?”

Qadî va ke “Awo ke raa cînû ra sono

Guna dey çinî ya”

Mi va “Nolat şîro to”

Ti guro zu ya

¹⁸⁸ www.akarhuseyin.com

(...)

Sarê xo ronî

Serê gerdanê şîşî

(...)

Na lawike zaf derg a. Belkî kî yewî çend lawikê Sey Canî têdima nuştê û cêra nêkerdê. Tey bellî nîyo ke çend tene yê.

Pêrone de kî Sey Canî bi cumleyanê sade û germinan eşqê xo vato. Bi nê kilaman hîsode weş peyda keno.

Lawikê ke seba eşqî ameyê vatene, zafaneyê înan kan ê û serra 38î ra ver vajîyayê. Çike serra 38î ra tepîya lawikê eşqî û yê kayî kêmi ameyê vatene.

Kulturê dêrsimijan de 38 sey mîladî yo. Sereyê her qiseyî de 38 ra avêr, yan kî 38 ra tepîya vanê. Bitaybetî muzîkê înan de no tesîr zaf o. Hîris û heştî ra tepîya hama-hama pêro lawikî şuar ê. Dej û kulê 38î vanê.

Zobî kî kilamê kirmancan yê anonîmî estê. “Xumxume” nînan ra yew a. Endî bîya klasîka kirmancan.

“Xumxumê to rî vana

Ti nêba ez nêvana

Ti nêba ez nêvana

(...)”¹⁸⁹

Rîtmê xo zaf weş û hereketin o. Veyveyan de hem vanê, hem kay kenê.

Klasîkade bîne kî “Gulê” ya.

GULÊ¹⁹⁰

Gulê vore vora

Esto rîyê hardî

Esto rîyê hardî

Qesê ke min û to kerdî

Awa derû berdî

¹⁸⁹ Malmîsanij, ç.c., r. 17

¹⁹⁰ Meral Güntaş, (Melumato fekkî yo.)

Awa derû berdî
Heyî heyî heyî!
Gula mina heyî
Di-hîrê tenî cêr o yenê
Gula mina teyî
Yara mina teyî

6.19. Kinc û Koli

Hetê Dêrsimî de cinî tayê cayan de fiştano şevazlî gênê pira. Binê fiştanî de kî mans (Tumanê dergi yê. Heta bine zanî, nêzdîyê xapa linge derg ê û panceyê xo lastikin ê.) Tayê cayan de kî şalvaran kenê pay. Ca-ca de kî taqîye (üç etek), binê taqîye de kî unca mansî kenê pay. Fose nanê re sareyê xo ser, pê puşîye rind pîsenê têra, girê danê. Virende ra şemî kerdênê serê fose ra. Pê şêman xemelnayenê.

Cinîyê gencî kî serê fose ra reng ve reng vala gire danê. Şêman kî kenê pira. Nîya têrapîştene ra “kofi” vanê.

Camêrdî cor ra îşlige û êlege pira gênê, bin ra şalvaranê sîyayan kenê pay (Navranê şalvaranê hetê Dêrsimî derg o, heta cêr yeno.). Kulike nanê re xo ser. Virende ra înan kî kulike ser o puşîye girê dayêne. La badêna puşîye ca verdê.

Camêrdî û cinî hur demêna kî mîye sanenê mîyaneyê xo. Mîyade derge dormê mîyaneyê xo ra çend rey çarnenê û çîp girê danê. Cinî pêştemale xo ver ra girê danê. Veyvikî çîte erzenê xo ser, rîyê xo gênê.

Hetê Licê de kî kincî nîya yê:

“Ma het camêrdan heme şarwalî (şelwalî) kerdêne xo pay. Şarwalê Dîyarebekirî. Navrana xo biney cor ra ya, fekê pancan teng o. Rayşîyayîşê koyan rê zaf munasib ê. Yanî, şalwarê ma sey înanê hetê Sêwregî derg û hîra nîyê. Cor a, paç (gomlek) xo ra danê. Gomlekî ser o zî êleg danê xo ra, ser de zî çakêt. Mîyane ra zî mîye (kefîya; çefîya) pêşenê. Hetanî emrê çewresî şewqe danê xo sere. La dîma êdî kelawe danê xo sere. Ê ke sofî bê, erdîşe veradanê û şaşike sereyê xo ra girê danê.

Cinî zî, zafane fistan danê xo ra. Fistan yew parçe yo. Pêşê (etek) fistanî hende derg nîyo, teqrîben binê çokan ra yo. Cor ra, tam sîne de, seba her di pêşîranê xo eyne sey sutyenan fistan de ca virazenê. Serê fistanî de êleg danê xo ra. Bin de zî meleqof danê xo ra. Meleqof, sey

pîrenê bendikinî yo, pêşê xo zaf kilmek o. Cawê xo pemeyin û tenik o. Meleqof de kî seba her di pêşîranê xo eynen sey sutyenan ca virazenê. Cêr ra zî tumanan kenê xo pay. Panceyê tumanan lastîkin ê. Teqriben serê gozekanê lingan ra yê. Cinîyê ciwanî tena bi mendîla sipî ya ke dorê xo muraykerdîye ya, sereyê xo pêşenê. La cinîyê ke emrê xo vîyarto, kelawe (kofî) danê xo sere û mendîla sipîye bêmureyan ancenê ser. Cinîyê extîyarî mîyaneyê xo ra mîye kî girê danê. Tabî nika, kes kelawe (kofî) nêdano xo sere. La mendîla sipî ke dorê aye mura kenê, her kes anceno xo sere.”¹⁹¹

Hetê Sêwregi de kî kincî nîya yê:

“Cinî kefiye sanenê sereyê xo. Serê kefiye ra şare (çîtade rengîne) girê danê. Veyvikî, kefiya xo bi rêşme (şêm ra virazîyo) xemelnenê. Cinî fîstano şelin pira gênê. Fîstan zaf derg nîyo, heta serê zanîyan o. Serê fîstanî de qutik (çaket yan kî yeleg) pira gênê. Binê fîstanî de şelwalî (tumanê dergi) kenê pay. Verê xo ra pêstemale, mîyaneyê xo ra kî keşî (mîye) girê danê.

Camêrdî kulike sanenê sereyê xo. Bi puşîye dormeyê kulike çarnenê, girê danê. Îşliga çewres gojagine ser o yeleg pira gênê. Hetê binî de kî şelwaran kenê pay.

Zemanê verî de, dewan de camêrdan pîreno sipî girewtêne pira. Binê pîrenî de şelwalê sipî kerdêne pay. Mîyaneyê xo kî pê paliska yan kî qayîş girê dayêne. Kilawe (kulike) nayêne sereyê xo ser. Wexto ke bî serd, serê pîrenî de saqo (çaket) pira girewtêne.”¹⁹²

Ez vana qey şeklê piragirewtîşê nê kincan (ê ke dewanê Sêwregi de zemanê verî de bîyê) binê têsîrê ereban de mendê. Belkî kî semedê germbîyayîşê mintîqa ra piragirewtîşê înan nîya yo. La ez qet rastê şeklê nê piragirewtîşî nêbîya.

6.20. Kayê Domanan

Domanê dinya sey yewbînî yê. Domanê ke teknoloji ra dûrî bî, kayê xo yê folklorîkî mendînê yewbinî. Seke teknoloji û pere dekewt cuya înan, yewbinî ra cîya bî.

Kayê klasîkê domanan nîya yê: Lajekî pê tope kay kenê. Kênekî pê veyvike (bebege) kay kenê. Lajekî çekan gênê danê pêro. Kênekî keye de nan pozenê.

¹⁹¹ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

¹⁹² Abdulkadîr Kirwarî (Aytar), 76 serrî der o. Sêwregi de ciwîyeno.

Merdim şîkîno ke çarçewaya kayê domanan nîya bivirazo: Lajekî kayanê çetinan kay kenê, kenekî kîbar ê.

Dêrsim ra tayê nimûneyî:

1- Ximarekî: Pê panc kemeran, kênek û lajekî pîya kay kenê.

2- Kozik (keye): Kênek û lajekî pîya kay kenê. Lajekî rolê pî, kênekî kî rolê maye kay kenê.

3- Veyvike: Tena kêneyî pê veyvike kay kenê. Darik gênê, paç pulesnenê re ci, ci rê sere virazenê, fiştan derzenê û danê pira. Sere ra kî pê komir çim-burîyan virazenê, pê kay kenê. Eke wextê gilgilî bo, ci rê por kî virazenê.¹⁹³

4- Çel: Kayê lajekan o. Hard de lonê virazenê, tenê darê qizî her di hetan ra çel kenê, lone ser o nanê ro. Pê çuyade girse, çelî erzenê. Kotî ke gina war o, sonê uza pê çuye danê piro, fînê hewa ra, hewa ra çend reyî ke da piro, çiqas ke nêda war o, hende puan gênê.¹⁹⁴

5- Mame: Kayê lajekan o. Hard tenê kinenê, kemerade gilore tey nanê ro. Sonê dûrî ra kemerade pane (sale) fîr kenê, nanê pira ke aye hard ra bivezê. Kamî ke vete, kay gêno.¹⁹⁵

6- Tope: Virende ra tope çine bîye. Paçî gindelike kerdênê, pê gindelike kay kerdêne.

Licê ra tayê nimûneyî:¹⁹⁶

Kayê domanan, kênayî tewr zaf pîncokan (beştas) û banik (evcilik) kay kenê. Ge-ge kêna û lajî pîya kay kenê. Kayê “banikî” de eke laj û kênayî pîya kay bikê, teqlîdê pîlanê xo kenê. Laj beno pî, kêna bena maye; maye karê keyeyî kena, pî zî karê yabanî keno.

Yew kay zî, yew layo derg gênê pêra girê danê. Ê bi her di destanê xo tewir bi tewir şeklan virazenê. Laj û kênayî pîya kay kenê. Eke domani bineyke bîyî pîl, êdî kayê înan kî cîya benê.

1- Lajekî “çildane” kay kenê. Çildane kî çend tewirê xo estê. Ma vajîme, “sêpile” esta. Yew ca nîşan kenê, hîrê gaman erzenê û çil danê (atlamak). Kamî ke zêde çil da. “Çarpile” kî esta, a kî çar gaman erzenê û çil danê. Yew kî, çildana serbeste esta. Hetanî ke eşkenê dûrî ra vaz danê û yew cayo belîkerde ra çil danê. Kamî ke zaf çil da.

¹⁹³ Emine Kasun, 45 serrî der a, kebanî ya, Pîlvank ra ya.

¹⁹⁴ Meral Güntaş

¹⁹⁵ Ç.c.

¹⁹⁶ Roşan Lezgîn, (Melumato fekkî yo.)

2- “Kerraya qewetî” esta. Kerrayêka gilore û girane gêne, erzenê. Kamî ke eşte dûrî.

3- Yew kî “çire” esta. Zaf meşhûr a. No kay bi grûbe kay beno. Yew meydan de, tam orte de yew birre (çubuk) erd de çiknenê. Yew beno nobedar. Nobedar destê xo kamî ra no, ga şino ey ra, o beno nobedar. Labelê nobedar ke pey ra bino yewî dima û birre ra dûrî bikewo, yewode bîn kî mîyanê nobedarî û birre ra bivîyaro, o ser keweno û kay ra vejîno. Bi no qayde hetanî ke nobedar nobeta xo bîfîno yewnayî ser. No kay zaf hereketin o.

4- Kayê “gulç”î kî esto. Nê kayî tena domanê lajînî kay kenê. Her kes xo rê yew gulç virazeno. Gulç, yew qazixo ke qasê nêmetreyî derg o. Sereyê gulçî tuj kenê. Erdêkê nermekî de, zafane wisarî gama ke erd witin o, kay beno. Yew gulçê xo dano erd ro, erd de çikneno. Keso bîn kî, gulçê xo dano kişta gulçê ey ro. Kam gulçê kamî bîfîno war, gulçê ê bînî ci ra gêno.

5- Kayê “kapan” (aşık kemiği) esto.

6- Kayê “xaran” esto. Ge-ge herinda xaran de gozan ronane. Kam kamî ra berdî.

7- “Qaqe” esta; eynen manena beyzbolê amerîkanijan.

8- “Darik” esto. Her kes yew çuwe gêno destê xo, yew kî qasê vincewêk yew darikê xo esto. Darikî wina kîşte ser danê yew kerra ser, bi çuwê destê xo danê piro, perrnenê hewa. Hewa ra çiqas zêde bidê vidarnayîş, hende kar de yê. Peynî de kî danê piro, darik çiqas dûr şiro hende baş o.

9- “Helbê Hûs” esto. Zimistanî keye de kay kenê. Yew balişna orteyê xo de ronane. Yew desmale kî gêne, goşeyêkê desmale huşk girê danê. Kesêk destê xo akerde nano balişna ser. Keso bîn kî desmale gêno xo dest, vano “Mamê Mûs?” Ê ke destê xo akerde nayo balişna ser kî, ganî cewab bido vajo “Ha, Helbê Hûs!” Senî ke cewab fek ra vejîya, desmala ke hetêkê aye girê pira ya, dano destê eyê bînî ro. Tabî o kî destê xo apey kaş keno. Eke desmale nêgina piro, dore bena yê bînî. Eke desmale gina dest ro, xora destê ey dejenê.

10- Yew kay zî esto, tena serra newîye de kay beno. Cî ra vanê “Kose”. No kayê lajan o. Yew lajek beno “kalo”, erdîşe nano xo ra. Yew lajek kî beno “cinîya kaloyî”. Her di kî kincanê pîran danê xo ra. Keye bi keye gêrenê. Ge-ge dewijan ra yew wazeno cinîya kaloyî biremno, kalo kî bi çuwê xo dano înan ro.

Sêwregî ra tayê nimûneyî:

Sêwregî de kî bi zobî nameyan kayê sey nînan estê. La kayê esto ke rewşa sosyal ya ucayî zaf weş musneno:

Qolçî Qaçaxçî¹⁹⁷

Mensubê grûba kayî 4 yan kî 7 kes benê. Grûbe ra yewî/e vîjnenê we ke grûban bellî kero. Pê vîzoyê xo harmeyanê domanan vîzoye keno. Vîzoyê yewî de vano “qolçî”, ê bînî de vano “qaçaxçî”. Nîya, qolçî û qaçaxçîyan ra di grûban virazeno. Grûba qaçaxçîyan remena sona xo darena we. Qolçî kî înan saye kenê û dest nanê pa, pê gênê. Heta ke qaçaxçî pêro amey girewtene no kay dewam keno. Rey-reyê bi rojan no kay nêqedîno.

Kayê domanan kî sey yê ciwîyayîşê şarî, goreyê coğrafyaya ucayî, goreyê ekonomîyê ucayî şekl girewto.

No kay corê mintîqa de çin o. Çike uca “qaçaxçîyenî” çin a.

6.21. Spor û Kayê Şarî

Cuya girane û zehmetine, îklîmo sert, mintîqaya coğrafîk ya asê zaf şans nêdayo şarî ke şar spor yan kî zaf çeşîtê kayan îcat bikero.

Hardê Dêrsimî kemer û kuç o, koy ê. Cayê bînê ke tede kirmancî ciwîyenê kî zafane koy ê. Rasteyê girsî zaf çin ê.

Mamekîye de, rasteyê Şêxankî de zamanê camêrdan cîrîte kay kerdênê.

Cîrîte, serê estoran de yena kaykerdene. Di kesî têvera estoranê xo vaznenê, cîrîta ke dest der a erzenê, her di kenê ke cîrîta yewbînî hewa ra pê bigêrê. Kamî ke pê girewt, o vejîno.

Cîrîteestena kamî ke rind bîye, nameyê ey her ca de qisey kerdênê. Camêrdê ke bi sefkanîye, bi hêzdarîye qalê ci beno, zaf elaqa vînenê, tim yenê goynayene.

Tayê kayan kî şewanê zimistanî de kay kenê. Nînan ra tewr namdarê xo “sert (şert)” o.

Sert, mabênê di kesan de kî beno, mabênê grûbê de kî beno. Diwês (des û di) parçeyî kincan yan kî puçan (gewreyan) erd de têlewe de nanê ro. Kaykerdox çîyode qiz keno destê xo, mesela toplîye (filkete) keno mabênê bêçikanê xo û destê xo keno binê kincan vezeno, çîyo ke dest der o, cayê de ca verdano. Raqîbê ey/ayê kî taqîb keno/a ke bivîno yan kî texmîn bikero ke kotî ca verdîyo.

Wexto ke kaykerdoxî/e îşê xo qedena, uwo bîn, dest nano re kincan, vano “pit”. Her ke va “pit” demek tede çin o. Senî ke va “bas”, demek teder o. Di reyî heqa xo ya vatena “bas”î esta. Hîrêmîne de ke nêdî, reyna kay kenê. Kamî ke dî, dora ey/ayê yena.

¹⁹⁷ Özgültekin, ç.c., r. 34

Reya peyêne de çî (fîlkete) ke binê kamcî de bî, reyna binê ey nêkenê. Çike a “bas”a verên a. Seba nameyê nê kayî ge-gane “Pit-Bas” zî vanê.

Şewê zimistanî derg ê. Welatê kirmancan de zimistan bi xo kî derg o. Şarê na mintîqa şewanê zimistanî de edebîyatê xo yê fekî viraşt; sanikî qisey kerdê, mertalî pers kerdê, kayvateyî vatê, tembur cinito, lawikî vatê, şîrî wendê...

Nê şewan de kayode bîn kî esto. Nameyê kayî, “zûre” ya. Kamî ke zêde zûrî kerdî û zûrê girsî kerdî, o beno yewin.

Yew nimûne:¹⁹⁸

Şewade zimistanî de di birayî mabênê xo de kayê zûran kay kenê. Birayan ra Alî Xidir vano:

- Ba şîyo Şeytan Cemal (nameyê cayî yo) cite. Ez kî tey şîne ke zengene kerî, mi nîyada ke helî kuya pira, bayê mi bi gawû ra bi hengajî ra dardî we guret şî.

Birayan ra Wişen kî vano:

- Tew, o çik o ke. Mi mêsa xo rusnê, şîye kertê Mazgêrdî de, ververê gayî de cite kerde; amê ke mîyanê xo sano ci. Mi goze kuye, kerde ci, ser o bîye dara goze. Mi goze sanê ro, jû goze pa mende. Mi qilayê wele (herre) kuye pira ke goze bêro war, ser o bîye hêga...

Nê zûrî nîya dewam kenê heta ke ci ra yewî endî nêşîkîya zûrî bikero.

No kay, seba avêr berdena qeweta xeyalî baş o. Belkî kî bi no hal bingeşê sanikan virazîyo.

Seba edebîyatêde başî, qeweta xeyalî lazim a. Bi na tore merdim meseleyan zerê sereyê xo de virazeno (kurgu).

Seke nimûneya corêne de kî aseno, mûnuteyê (kurguyê) zûran zaf baş o. Merdim nê zûran ra sanikê kî vezeno.

“Kayanê keyeyî ra teber, estorî ser o cîrîte kaykerdene, kayê tope çowgane ke çeşîtêde hokeyî yo; zaf çeşîtê dima verdene û fir kerdene (eştene) estê.”¹⁹⁹

Hetê spor û kayanê şarî ra rewşa Licê kî nîya ya:

¹⁹⁸ Zeyna Şixmamedize, Ana (Zeynep Güntaş), Pîlvank ra ya. Wexto ke, na mesela mi rê qisey kerde, nêzdiyê neway serrî de bîye, serra 2003 de merde.

¹⁹⁹ Minorsky, Bois, MacKenzie, ç.c., r. 161

Kayê ke mi cor de, bine nameyê “Kayê Domanan” de neql kerdî (çildane, kerraya qewetî), ge-ge merdimê pîlî kî kay kenê. Labelê cinî û camêrdî zimistanan zafane meselikan (estanekan) vanê. Çibenokan pers kenê.

Her şewe, yew keye de hetanî wextê rakewtişî yenê têhet. Cinî û camêrdî yew oda de kom benê. Suhbet kenê. Ge-ge meselayanê xo yê muşterekan munaqeşe kenê.

6.22. Bawerî û Caardişê Bînî

6.22.1. Tayê Bawerîyê ke Cuya Rojane de Ca Gêne

- Cinîka dixaskane hîrê rojî tena ca nêverdanê. (Milaket kuno pira.)
- Kêneke ke serê keskûsûre (hewz-kesk) ra çing da, bena lajek. (Çike serê keskûsûre ra çingdayene bêimkan.)
- Dêrsimijî îman kenê ke yew ke merd, reyna, nafa kî qilixê heywanê de yeno dinya. Coka tebîet de çîyo ganî ke esto ci ra hes kenê.
- Eke kefa destê rastî bihurîyo, pere yeno, eke ya çepî bihurîyo, pere şono.
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, adir bi awe nêsaynenê we. Pê wele (herre) dorme gêne, winî saynenê we. Adir bimbarek o, nêsaynîno we.
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, gama ke aşme yan kî roj gêrîyeno tufongan erzenê, danê teneke ro, bermenê, duayan kenê ke aşme yan kî roj tenge ra bixelesîyo ra.
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, ganî dorê yewî/e de nêçerexîyê. (Eke çerexîya guna û qedayê ey/ayê gêna.)
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, kiştina morcela, kiştina hinge xirab a.
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, nan ke erd de dî, gêne paç kenê cayêde berzî ser o nanê ro. (Nan nîmet o. Merdimî keno mird, hurmete heq keno.)
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, nana sacî (tewqe) yan kî nana tenure ya verêne nîna werdene. (Kam ke uca yo, danê ey/ayê.)
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, erd estena nenûgan xirab a. (Ganî kerge nenûg mewero. Çike nenûg mîde de hazm nêbeno.)
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, pêşewe cirakerdena nenûgî xirab a. (Muhtemel o ke pereno cayê û nêaseno coka.)
- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, pîyazî ke nay ro, yan kî mîyanê bostanê pîyazan de ganî fise nêkerê, pîyazî tûj yenê.

- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, sondane cutena vilenceyî (vînceyî) xirab a. Vanê eke şewe de vilence cut, goştê merdan cuyenê.

- Hem mîyanê sunîyan de hem kî elewîyan de, zîyade huyayene rind nîya. Dima bermiş yeno. (Huyayene kî xo rê kerda tomete. Nê şarî hende zaf dej anto ke huyayene ci rê normal nêameya.)

- Karê ke kerd, bi “bismîla” dest pêkenê.

- Şewa îniye de awe xo ro kerdene û kincî şutene xirab a.

- Şewa îniye de domanî ro dayene xirab a.

- Teneya genimi ke ginê war o, xo erzena bextê kêneya azebe. (Kênaya azebe fehmdar a. Aye erd ra darena we.)

- Verason, tîje ke şîye awan, duayan kenê ke Mihemed (Tîje) şêro wertê hurdîyanê (domananê) xo, şêro hurdîyanê xo reso. (Tîje sey çîyêde ganî, sey mayê vînenê.)

- Yew ke pîrnika xo bilerzo (bihurîyo), meymanê xo yenê. Mîr ke bipero, sane ke ware gino, mêman yeno.

- Adirî ser o mîzî kerdene xirab a. (Adir muqeddes o.)

- Eke goş biçingo, mergî ano vîrê merdimî. Seba xirabîyêk nêro merdimî sere, ganî merdim vajo “Mergo, ti mi vîr de yî!” A game çingayîşê goşî tavil vindeno.

- Eke qalê Haqî, pêxamberî, Xizirî ya kî qalê zîyaran kerd, pêçika xo ya îşaretî paç kenê, nanê çareyê xo ra. (Bi no hereket, keso ke qalê ci kerdo, lew nanê ey ra.)

- Gama ke merdim keye ra vejîya, verî linga raşte ber ra bierzto teber, gama ke dekewt zere kî ganî linga çepe verê bierzto zere. Ê ganî pay çarebere ser nêno.

- Ganî adirî ser ra nêvêre ra. Dorme ra bifetelîyê. (Adir muqeddes o.)

- Eke qirrika merdimî bigizgizîyo yan kî xeneqokî bibo, tayê xirabinîniye ser o qalê merdimî kenê. Eke namey kesanê ke ci ra şubhe keno bihûmaro, kamî de ke vindert a/o qalê merdimî keno.

- Merdimî ke yew hewno xirab dî, ganî serê sibayî yew sedeqe bido.

- Goreyê sunîyan cenabetgeyayîş zaf gune yo, erd binê linganê merdimî de zareno, fixan keno; coka ganî badê pîyabîyayîşê cinsî muheqeq xo bişuwê.

- Verê sacî (tewqe) de ke awe bisimê, ganî verê coy tenê sacî ser verdê, dima bisimê. (Sacî tenêna têsan a.)

- Yewî ke teba werd û yewê bînî tey nîyada, marê yî qayîtkerdoxî (ewnîyayoxî), yî werdoxî rê xirabinîye keno. Pêşewe eyî beno cayê ra erzeno. (Tenawerden tebyan tomet a. Ganî merdim tenê kî bido hevalê/a xo, cîranê/a xo.)

6.22.2.Pers Kerdene û Selam Dayene

Sodirane ke rastê yewbînî ameyî, vanê:

- Sodirê to ve xêr vo! (Sodirê to bi xêyr bo!)

Sondane vanê:

- Sonê sima ve xêr vo! (Sonê şima bi xêyr bo!)

Pêşewe eke yewbînî dî, vanê:

- Sewa sima ve xêr vo! (Şewa şima bi xêyr bo!)

Pêşewe ke yewbînî ra cîya bî kî nîya vanê:

- Haq retîye bido! (Heq rehetîye bido!)

- Sewa sima, sima ser o senik vo! (Şewa şima, şima ser o şenik bo!)

Sunîyan de, eke rastê yewbînan ameyî, selam danê:

- Selamuneleykum.

- Eleykumselam.

Eke mîyanê karî de rastê yewbînan ameyî vanê:

-Bereket tede bo! Qewet bo. (To rê qewet bo.)

Cewabê xo kî:

Xeyr selamet. Xeyr ameyî/ameya.

Pers kerdene de klîşeyê esto. Tim wina persa yewbînî kenê. Nameyê nê sohbetî kî “Persa Jumînî Kerdene” ya.

Cinî û camêrdê kokimî keleyê xo harmeyê yewbînî ra birnenê (hermeyê yewbînî paç kenê).

Yew ke ameye keyê yewî, perskerdene nîya bena:

A- Xêr ama!

B- Xêr mîyan de vê! Ortê xêr de vê.

A- Wes a? Rind a? Hal? Çêf?

B- Ti wes vê, helmo ma de.

A- Zov-zêç?

B- Lew nanê to dest ra.

A- Haqî dest ra nê.

A- Zametûnê ke vîna?

B- Zametû nêvînê.

A- Der-cîranî?

B- Pêro kî rind ê, selamê xo esto.

Ney ra têpîya, nafa kî perskerdişê ê bînî dest pêkeno. Eynî sire teqîb keno, eynî persan pers keno û eynî cewaban gêno.

Yew ke pîska (pişka) vanê:

- Sarraştîye!

Yewode weş ke ame lewê nêweşî, vano:

- Ez areye ra yen ke nêweşîye ci ra dûrî şero. (Arê de ardî virazînê, bimbarek o.)

Yew ke şî persa wayîrê cinaza, vano:

- Zere û xatirê to! (Dejê yî kesî bare keno.)

Nêweşî ra vanê:

- Berzînê xeyrî bo! (Berjîno xêr!) (Wa cilekewtene bo, merdene çîne bo.)

Yew ke dekerîya (amedekernayene), vanê yew qalê ci keno.

BEŞÊ HEWTIN

7. PEYNÎYE

Na xebate de, qismêde folklorê kirmancan ser o ameyo nuştene. Tayê hetê cuya kirmancan amey verê çiman. Kirmancî kî sey zafane şaran, wayîrê kulturê hezar serran ê. No kultur fek ra bi fek heta ewro ameyo. Serê sehneya tarîxî de hukmê kurdan sey dewlete zaf çin bîyo. Dem, seba kurdan û ziwanê xo zaf demode bereqîyaye nêbîyo. Wexto ke miletan dewletê xo saz kerdê kî kurdî reyna uca nêbîyê. Dima kî ziwano ke dest de mendo, o kî ameyo qedexekerdene.

Kurdan tarîxê xo de, çi ke dîyo, çi ke kerdo, bi fekkî ajî ra bi ajî kirişno. Nuştîşê kirmancî hîna zaf newe yo. Coka heqa kulturê kurdan de çimeyê nuşteki senik ê. Nê çimeyî lehçeya kirdaskî de tenêna zêde yê û tenêna kanî yê. Lewê nê çimeyan de, çarçeweyê na xebate de kesê kamîlan de rî bî rî ameyo qiseykerdene.

Verê bibiyêne, miletî tersan ra qisey nêkerdêne. Labelê atmosfero sîyasî yo ke heqa kurdan der o, nika tenêna bîyo nerm. Bîyayena kurdan, ziwanê kurdan, heq û huqûqê kurdan ser o, serranê peyênan de qisey beno. Nê halî kî kirmancan ser o têsîrode pozîtîf kerdo. Goreyê serranê verênan, ziwan û kulturî ser o xebitîyayîş rehet bî.

Zîyadeyê rî bi rî qiseykerdişî, hetê Mamekîye de bî. Dewa Pîlvankî, dewa Silcu û zereyê Mamekîye de bi kesan ameyo qiseykerdene. Kesê ke Mamekîye der ê kî dewan ra ameyê uca. Serranê 1990an de, dewê ke vîsnay û kerdî tol, ê dewan ra yê. Nê cayan de, bi giraniye kirmancî yena qiseykerdene. Xora ziwanî ra teber folklorê pêruna eynî yo.

Sêwregi de kesê ke kulturê ê cayan baş zanê, înan qisey kerd û malûmat da. Dîyarbekir de kî tepîya ê ke hakimê kulturî yê, înan de ameyo qiseykerdene.

Çîyo ke na xebate de ser o ameyo vindetiş, edebîyatê şarî yê fekkî yo. Nînan ra sanika şarî ser o analîzê esto. Na çarçewa de tayê sanikê dinya û yê kirmancan kerdê têver .

Tarîxê kurdan/kirmancano nêzdî, tarîxê qirkerdişî, surgunî, zulmî, qedexekerdîşî û dejî yo. Maya huner û edebîyatî kî nê dej ê. Nuştene mumkin nêbo kî, dej zereyê merdîman de nêmaneno. Cayê vînenê û xo uca ra erzeno teber. Coka edebîyatê fekkî yê kurdan dewletî yo. Sanikî, kilamî, îdyomî, efsaneyî cuya înan vanê. Na xebate de nînan ra kî tayê nimûneyî estê.

Etnîsîte û zaf rey dîn weçînitîşê merdimî nîyo. Yanî kes bi xo etnîsîteya xo nêweçînenê û nêgêno. Merdim ke maya xo ra bî, ma û pîyê xo ke çik o, o kî o yo. Şansê

kesî terciħkerdene rê çin o. Coka kes semedê etnîsîte û dînê xo ne beno berz ne kî beno nizm. Çike hunerê kesî tede çin o.

Na mintîqa, zaf şaran rê bîya welat. Nê şarî, ge hetê ziwanî ra ge hetê bawerîye ra ge-gane kî her di hetan ra yewbînî ra cîya bîyê. Yê her xelkî, kulturê xo, goreyê xo bîyo.

Kurdî kî şarêde qedîm yê nê welatî yê. Hende zulm ra tepîya unca kî mendê. Çîyo ke seba însanîye muhîm o, ganî nê ziwan û kulturî nêmirê. Çike mergê yew ziwanî mergê yew kulturî yo, mergê yew şarî yo.

“Seba ke qet xelet fam nêbo, ez zelal vana: Seba mi yew kulturî rê hurmet kerdene, ziwano ke ê kulturî neql keno teşwîqkerdena perwerdeyê ê ziwanî ya û dayîşşinasnayîşê edebîyat, tîyatro, sînema, muzîk, resim, senet, mitbaxe ûêb. yê kulturî yê.”²⁰⁰

Çiqas ke polîtîkaya dewlete heta nika kiştene, qirkerdene, surgun, çinkerdene, qedexekerdene ser o bîna bîya kî na polîtîka, mîyanrawedartişî de muwefeq nêbîya. Vateyêde verênanê tirkan esto, vanê: “Mızrak çuvala sığmaz!” Halê kurdan kî nîya yo. Kamcîn het ra bigêrê, heto bîn vejîno teber. Hal ke nîya bî kî ganî şans bidîyo nê kulturî.

Oyo ke no kultur nêmerdo, heta ewro neql bîyo, demek kulturode qewetin o. Êdî karê ma destciestene û averberdena nê kulturî ya. Êdî her keso bîaqil zaneno ke kulturê cîyayî, zafrengî û zafrindekî ya.

“Eke zaftewirbîyayîş seba serkewtişê însanîye şerto verên o, o wext seveknayena zaftewirîya ziwanan kî şert o. Çike ziwan, esasê însanbîyayîşî yo. Eke awanbîyayîşê zaf kulturan hende muhîm o, o wext, rolê ziwanan heyatî yo. Çike kulturî, esasen bi ziwane qiseykerdiş û nuştişî yenê neqlkerdene. Bi eynî şêl, eke semedê mergê ziwanî ra neqlkerdiş birîya, zanayîşo ke ma warisê ey îme, bi hawayêko cidî beno vîndî... Seba qiseykerdoxanê ê ziwanî, no vîndbîyayîşode cidî yo, çike vîyarteyê xo bîyo vîndî.”²⁰¹

Rastîya xo, herinda çinhesabkerdene de destciesten a, averberden a.

Ez hêvî kena ke neslo newe, seba cuyade îsanî, azadî û modernî, tarîxê xo, kulturê xo, cuya pî-kalikanê xo museno û yê xo ey ser o qayîm însa keno ke nêrijîyo.

²⁰⁰ Amîn Maalouf, *Çivisi Çıkmış Dünya*, Çev., Orçun Türkay, YKY, İstanbul, 2009, r.188

²⁰¹ David Crystal, *Dillerin Katli*, Çeviren: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, r. 48

ÇİMEYÎ

Kitabî

Adabeyi, Feyza: *Estanekanê Sêwregî Ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005

Akkurt, Nesrîn: “Mısır’da Folklor Çalışmaları”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 217-236

Aksoy, Gürdal: *Kürt Dili ve Söylenceleri*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1991

Andranik: *Dêrsim Raywanî û Cografya*, Çarnayox: Roşan Lezgîn, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2010

Ballıkaya, Huseyin: *Dêvo Kor, Estanikanê Gimgimî ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2010

Bedîrxan, Serdar: *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2008

Bektaş, Daîmî: *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2008

Beyazidî, Mella Mahmud: *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Çev. Abdullah Babek Pişderî, Pêri Yayınları, İstanbul, 1998

Bonnet, J., Carbonell, C.Oliver: “Fransız Yüksek Eğitiminde Folklor ve Folklor-Etnografya-Tarih İlişkisi”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Bahar Akarpınar, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 28-46

Boratav, Pertev Naili: *Zaman Zaman İçinde*, İmge Kitapevi, Ankara, 2007

Boyle, John Andrew: “Mitte ve Gerçekte Tavşan”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Feridun Çotra, Hüseyin Taşdemir, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Basım, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 198-203

Crystal, David: *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, İstanbul, 2007

Çem, Munzur: *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul, 2009

Çobanoğlu, Özkul: *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003

Dorson, Richard M.: “Folklorun Babası, ‘Stith Thompson’”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Çev. Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 8-15

Dorson, Richard M.: “William John Thoms Ve ‘Folklor’ Başlıklı Yazısı”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 1-7

Dorson, Richard M., Thoms, W. J.: “William John Thoms Ve ‘Folklor’ Başlıklı Yazısı”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Serpil Aygün Cengiz, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Basım, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 11-15

Dundes, Alan: “Folklor Nedir”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Gülay Aydın, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 16-18

Dundes, Alan: “Halkbilimi Çalışma Yöntemleri”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Ayşenur Nazlı, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Basım, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 55-60

Ekinci, Metin: *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010

Ersoy, Ruhi: *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara, 2009

Espar, J. İhsan: *Tanî Estanikî û Deyîrê ma*, Arekerdeox: Elîcan, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004, r. 135-138

Gillmor, Frances: “İspanya’da Folklor Çalışmaları”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Umay Günay, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 47-57

H. Krappe, Alexander: “Folklor Ve Mitoloji”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Umay Günay, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Bası, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 137-144

İzady, Mehrdad R.: *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev. Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul, 2011

Kaderli, Zehra: “İsrail’de Folklor Çalışmalarının Tarihi”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 237-260

Kahraman, Huseyîn: *Sanikê Vateyî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2009, r. 19-22

Kreyenbroek, P., Allison, C.: *Kürt Kimliği ve Kültürü*, 1. Baskı, Çev. Ümit Aydoğmuş, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, r. 53

Kurij, Seyîdxan: *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2008, r. 24-25

Le Utley, Francis: “Folklorun Tanımı”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Tuba Saltık Özkan, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Basım, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 19-25

Lezgîn, Roşan: *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005

Licokic, Mihaî: *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007

Maalouf, Amin: *Çivisi Çıkmuş Dünya*, Çev. Orçun Türkay, YKY, İstanbul, 2009

M. Sokolov, Yuri: *Folklor: Tarih ve Kuram*, Çev. Yerke Özer, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2009

Malmîsanij: *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*, ç. 2, İstanbul, 2000

Minorsky, V., Bois, TH., MacKenzie, D. N.: *Kürtler & Kürdistan*, Çev. Kamuran Fıratlı, 2. Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004

Canşad, Murat: *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2008

Müns, H., Sgholze, T.: “Doğu Almanya’da Halkbilimi Çalışmaları”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Sevengül Sönmez, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 84-90

Nikitine, Basil: *Kürtler*, 1. Baskı, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008

Oğuz, Hülya: “İrlanda Üniversiteleri’ndeki Folklor Çalışmaları”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 91-100

Oğuz, M. Öcal. Gürçayır, Selcan. Çalış, Sunay: *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Geleneksel Yayınları, Ankara, 2009

Oinas, Felix .J.: “Rusya’da Folklor Faaliyetleri”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Çev. Umay Günay, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 108-125

Özgültekin, Ramazan: *Siverek Folkloründe Çocuk Oyunları, Hikayeler & Halkoyunları*, Siverek Yayınları, Siverek, 2004

Rivas, Ana Marina Rivas: “İspanya Yüksek Öğretiminde Folklor Ve Antropoloji: ‘Bir Paradoksun Hikayesi’”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. R. Bahar Akarpınar, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 58-64

Simone, William E: “İtalyan Folklor İlim Adamları”, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Çev. Umay Günay, *Dünyada Halkbilimi Çalışmaları Tarihi*, Milli Folklor Yayınları, Ankara, 2003, r. 65-83

Sokolov, Yuri M.: *Folklor: Tarih ve Kuram*, Çev. Yerke Özer, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2009

von Sydow, Carl Wilhelm: “Coğrafya ve Masal Ekotipleri”, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Çev. Tuğçe Işıksan, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Basım, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2010, r. 61-70

Yıldırım, Kadri: *Folklor û Wêjeya Kurdî Ya Gelêrî*. Berhema Neweşîyayî, 2012

Keyepelê Înternetî

www.akarhuseyin.com

www.google.com.tr

www.Institut kurde de Paris

www.institutkurde.org/tr/

www.kilamezazaki.blogspot.com

www.kulturelbellek.com

www.nuveforum.net

www.tunceli.gov.tr

www.tr.wikipedia.org

www.zazaki.net

Şexsî

Abdulkadîr Qirwarî (Aytar), 76 serre, wende, Sêwregi ra

Alaattin Çiçek, 35 serre, mezunê unîversîte, memur, dewa Silicû ya Mamekîye ra

Besa Ap Heşî (Beser Katurman), 75 serrîye, nêwenda, kebanî, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Çekera Silemanê Dewrêşî (Çiçek Ateş), 75 serrîye, wenda, kebanî, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Emine Kasun, 45 serrîye, wenda, kebanî, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Emine Çiçek, 70 serrîye, nêwenda, kebanî, dewa Silicû ya Mamekîye ra

Erkan Aydoğdu, 35 serre, wende, Fransa de gureyeno, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Fatma Tütmez, 48 serrîye, wenda, kebanî, dewa Silicû ya Mamekîye ra

Fikriye Okçu, 45 serrîye, nêwenda, kebanî, dewa Barave ya Licê ra (Dîyarbekir)

Huseyîn Kasun, 38 serre, wende, memur, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Wişenê Silemanî (Hüseyin Katurman), 80 serre, wende, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

İsmail Ateş, 52 serre, wende, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Qemê Ap Heşî (Kamer Güntaş), 85 serre, nêwenda, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Kibar Kasun, 53 serrîye, wenda, kebanî, dewa Hênîyê Dizdû ya Mamekîye ra

Malmîsanij, 60 serre, mezunê unîversîte, nuştox, dewade Pîranî ra (Dîyarbekir)

Meral Güntaş, 42 serrîye, mezunê unîversîte, memure, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Ramazan Özgültekin, 61 serre, wende, memuro teqwitbîyaye, Sêwregi ra

Çêna Tosinî (Rindê Ateş), 68 serrîye, kebanî, nêwenda, dewa Silicû ya Mamekîye ra

Riza Çiçek, 75 serre, nêwenda, dewa Silicû ya Mamekîye ra

Roşan Lezgîn, 48 serre, nuştux, dewa Dingilhewa ya Licê ra (Dîyarbekir)

Satê Yağar, 85 serrîye, newendîye, dewa Hênîyê Dizdû yê Mamekîye ra

Selvî Gûntaş Ateş, 42 serrîye, wenda, kebanî, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Yeter Yağar, 55 serriye, wenda, dewa Hênîyê Dizdû yê Mamekîye ra

Xeyzana Ap Alî (Hatîce Kasun), 80 serrîye, kebanî, dewa Pîlvankî ya Mamekîye ra

Zeyna Şixmamedize, Ana (Zeynep Gûntaş), Pîlvank ra ya.

ÎLAWÊ- 1

Efsaneyî*

EFSANEYA XIZIRÎ

Eke merdimêko bawermend bi zerrîyêka safe verê şefeqî di rekatî nimaj bikero û dima se rey vajo:

“Laîlaheîlallah

Ya xeyrul xelas

Muhemmed resûlullah

Hawar ya Xizirîlyas!”

Do Xizirî bivîno. (Mîyanê kurdan de Xizirîlyasî ra “Xizir” yan zî “Xoceyo Xizir” zî vajîyêno.)

Qasê 20 km hetê rojhelatê başûrê Dîyarbekirî de, bakûrê royê Dicle de, dewêka zaf rewêne ya bi nameyê “Xizirîlyas” esta. Zemanêk dewa Xizirîlyasî ra merdimêko salih û bawermend nê xususî bi zerrîyêka xalise bi ca ano. Heto bîn ra, Xizir ke zatêko welî yo, seba ke xo biresno bêmergîye, seba ke awa heyatî bivîno û ci ra bişimo, kewto rayîr û dirban ser, gêreno. Bi nê meqsedî bi serran çar hetanê dinya ra gêreno. Axir rojêk hezretî Mehemedî hewnê xo de vînenê û pêhesîyeno ke na awe (awa heyatî) serçimeyê royê Dicle de ya. Xizir sey sofîyêkê erdîşsipî bi rîyêko nûranî, sey kalêk xo bi şarî nawneno.

Rojan ra rojêk, o camêrdo dewa Xizirîlyasî ra serê hênîyê nêzdîyê dewe de rastê kalêkê nê dirûvî de beno. Seba ke şan o, êdî merdim nêşêno şanêko wina teng de xo na dewe ra biresno dewêna, no camêrd ey ver ro gêreno, wazeno nê kalê erdîşsipîyê wayîrê rîyê nûranî sey mêmanê Heqî dawetê keyeyê xo bikero. Xizir nê merdimî nêşikneno û şîno keyeyê ey de beno mêman. Roja bîne serê sibayî rew vejîyeno, gama ke wayîrê keyeyî ra xatir wazeno, vano:

Şima tengîye nêvînê, kîlerê şima pirr, pes û dewarê şima zî bi ber bo. Ê senî ke ber ra vejîyeno, vindî beno. Nata-weta ro ey gêrenê la nêvînenê. Badê fehm kenê ke o merdim Xizir bîyo. Xebere ê doran de leze vila bena. Dewanê ê doran ra merdimêk vano “O hênîyo ke mîyanê dewa Arpedresî û Mermerî de yo, min merdimêko winasî nê hênî ser o dîyo.” (Nê her di dewî deşta Dîyarbekirî de serê rayîrê Licê de yê.) Nameyê ê hênî dima bîyo “Kanîxizir” yanî “Hênîyê Xizirî”. A roje ra nat herrîya dewa Xizirîlyasî

* Efsaneyê ke qismê îlaweyî der ê, mi Roşan Lezgînî ra girewtî.

bi bereket, pes û dewarê înan zî bi ber, şarê dewe zî mird o. Şarê dewanê ê doran hetanî nê serranê peyênan zî tov (toxim; bezre) na dewe ra herînayne û seba ke pes û dewarê înan bi ber bê, bizêk û verêkê xo rojêk mîyanê erdê Xizirîlyasî de çerênayne.

Xizir rayîr û rayîr şino, axir reseno şikefta Birqlênî. (Şikefta Birqlênî qasê da-des km. vakurê rojawanê Licê de ya) Na şikefte zî şikeftanê Zilqarneynî ra yew a. Şikefte ra awêka zafe zîyena. Mîyanê na şikefte de awa heyatî esta. Na awe cennet ra yena û ancî herekêna şina bi cennet. Na awe serçimeyê royê Dicle ya. Na rey Xizir serçimeyê awa royê Dicle ra awa heyatî vînenê û weno, bi no qayde reseno mertebeyê bêmergîye.

Gama ke Xizir yeno şikefta Birqlênî, o û Îskenderê Zilqarneynî uca yewbînî vînenê. Pîya şinê peynîya şikefte û tarîtiye de vindî benê.

Vanê, peynîyê na şikefte reseno Koyê Qafî. Serçimeyê awa heyatî zî zereyê na şikefte de ya. Xizir rastê na awe ameyo û ci ra şimita. Bi no qayde resayo mîradê xo. Yanî, xo resnayo mertebeyê bêmergîye û dima zî şîyo verê Mûsa pêxamberî.

Dîyarbekir de hetanî nê serranê peyênan zî, kesê ke xebera înan na bawerîye ra estbî, Homayî rê erzûhalî nuştêne û şanê roşanê qurbanan de nimajê mexrebî ra pey serê pirdê Desçimeyî ra eştene mîyanê awa royê Dicle. Şarî bawer kerdêne ke erzûhalê înan do şîrê bikewê destê Homayî.

EFSANEYA DEQYANÛSÎ - I

Deqyanûs lajê Qaqenûsî yo. Qaqenûs, merdimêko wayîrê gewdeyêkê xişnî, sereyê ey pîl, canê ey mûyin, esmer û yewêko zaf cengawer bîyo. Qaqenûs xizmetê hukimdarên median ya zî persan de bîyo. Memûrê pawitişê gorrênê hukimdarên bîyo. Ey ra “Qaqenûsê Zirkî” vajîyayne. (Zirkî, nameyê yew eşîra kurdan o. Kurmancê derûdorê Licê na eşîre ra yê.) Qaqenûs dewêka nêzdîyê Fîsî (yan zî Teblîsî) de ameyo dinya. Badê mergê Qaqenûsî, lajê ey Deqyanûs ke babîyê xo ra ca musayo, ê gorrênê hukimdarên ra yewî akeno. Çiqas zerd, sîm û çîyo qîymetên ke gorr de nîmite yo, vejeno ano welatê xo. Nêzdîyê dewa xo de, corê deşta Fîsî de, o koyo ke ci ra vanê Zarga Fîsî ser o şaristanêk awan keno. Dorê şaristanê xo de dês (beden) ronano û şaristanê xo keno sey kelayêka qahîme. Deqyanûs badê ke şaristanê xo wina awan keno, na rey merdîmanê xo yê eşîra xo reyde dest bi şelênayîşî keno. Dewê ke tabîê ey nêbenê, ê dewan talan keno. Demeyêko kurt de hemeyê mintîqa de beno wayîrê hukmî. Name û vengê ey derûdor de vila beno. O û eşîra xo û merdimê ke ey dorê xo de kom kerdê, heme pûtperest ê.

Deqyanûs merdimêko zaf cengawer û zalim o. Werzeno xo hukimdar û berpîrsîyarê ê pûtanê ke ê înan rê îbadet kenê îlan keno. Ê ke nê pûtan rê îbadet nêkenê, bi zalimkî înan kişeno. Dewa Firdewsî cennetê ey, dewa Cinezûrî zî cehennemê ey benê. Rojêk pêhesîno ke tayê mîrzadeyê ke binê emrê ey de yê, înan ra hewt tene birayê ke nameyê înan Yemlîxa, Mekselîna, Mîsîlîna, Mernûs, Sazenûş, Debernûş û Keşeftetayûş o, elenîya ey û pûtanê ey de xebitênê. Ê bawer kenê ke Homa yew o û propaganda kenê ke ganî merdim nê Homayê tenyayî rê îbadet bikero.

Deqyanûs ferman dano ke ê merdiman bigîrê bîyarê huzurê ey. Nê her hewt birayî bi fermanê Deqyanûsî hesîyenê û şaristan ra remenê. Şinê a şikefta ke koyê Reqîmî de ya, ke hetê bakûrî ser şaristan ra qasê 11 km dûr a, xo tede nimnenê. Leşkerê Deqyanûsî kewnê înan dima, a şikefta ke înan xo tede nimito vînenê û dor ro ci gêne. Qismêkê leşkeran kewnê zereyê şikefte, ro înan gêrenê. La ê hewt birayî û kutikê înan Qitmîr xo qulêka zereyê şikefte de nimnenê û Homayê xo rê lavey kenê ke înan bipawo. A game hewnê înan yeno û rakewenê. Bi emrê Homayî, ê ke înan dima gêrenê, înan nêvînenê. A game Deqyanûs seba ke ê zereyê şikefte de geste ver bîmrê, fekê berê şikefte de dês nano ronayîş.

Mîyan ra zaf serrî vîyarenê, rojêk şîwaneyêk seba ke şikefte pesê xo rê bikero axur, ê dêsê fekê şikefte de berêk akeno. Ê ke zere de yê, rakewte yê. O înan nêvînenê. Rojêk hewn ra aya benê. Mîyanê înan ra birayo pîl Yemlîxa seba ke înan rê nan bîyarê, werzeno şîno şaristan. Gama ke se heqê nanî pereyê zemanê Deqyanûsî dano, nanpewj ê pereyî nêgêno. Mevaje ke mîyan ra 309 serrî vîyartê, dewran vuryayo, Deqyanûs merdo, pûtperestî mîyan ra wedarîyaya. Yemlîxayî vejenê huzûrê hukmdarê ê zemanî. Û o zî çî sereyê înan ser de vîyarto qal keno. Gama ke agêreno şikefte, heme têreyde reyna şinê hewn a.

EFSANEYA DEQYANÛSÎ - II

Deqyanûs werd ra zaf hes keno. Hekîmê xo ra vano, “Gelo ez senî bikerî ke ez bişênî hîna vêşî werd biwerî? Hekîm vano, “Gama ke to mirdî werd, na rey bivîrêje, bi no qayde ti do hîna leze vêşan bibî û zêdetir werd biwerî.”

Deqyanûs werzeno vano, “Ez Homa ya. Wa şar mi rê îbadet bikero.” O wext alimêko pîl estbîyo. Meskenê ey Şikefta Birqlênî bîya. O merdim sofîyêko erdîşsipî, wayîrê rîyêkê nûranî û yewêko kal bîyo. Tayê zî vanê Xizir bîyo. Şar werîştê şîyo verê nê alimî, vato hal û hewalê Deqyanûsî no yo! Nê alimê pîlî şarî ra vato, “Şîrê ey ra vajê, eke rast a zî o Homa yo, wa deşta Fîsî ser o varitî bivarno.” Deşta Fîsî heme genim

(xele) ramite bîya. Badê ke şar ameyo Deqyanûsî ra naye vato, o zî werişto dîyarê Zarga Fîsî ra hetanî girê peyê dewa Fîsî bi seyan reseneyî pêra girê dayê. Bi hezaran meşkî kerdê pîrrî awe, nê reseneyan wa girê dayê û vîstê ra hewa. Dima, Deqyanûsî ferman dayo leşkeranê xo ke cêr ra bi tîrkemanan nê meşkan qule bikerê. Badê naye, Deqyanûs werzeno vano, “Şima dî, mi senî varitî deşta Fîsî ser o da varnayîş!

EFSANEYA ELÊ GAWANÎ

Vanê dewa Tileloyî (nika dewlete nameyê aye kerdo Karaçalı) ya ke qasê 15 km. vakurê rojhelatê Dîyarbekirî de ya, axayêk estbîyo. Axayêko birehm û baş bîyo. Yew zî xulamê ey estbîyo, nameyê xulamî El (Elî) bîyo.

Axa şîno hec. Tabî ê wextan millet bi lingan, bi weniştîşê deveyan şîyêne Hîcaz. Şîyayîş û ameyîş bi aşman dewam kerdêne. Axa hec de bêrîya werdê ke cinîya ey bi xo pewjena keno. Xo rê xo de vano, “Ax werrekna nika kufteyê ke cinîya mi pewtêne, tîya bîyêne û mi mirdîya xo biwerdêne.”

Gama ke axa xo zerrî de nê çîyî hîs keno, xulamê ey El zî eynî çîyî hîs keno. El şîno xanima xo ra vano:

Xanim, to rê zehmet nêbo ewro kuftan bipewje, ez bena dana axayê xo.

Xanime zî xo rê xo de vana, muheqeq zerrîya Elî şîna bi kufteyan, gunek o, xulamêko sadiq o, ez ey nêşîknî. Werzena kufteyan pewjena. Seke mêrdeyê xo rê dekero, eynen wina kufteyan dekena yew sehane û dana Elî.

El fekê xo nêkeno kufteyan ra, wina xeybane de beno Meke de dano axayê xo. Axa mirdîya xo kufteyan weno. El sehana venge gêno ano dano xanime.

Mîyan ra çendeyêk wext vîyareno. Xebere yena ke axa hec ra agêrayo ameyo. Dewijî heme şînê vernîya axayî. Şînê vanê “Ti xeyr ameyî.” Kenê ke lew binanê dest ra, la axa hal û mesela şarî rê qisey keno û vano:

Lew menanê destê mi ra, şêrîn, lew binanîn destê Elî ra, El welîyê Homayî yo.

Millet ver bi Elî şîno ke lew binanê destê ey ra. La El şermayeno. Şerman ver remeno. El remeno, dewijî heme pey ra nanê dima. El şîno reseno dîyarê girê peyê dewe. Ewnêno ke êdî ca çin o biremo. Seba ke zaf şermayeno, a game Homayî ra duay keno, vano:

Ya Rebî, ti tîya erd biqelişnî, mi tede war bikerî.

Homa duaya Elî qebul keno. Hema hindav de erd qelişîno û El tede şîno war. O wext yew darikêk zî destê Elî de beno. Gama ke El erd ro şîno war, ancî erd yeno pê. La sereyê ê darikî bineyke teber ra maneno. O darik uca zîl dana, beno dare.

A roje ra pey, nameyê ê girî û nameyê a dewe beno “Tilelo” yanî manaya xo “Girê Eloyî” (Bi tirkî: Ali Tepesi).

Êdî na mesela key qewimîyaya, kes pê nêzano, la a roje ra nat mezelê Elê xulamî beno zîyare. Şarê ê doran heme şinê a zîyare ser, duay kenê. Rayîrê Silîvan, Bidlîs, Licê û Çewlîgî mîyanê na dewe ra vîyareno. Gama ke wesaitî uca ra vîyarenê, her kes seba na zîyare yew fatîha waneno.

EFSANEYA HEŞE

Vanê, yew veyvika tezîye estbîya. Verê cû veyvikî pîlan ra, vistirî û vistewreyê xo ra zaf şermayayêne. Hetanî çend serrî rîyê xo nîşan nêdayêne, cewab nêdayêne ke kes vengê înan nêşnawo.

Vanê, mêrdeyê veyvike yan şîyo xebate yan zî şîyo eskerî. Êdî şîyo kotî, cayêkê dûrî de bîyo. Veyvike zî pîze nêweş bena. Verê cû, nan tay bi, coka vistirî nan kîler de wedartêne û berê kîlerî kilît kerdêne. Ê de cinîyê pîze nêweşî zerrîya xo şina bi werd, zerrîya xo şina goşt. La çîyê çin o ke biwero. Eke çîyê estbo zî şermayena ke biwazo.

Rojêk yew biza înan gêwe de mirdar bena. Vistewreyê vêvike leşê biza mirdare gêno beno erzeno serê silondî. La zerrîya vêvike hende şina goşt ke, werzena kardî gêna şina yew hêtê biza mirdare cira kena ke bîyaro xo rê bipewjo biwero. Wexto ke hêtê bize cira kena, çira vistewre nêvîneno! Vano:

Herê ti se kena?

Vêvike wina tey manena. Bena zip-ziwa. Hende şermayena, hende şermayena, xo rê duay kena vana:

Ya Heq, hema ti mi bikerî yew heşa yabanî, ez hem xo rê mirdî nê goştî biwerî hem zî wa reyna rîyê mi nêgino vistewreyê mi ro.

Homa duayê aye qebul keno, ca de bena yew heşe. Kewena goştê biza mirdare ser. Mirdîya xo goşt wena û şina hetê koyan ra.

Coka vanê heşe eslê xo de însan bîya, dima bîya heywana kovîye.

EFSANEYA CINAN - I

Vanê, nê doranê ma ra di cinîyê cîranê yewbînan estbîyê, yewbînan ra zaf hes kenê. Şan de xebra xo kenê yewe, kinc-mincanê xo yê nêşuteyan hemîne dekenê yew teşte, vanê, ma siba şefeqêk rew biberîn fekê dereyî de bişuwîn, dima ma sereyê xo zî bişuwîn. Her di cinî zî her yewe xo rê bi mêrdeyê xo şa benê û hewn ra şinê. A şewe zî

çira tîjeaşme nêbena. Aşme tam çarêşşewîye bena. Aşme hende roşn dana ke, ti vanî roj vejîyayo.

Vanê, cîrana yewe yena dana berê cîrana xo ro, vana:

Herê ti hema hewn de ya? Leze kincanê xo bigîre bêre, tay mendo roj akewo hewwû!

Cinîke hema lezûbez mîyanê cayî ra werzena, teştâ kincanê nêşuteyan û lên û qalibê sabunî gêna û dana piro şina fekê dereyî. Her di cinî lez kenê, kuçike virazenê, lên danê ser. Dere ra awe kirişnenê, lên kenê pirr awe. Bin de adir wekenê. Awe bena germine. Cinîke dest pêkena kincan şuwena. Cinîya bîne zî vana:

Ti bişuwe, ez bena finena ra.

Cinîke zaf lez kena, heme kincanê xo şuwena, dima sereyê xo zî şuwena. Axir lez kena ke agêro, la ewnêna ke çi bivîno! Eke her kince ha serê tîtalikê gilânê yew sewlêre (qewaxêre) ra. Fekê cinîke akerde maneno, cîrana xo ra vana:

Herê to nê kincî senî berdî serê tîtalikê gilê sewlêran ra aliqnayî? Eza rebene nika senî nê kincan arê dana?

Mevaje ke a cinîka bîne cîrana aye nîya, cin a. Wext zî hema nêmeyê şewe yo. Cine ameya xo kerdo dilqê cinîya cîrana aye, a xapita, keye ra veta berda.

EFSANEYA CINAN - II

Dapîra babîyê mi dewa Girê Dadimî ra ya, şar bi kilmîye vano “Gir” zî. (Dewlete nameyê na dewe kerdo “Tepe”.)

Na rey vanê, cinî asin ra zaf tersenê. Eke çîyêko asnên, ma vajîme sey kardî, goçînî yan zî derzînî merdimî de estbo, cinî nê nêzîyê merdimî. Coka ganî merdim tim xo het çîyêko asnên biçarno.

Rojêk dapîra babîyê mi zî fekê Çemê Girî de, êdî yan kincan şuwena yan zî karêk kena, êdî se kena. Çira rastê cinêk nêbena! Cine zî kewta dilqê cinîyêk. Nat û wet ra pers-mersê dapîre kena. Wazena aye bixapêno, bibero serê kendalê leyeyê gole, nişka ra aye tehn bido bierzî mîyanê gole. Xora golê Çemê Girî zaf xorîn ê, binê xo çin o. La dapîre zî tey vejena ke a însane nîya cin a. Yeno vîrê dapîre ke yew derzînî ha kofîya aye ra şelnayîye, kofî serê sereyê aye ra ya. Demeyêk dapîre firsendê xo vînena, verê kofîya xo ra derzînî vejena û memikê cine ra şelnena. Êdî cine bena sey înasanan, nêşkena xo têwbido. Kewena binê emrê dapîre. Dapîre vajo bimre mirena, vajo bimane manena.

Dapîre cine gêna bena keyeyê xo. Her karê xo pê dana kerdiş. Vanê, gama ke dapîre rê kolî yan birrî (hejikî) lazim bîyêne, na cine ra vatê:

Şo yaban ra kolîyan bîyare.

Vanê, na cine şîyêne yaban ra her paştêyê kolîyan ardêne ke hewt heran nêşkayêne ê barê kolîyan wegêrê.

La peynî de guneyê dapîre pê yeno. Vanê, a cine zî hende bêrîya keyeyê xo, bêrîya tutanê xo kerdo, êdî werd ra bîya. Dapîre a cine gêna ana verê a gole. Senî ke derzinî memikê aye ra vejena, cine şîna kewena gole.

Labelê vanê, mêrdeyê aye a kişta. Çünke vanê dapîre vato, gama ke mi a verada, şîye dekewte gole, yew qîrî û qelebalix mîyanê gole ra ame, bîye bile-bil, awa gole hende pêro ginaye ke lêl bîye. Beno ke mêrdeyê aye ci ra zaf hêrs bîyo, coka a xeniqnaya.

EFSANEYA ŞARIK Î ŞIVANÎ

Şariki (Şarê) û birayê xo Şivan deşta Dîyarbekirî de keyeyê yew axayî de şoneyî (şiwaniye) kenî. Way û bira her di pîya serê sibayî ra pes benî çirênenî, êre de anî keye. Rojêk xanima axayî hela ke pesî çirknena (doşena) yew buya vaşê weşî şitî ra yena. Na rewşî yew mude dewam kena û xanima axayî rojêk bêrîye ra yena keye, vana, “Axa, şoneyî ha kamca de nê pesî çirênenî? Nê rojanê peyinan de hem şit zaf bîyo hem zî yew buya weş ha şitî ra yena.”

Axa wexta tahmê şitî ra ewnêno, şaş maneno. Çünkî axa derdorê Dîyarbekirî zaf hewl şinasnen û no vaşo ke dewarê axayî werdo têna Kosipî de esto. Welakîn bi meşa dewarî Dîyarbekir ra hetanî Kosipî şayîş û ameyîş rayirê rojan o. Ama ê serê sibayî şinî çere êreyê yenî keye. Axa wexta na rewşî xanima xo ra vano, xanima axayî mat manena, bawer nêkena. Axa zî bawer nêkeno welakîn o zaf hewl zano ke no vaş bê Kosipî yewna ca de çinî yo.

Axa vano ez gerek nê sirrî eşkera bikero û rojêk înan taqîb keno. Serê sibayî Şarik û birayê xo pesî vecenî teber şinî kişta dewe. Ê bi pesî ra benî yew barsê hingan û verî xo danî Kosipî firenî. Axa peyra tera ewnîyeno ê firdanî şinî çiman ra vinî benî. Axa a roje heta şan o ca de vindeno. Hetê vakûr ra ewnîyeno. Hetê êreyî de hewna se barsê hingan têdima firenî yenî kişta dewe de nişenî. Ê sey her roje yew pesî ra ver û yew zî dim ra, yenî keye. Ê axayî nêvînenî û axa zî kesî ra behs nêkeno.

Şan de axa xanima xo ra vano zewdayê mi hedre bikeri ez yew hewte rayir ra şina. Roja bîn axa zî rew ra warzeno estora xo hedre keno û heta kişta dewe înan taqîb keno. Wexta ê firenî şinî hetê vakûrî ra, axa zî verê estora xo dano hetê Kosipî.

Waye û bira bi pesî ra wexta serê Kosipî de nişenî, Şarik pesî heti de vindena û Şivan seleka xo geno şino çemê Mûradî ra awke kirîşeno lewê Kosipî. Goreyê efsane ra pê na awke warî Kosipî ser o yew ban verayştenî.

Şivan wexta awke ra yeno, kendalê Kosipî ya rastê axayî beno. Senî axayî vînenî seleka awke ca verdeno û hetê Şarîke ra vazdano û mîyanî lemî de xo vin keno. Axa zî estora xo ê hetê ra ramenû. Senî vecîyeno warî ser, ewnîyeno ke Şarîke ha pesî ver di deyiran reyde govend kay kena. Senî ke Şarîki axayî vînenî a zî vazdana mîyanî lemî de xo vin kena. Axa der-dorê Kosipî geyreno-nêgereno way û birayî ra yew eser nêvînenî.

Axa warî hetê başurê Kosipî ser o xirba banê nêmcetî vînenî. Goretê efsane ra, dîyesê (divar) banî pey kerre, qum û cis virazîyayo. Lewê Kospî de ne kerre, ne qum û ne zî cis esto. O malzeme pêro yewna ca ra kirêşîyayo. Axa pesê xo xo ver şaneno geno şino keye. Coka dewê ke ha mîyanî koyanê Sipî de, nê koyî ra vanî koyî Şarikî û her serre şinî a xirbe zîyaret kenî û qurbanan serbirnenî.

(Not: Na efsane Wehdet Sîwanijî nuşta. Zazakî.Net de weşanîyaya.)

ÎLAWÉ- 2

Sanikî

GUZELÎ HEMED*

Pasayê beno, wayîrê hîrê lazû beno. Milet vano, pasayê mi lazûnê xo endî bizewezne.

Pasa vengê lazûnê xo dano, vano, endî waxtê sima û zewecî ame. Şerê çenûnê henenû bivînê ke jû ma û jû pî ra vê. Çeney jû ma û jû pî ra vê ke jûmîn de xêr bikerê. Qarisê jûmîn nêvê.

Lazê pasayî o qiz nîyadano ke koyê, adir tede vêseno. Sono lewê ostorê birayê xu yê pîlî, vano ti mi çondî satî de bena yî koyî? Vano, di satî de ben. Vano nê, di satî jêder ê. Sono ostorê birayê wertî ra pers keno, vano ti çondî satî de mi bena? Vano, sat û nê de to ben. Vano, jêder o, nêbeno.

Sono lewê ostorê xo, vano ti çondî satî de mi bena? To nê sate de ben û an vano, ostorê Guzelî Hemedî.

Ano, ostorê xo gem keno. Îştanûnê hurdî birawûnê xo kî tey cêno, pesewe fino re rayê sono. Sono, o kowo ke adir tede vêseno, o ko de vejîno. Nîyadano ke dêvê nîştâ ro. Çîçîkêde xuyo jû jû hermey ser esto, uwo bîn kî hermê bîn ser a esto. Xîl beno, çîçîkêde dêve erzeno xo fek. Heywax hey vana, to ez teng maras guretnê, mi rê bîya ewlad. Çi mirodê to ke esto, mi ra vaze. Vano, ma rê jû ma û jû pî ra çênû bivîne.

Çêverê odûnê hîrê çênênê xo kî musnena ci vana, so çêverê oda çêna min a pîle ha wo, yê wertîye kî ha wo, yê qize kî ha wo.

Sono çêverê oda a pîle keno ra. Pê qayîl beno. Îştanê birayê xo yê pîlî keno pêçîka çêneke. Yê çêneke kî erzeno cêvê xo.

Sono çêverê a wertîye. Pê aye kî qayîl beno. Îştanê birayê xo yê wertî kî keno pêçîka aye. Îştanê aye kî erzeno cêvo bîn.

Sono oda çêneka qize. Nîyadano ke a zof rindek a. Îştanê xo keno pêçîka çêneke, yê aye kî cêno. Sono nîseno ro ostorê xo, nê sate de sono çê.

Vengê birawûnê xo dano, vano mi sima rê çeney dî. Îştanû dano ci vano, îştanê waştûnê sima kî na yê. Îştanû cênê kenê pêçîkûnê xo.

Pî vano, şêrê veyvûnê mi bîyarê. Vanê, jû rayê de bîyarîme, ya jû ve jû bîyarîme?

Pî vano, çayê çîyê merdûn o jû rayê de anê? Heştê de jûye bîyarê.

* Qiseykerdoxe: Xeyzana Ap Alî (Hatice Kasun) 85 serrî der a. Wende nîya. Dewa Mamekîye Pîlvank ra ya.

Veyveçi benê arê, sonê veyvika lazê pîlî anê. Heştê maneno, na raye kî sonê yê birayê wertî anê. Manena yê Guzelî Hemedî. Na raye kî veyveçi sonê ke yê Guzelî Hemedî bîyarê. Guzelî Hemed vano rew bêrê, xo rew biresnê îta.

Sonê ke veyvika qize xemelna. Danê ci. Waxto ke kûnê raye yenê, cayê korte de tarî kûno. Veyvike nanê ro, uza kûnê ra. Sodir urzenê ra ke ejdayîrê çar kose dormê veyveçû birno. Sarê xo no ere dimê xo ser vineto.

Tîj erzena, rind beno roştî. Çimê Guzelî Hemedî rayê ra perenê ke toa kes nîno. Ax vano, se bî? Nî veyveçi çayê nêamey?

Veyveçi vêsan têsan manenê. Têsanîye ra lewê xo qîlaşînê ra.

Vanê, ya ejdayîr, ya ma bore ya kî ma raverde.

Vano, ne sima wen, ne kî sima verdan ra. Şêrê, mi rê Guzelî Hemedî bîyarê, sima hên verdan ra.

Eve jû ra xevere rusnenê ke Guzelî Hemed bêro.

Guzelî Hemed nîyadano ke ha o jû dot ra yêno. Vozeno sono. Vano, ero se bî, sima çayê nêamey? Vano hal mezal nîya, ejdayîrî çar kose dormê ma birna, ma nêverdayme. Milet tersû ra qurfîya, vişîya pêro. Ejdayîr vano, şêrê, mi rê Guzelî Hemedî bîyarê.

Guzelî Hemed sono lewê pîyê xo. Vano, bao ez na o son. Veyvika mi bîyarê. Ez peyser amûne yen, eke hot serrî qedîyayî, xora ke ez nêamûne, xo rê şêro bizewecîyo.

Guzelî Hemed sono, nîyadano ke ejderayî çor kosê veyveçîyû gureto. Seke çimê ejderayî gineno re ci, veyveçîyû verdano ra. Veyvike cenê yenê.

Mor, Guzelî Hemedî beno erzeno jîndan, lewe de vindeno. Vano ya Ejdayîr, lewê mi lewê to de qîlaşîyay ra. Ya mi bore, ya kî raverde ez şêrî. Vano, ne to wen ne kî verdan ra. So mi rê çêna Îndî Pasayî bîya.

Mor ano, ci rê uwa hot serrû, nonê hot serrû keno ci. Her çî sewa hot serrû keno teyêra.

Guzelî Hemed qemçî dano teyêra ro, fino re hawa, kûno raye sono. Tayê ca sono. Nîyadano ke koyê jû de, jû dêvî fek sano ve uwe ver, teyr-tûr dorme de jîvatîye fişta tê jîveno. Dêv, nêverdano ke teyr-tûr bêro uwe ser.

Guzelî Hemed qemçî dano teyêra ro yeno war. Veng dano ci, vano dêvo, bê non bore, bê uwe bore. Vano nê, uwa mi sona. Vano, bê ez uwe dan to. Dêv yeno, Guzelî Hemed non dano ci, non weno, uwe dano ci, uwe simeno. Vano ox mi mirdî werd.

Vano, Guzelî Hemed ti kata sona?

Vano, son çêna Îndî Pasayî an.

Vano, ti bom a? Îndî Pasay, kêlê eve lesû ra kerda pir, lesê menda. Kêlê kî eve sarû kerda pir, sarê mendo.,

Vano, gereke ez şerî. Emir do mi. Ez mezmur û.

Waxto yeno ke rast vo Dêv zimêlûnê xo ra mûyê onceno, vano nayê bize cêvê xo erze. Rozê to re lozim bena.

Cêno, erzeno cêvê xo. Qemçî dano teyêra ro, fîno re hawa sono.

Dêv endî qarise uwe nêbeno. Teyr-tûr xizê uwe beno, xo rê uwa xo simeno.

Guzelî Hemed sono, cayê de nîyadano ke, afsancî, uwe verda re binê muleçîkû, muleçîkî kotê re uwe ser. Hêfê xo pê yeno. Qemçî dano re teyêra, yeno war. Afsancî ra vano, na mulêçîkî guna yê. To çayê uwe verda re binê na muleçîkû? Fîyatê na arê to çîk o vaze, to dîne. Na muleçîk guna yê.

Afsanci vano, fîyatê arey honder o.

Ano, perû dano cî. Arêy ca verdano, sono. Muleçîkî xizê ardû benê, wenê.

Waxto ke Guzelî Hemed beno rast ke şêro, muleçîkade lenge kûna re dima vana, Guzelî Hemed kata sona? Vano, son çêna Îndî Pasay an. Vana, eyleme etme. Yê Îndî Pasay şertê xo estê. Çêna xo keşî nêdano. Vanê kêlê, lesû ra kerda pir, jû mendo. Kêlê kî sarû ra kerda pir jû mendo.

Vano se bikerî, mezmur gereke ez şêrîne.

Vana, na pertê mi bize cêvê xo erze, rozê to rê lozim bena. Cêno erzeno cêvê xo. Qamçî dano ra teyêra, beno rast sono.

Guzelî Hemed sono, koyê de vejîno. Nîyadano ke vorekê wertê çamurî de gevîjdano, nêşîkîno ke ci ra vejîyo. Yeno war. Vorekî wertê çamurî ra vezeno, beno kûno uwe ra, pak şuno, keno jua, verdano ra.

Vorek vano, Guzelî Hemed kata sona?

Vano son çêna Îndî Pasay an.

Vano, hêfê mi pê to yeno. Vanê Îndî Pasay, kêlê eve lesû ra kerda pir. Kêlê kî eve sarû ra.

Xêr vano, ez mezmur û ke şêrî.

Vorek, muyade xo onceno, dano ci. Vano, cêvê xo ke, rozê to rê lozim bena.

Guzelî Hemed sono, sono çê mîrê pasayî de vejîno. Sono kirşîyê mirodû ser o nîseno ro.

Vano emrê haqî, qelvê peyxamberû çêna xo bide mi.

Pasa vano, ney xo sas kerdo. Tenê uwe û non ciderê, va şêro. Birayê mi urze so.

Guzelî Hemed vano, mi ne xo sas kerdo ne kî toa. Ne vêsan a ne kî têsan. Emrê haqî, qelvê pêyxamberî çêna xo mi de.

Îndî Pasa vano eke henî yo, şertê mi estê. To ke ardî hurendî, çêna xo dan to. Eke nêardî hurendî vilê to dan piro.

Vano şertê xo vase.

Pasa vano, şertê mino jû, barê genim, barê cew, barê sole, barê korek pêsanê. Jû sewe de pêroyîne weçîne, peyser çalû ke.

Şerto mino jû kî, eve lêyû ra des û di lêy çî pozen, to ke na çî jû sewe de werd, qedêna, çêna xo dan to.

Şertê min o bîn kî, kavirê ez an, kavirê kî ti bîya. Yê to, ke yê mi olt kerd, çêna xo dan to. Yê mi ke, yê to olt kerd, vilê to dan piro.

Guzelî Hemed Şertû qebul keno.

Anê, barê genim, barê cew, barê sole, barê kî korek bon de kenê têwerte. Guzelî Hemedî erzenê zerê bonî, çêver kilît kenê.

Guzelî Hemed, tayê keno destê xo, vîzneno we, vîzneno we ke toa bese nêkeno. Vano, ala meke, na muleçîke ça pertê xo da mi? Vezeno pertê muleçîke, soyneno tira. Muleçîkî têra benê, qelevînê de wertê genimî. Vanê Guzelî Hemed, ti so rakuye. Xo rê sarê xo keno binê cilî, kûno ra. Reye urzeno ra ke, genim cayêde, cew cayêde, sole cayede, korek kî cayede tixe kerdo.

Benê sodir, pasa vano, şêrê ey bîyarê, vile pirodê. Sonê nîyadanê ke pêro ayrî-ayrî tixe kerdê. Sas benê manenê.

Pasa vano, şertê mino jû ard hurendî.

Maneno, sewa bîne des û di leyî çî pozenê. Benê zerê bonî. Guzelî Hemedî kî erzenê zere, çêver kilît kenê. Vanê, hata sodir pêro bore, biqedêne. Eke nêqedêna, vilê to dame piro.

Guzelî Hemed nata koçike dano piro, dota koçike dano piro ke çî boro. Kamcî boro, kamcî nêwero.

Vano, ala vinde na dêvî çayê na muya zimêlûnê xo dê mi? Ano muya dêvî soyneno têra. Nîyadano ke dêv vejîya, va ke, Guzelî Hemed meterse, ti so xo rê rakuye.

Guzelî Hemedî reyê sarê xo keno binê cilî vezeno ke tencikî pêro lîstê, qulpêde tencikî kî pa werdo.

Sodira urzenê ra. Pasa vano, şêrê, bîyarê ke vile piro dîme.

Sonê ke pêro werdo, qulpê tencikî kî pa werdo. Unca sas benê. Vanê to ça tencik werd? Vano se bikerî, vêsan mendûne, mi o kî werd.

Maneno şerto pêyen. Pasa vorekê xo ano. Guzelî Hemed kî muya ke vorekê wertê çamurî dayvî ci, ayê soyneno têra, vorek vejîno yeno. Vorekî cêno sono ke vorekê pasayî je gayî yo.

Vano ti merax meke. Mi goste, waxtoke ma jûmîn guret, verê îştîrûnê mi de nîyade, eke kefo sipê vejîya, bizone ke ez ey de olt ben. Eke kefo sûr vejîya, ez ey olt ken.

Vorekê Guzelî Hemedî û yê pasay jûmîn cênê. Xêle waxt jûmîn anê-benê. Peynîye de verê îştîrîye vorekê Guzelî Hemedî ra kefo sûr vejîno. Seke Guzelî Hemedî kef dî, vano, veyvike hazir kerê.

Vorekê Guzelî Hemedî, yê pasay olt keno.

Pasa emir dano, çêneke xemelnenê, kenê hazir, kenê zerê teyêra. Hurdemêna benê rast sonê. Xêle ca ke sonê, tarî kûno. Yeno ke bêro war, çêneke nêverdana, vana, mê war. Îta dêvode sûr esto.

Qewul nêkeno, vano na tarî û zilomote de kata şîme vano, yeno war. Tenê maneno, dêvo sûr yeno, çêna pasay lewê Guzelî Hemedî ra sipêno we cêno sono.

Guzelî Hemed fetelîno fetelîno cayê gemêde raye beno qonaxî ser. Nîyadano ke çêna pasay ha wa qonax der a. Sono pê çêverî, vano haydê şîme. Vana, ti mi kata bena bere, o unca mi sipeno we ano. Vano eke henî yo sirê dêvî bimuse. Pers ke vaze, sirê to çik o.

Sonde dêv ke ame verva ci nêsona. Dêv pers keno vano, se bî? Vana ti honde sona fetelîna, ez binê na bonî de tek tenya wû, bêzar ben. Sirê to kotî yo, sirê xo mi ra vaze, ez pê sirê to hedeke bikerî.

Vano, sirê mi, ha wo havîlikê ma wo qolî der o.

Roza bîne ke dêv şî, ana havîlikê qolî erzena adir, vêsnena ke toa çîn o.

Sodir Guzelî Hemed yeno, pers keno, vano se bî?

Vana, hal mezal nîya.

Vano, coka vanê cînî ke bom nêvê, porê xo derg nêbeno. Vano, sirê mordemî çitur kûno havîlikê qolî. Sodir yaxe re ci bize, yaxe rameverde.

Maneno, roza bîne, unca ke sonde ame vera ci nêsona. Ne wişîre dest ra cena, ne kî, rî dana cî. Vana, ti sona fetelîna, ez tika tek û teynar e. Ta bîng û bûzar ben. Qenê sirê xo mi ra vaze, pê sirê to hedela (hedurê) xo bîyarî.

Vano, sirê mi, ha o çuyê ma wo qolî der o.

Roza bîne, sona çuyê qolî kî ana, erzena adirî, ke unca toa çîn o.

Guzelî Hemed vano, zor bike ke, to ra vazo.

Son de unca vera ci nêsona, tey qesey nêkena. Vana, ti sirê xo mi ra nêvana, ez tika teyna se bi kerî?

Vano, o kam o ke sono sirê mi ano! Ancax mordemê je Guzelî Hemedî bîyarî. Zovî kes bese nêkeno.

Vano, qawala mi fekê çemî de, wertê qumî der a. Sirê mi kî, boverê çemî de, filan ko de, hîrê gorgeçînû der o, gorgeçînî zerê qutîye der ê. Qutîye kî pistûnê aslanî der a. Gereke mordemê je Guzelî Hemedî şero, qawala mi bicîno, waxto ke qawale cînîte, alux-balux vejîno, hîrê rey mîyanê alux-baluxî ra kuyo, qewete cêno, çem ra erzeno bover.

Sodir, Guzelî Hemed yeno, pers keno. Cînîke vana, hal mezal nîya.

Sono wertê qumî ra qawala dêvê sûrî vezeno. Qawale cînenî. Alux-balux vejîno. Hîrê reyî dano mîyane ro, alux-balux, êy erzeno bover.

Sono ke kesîsê (hermenîyo) ha wo cite keno.

Vano, ma ve xêr dî apo.

Vano, xêr ve silamet, ti kam a, kotî ra yena, kata sona?

Vano, ez qulêde Haqî ne, hên perune amûne.

Eke bî sond, tey sono çê. Kesîşî ra vano, apo, mi xo rê şane nêkena?

Keşîs vano, ez xora şane fetelîyenê.

Zof esqîlîno. Ci rê beno şane.

Beno sodir. Guzelî Hemed vano, mi rê mîyû tever ke, son mîyû ver.

Keşîs vano, Guzelî Hemed, aslanê de ko der o, mordemî parçey keno. Teyîr ve teyrîna xo tersû ra nêsono o ko. Ti nêvo ke malî o het ser berê!

Vano, nê, meterse malî nêben.

Malî dano are, cêno beno ko. Nîyadano ke çayîr û çîman o. To ra se vacîne. Nîyadano ke cor de bî girre-girra aslanî, vafîs keno, yeno. Vano, teyîr ve teyrîna xo nîno na kowûnê mi. Mor ve morîna xo nîno na kowûnê mi. No kam o ke, mal ardo kowûnê mi?

Erjînê jûmîn ser, jûmîn cênê. Pê jûmîn bese nêkenê. Hata sowa zonî qum de sonê.

Aslan vano, erê le min ê, qawala dêvê sûrî ta vîyenê, mi bicînîtênê, alux-balux bivejîyenê, mi hîrê rey zonê xo mîyanê alux-baluxî ra fiştênê, qewete biguretenê, ti wedardenê hard ra kuyenê!

O kî vano, Haqî ra nîyadar vîyenê, çêna keşîşîya qize ta vîyenê, susê şarap mi dênê, mi bisimitênê, mi lewê wertê çarê çêna keşîşî ra nênenê, to parçey-purçey kerdênê!

Pê jûmîn nêşikînê. Jûmîn verdanê ra, sonê.

Guzelî Hemed malî cêno sono. Sono çê ke gonê malî sit ra bîyê pir, qilaşîyê ra. Keşîs pers keno vano, to na mal kata berd ke gonê na malî honde qilaşîyê ra?

Vano, mi berdî çîraynay. Înkâr beno. Rastîye nêvano.

Roza bîne unca sono ko. Unca aslanî de dano pêro, yeno. Son de ke ame, keşîş ve cînîye ra nîyadanê ke gonê malî unca eve sit qilaşîyê ra. Keşîs cînîya xo ra vano, meste ci rê nonêde genime û xapikê ron ci ke, dima son, ala no kata sono.

Beno sodir. Ana ci rê xapike kena wertê nonade genime, dana ci. Guzelî Hemed malî cêno sono, verva koyî beno. Nîyadano ke aslan cor de ame. Hirreno girreno vano, teyîr ve teyrîna xo, mor ve morîna xo nîno no ko. No kam o amo? Unca jûmîn cênê.

Keşîs gos dano. Nîyadano ke aslan vano, erê le min ê, qawala dêvê sûrî ta vîyenê, mi bi cînîtênê, alux-balux bivejîyênê, mi hîrê rey zonê xo mîyanê alux-baluxî ra fiştênê, qewete biguretênê, ti wedardenê hard ra kuyenê!

Guzelî Hemed kî vano, Haqî ra nîyadar vîyenê, çêna keşîşîya qize ta vîyenê, susê şarap mi dênê, mi bisimitênê, mi lewê wertê çarê çêna keşîşî ra nênenê, to parçey-purçey kerdênê!

Keşîs, ver ra vozeno yeno çê. Cînîya xo ra vano hal mezal nîya. Susê şarap ci ke, ez meste çêna xo kî cên son.

Cînîke, şarap kena suse. Keşîs çêna xo kî cêno, roza bîne Guzelî Hemedî dima sono.

Verê koyî de, unca aslan hayleme hurgut cor ra yeno. Vano, nafa yen, to parçey-purçey ken. Hurdana jûmînî cênê aslan vano, erê le min ê, qawala dêvê sûrî ta vîyenê, mi bicînîtênê, alux-balux bivejîyênê, mi hîrê rey zonê xo mîyanê alux-baluxî ra fiştênê, qewete biguretenê, ti wedardênê hard ra kuyenê, bikistênê!

O kî vano, Haqî ra nîyadar vîyenê, çêna keşîşîya qize ta vîyenê, susê şarap mi dênê, mi bisimitênê, mi lewê wertê çîmunê çêna keşîşî ra nênenê, to parçey-purçey kerdênê!

Xafil de keşîs uza ra vejîno, susê şarap dano çêna xo rusneno. Çêneke şarabî dana Guzelî Hemedî. Suse çarneno xo ser de, simeno, lew nano çarê çêneke ra. Aslanî fino re hawa dano hard ro, parçe û purçey keno.

Qutîye pistûn ra perena. Cêno, keno cêvê xo, beno rast. Malî cêno, yeno çê. Keşîş ra vano, ez son.

Vano eyleme etme, meso.

Çêneke vana, to lew na wertê çîmunê mi ra.

Vano, ti wa min a. Mordem lew nano wa xo ra kî.

Kenê nêkenê, Guzelî Hemed nêvindenno. Sono, unca qewale fekê çemî ra cêno, cineno. Alux-balux vejîno, zon keno mîyane ra, alux-balux êy erzeno naver.

Yeno, yeno çê dêvî. Beno son, dêv yeno çê. Guzelî Hemed gorgeçînû vezeno, beno piro vilê gorgeçîne visneno. Dêv lerzneno. Beno piro, vilê gorgeçînade bîne visneno. Dêv sareserkî gineno war ro, lingû ser kûno.

Cêreno ra ver vano, Guzelî Hemed bextê vijdanê to der ne. Vilê a bîne mevisne. Dîna roştî ya, rindek a.

Çêna Îndî Pasay vana, nê, bena re vilê a bîne, vilê aye kî visnena. Dêv mireno.

Guzelî Hemed çêneke cêno, nano re têyera, qemçî dano piro, vejîno re asmên, yeno lewê morî. Vano ha, mi to rê çêna Îndî Pasay arde.

Mor vano hasa, to mi rê nêarda, to xo rê arda. Ti lazê pasayî vîya, cîsnê to xas vî. Ti leyaqê çêna dêve vîya ke, ti şîya çêna dêve arda? Mor vano, to ke hata nika se kerdo, ez lewê to de vîyo. Êy ke se kerdo, mor ci rê hurdî-hurdî qesey keno ke îman kêro. Vano, na çêneke kî haqa tu ya, bize so.

Guzelî Hemed çêneke cêno sono, nîsenê re têyera, qamçî dano piro kûno hawa sono. Sono nîyadano ke çênekê hênî der a, bervena.

Vano, waam çayê bervena?

Vana, Guzelî Hemed ewrû hot serrî yo şîyo. Veyvika xo kî pê pêrige der a. Ewrû xerê êy danê, veyvike kî sona, coka berveme.

Vano, so vaze Guzelî Hemed na o amo. Çêneke esqilîna, vozena sona dewe. Vana mîjdanîya mi biderê, Guzelî Hemed amo.

Kes îman nêkeno. Vanê hot serrî ra têpîya kotî ra bêro.

Vana ala bêrê şêrê nîyadê, caye ke êy ra têpîya bivî huşkî, unca biyê keweyî, hênû ra, derû ra unca uwe yena.

Guzelî Hemed, çêna Îndî Pasayî cêno sono çê, eke veyvike çê der a. Seke kotî zere, veyvike ver ra urzena ra. Çêna Îndî Pasayî vana ronîse, ti hot serrî mi ra avêr ama zere.

Hurdi cînî kî jûmîn qewil kenê. Hot sewî û hot rojî veyve kenê, sonê resenê mirodê xo.

SAYÊ MORU (VARYASYONÊ MAMEKÎYE)*

Rozê mordemê şîyo kolî, qîle qilayna ra ke quyê bine der a. Kupê hengmên teyr o. No yeno hevalûnê xo ra vano bêrê şîme, mi filan ca de kupê hengmên dîyo.

Pêro top benê (resenê pê) sonê. Resene danê lazekî, rusnenê cêr. Lazek, resene kupe ra girê dano. Kupa hengmênî oncenê cor. Lazekî zerê quye de verdanê. Terknênê sonê.

Rozê lazek nîyadano ke Luyê yena, cayê nêjdîyê ey de ostu koçena. Vano, na çi ke esta dîna roşte ra yena. Luye dîma sono. Sono sono sayê morû de vejîno. Sayê morû ney lewê xo de êgle keno.

Rozê yena, lazek bervenno. Vano mi veze dîna roşte. Sayê morû vano, ero ti sona, mi vana. (Sayê morû, mîye ra cor mordem o, mîye ra cêr mor o.) Vano nê, ez nêvan. Sayê morû vano, to nika ez dîyû. Ti ke mi dîya, mîyanê to ra ponc bêçîkê mi awasenê.

Lazek vano, son wertê geme de xo rê bon virazen. Kes ke mi nêvîno, toa nêbeno. Vano, henî yo so.

Lazek sono, wertê geme de, xo rê bonê virazeno. Tey vindeno.

Rozê pasayê, haletê haqî pereno ci, xerepîno. Sono lewê xocî. Xoce vano ke sayê morû bîya, sare bibirne, sorvika ey bore, ti bena wes.

Vanê se bikerîme, se nêkerîme, çitur sayê morû bivînîme.

Dewe de kitavê esto, ey danê wendene. Kitav vano, na dewe de, jû hurendîya sayê morû zoneno. Çê-çê fetelînê, pêro vanê ma nêzoneme. Mordemê pasay vanê, kam mendo, kam nêmendo. Vanê falan ca de, wertê geme de jû mordemek mendo. Sonê, anê ke u wo. Ney soz do ci, nêvano. Benê serê lone, serê lone de kitav danê wendene, danê wendene. Zorê kitavî ra, sayê morû erzenê serê lone, cênê sonê. Raye ra nîyadano ke lazek koto tenge. Ci ra vano ke, mi sare bibirne, poze. Eke kefo sipê ame ser, ti bore. Eke kefo sur ame ser, pasay de. Pasay ke werd, mireno. To ke kefo sipê werd, endî zonê teyr-turî zonena. Dîna de, çîqa teyr-turî ke esto, zonê pêroyîne zonena. Keş ra mevaze. Ti na sir ke vazê, mirena.

Benê, sayê morû sere birnenê. Lazek vano, ez sima rê pozen. Pozeno. Waxto ke kefo sipê ame ser, lazek weno. Kefo sur ke ame ser, keno fîncike, beno dano pasay. Pasa weno û mireno.

Rozê, sono binê dare de meredîno ra. Nîyadano ke çûtê qilancikî amey, nîştî dare ra. Qilancika jûye va ke, erê no merdo. Hayde şîme çimû vejîme û borîme. A bîne kî va

* Qîseykerdoxe: Satê Yağar, 85 serrî der a. Wendişê xo çin o. Hênîyê Dizdû ra ya. (Dewade Mamekî ya.)

ke, erê qulo bêbext o, xo nano re hewnî. Qurnajîye kena, nêtorena şêro. Vana, ala ti reyê so nikilêke piro de, xora ke merdîvî, ez hona yen.

Mordemek zonê teyr-turî fam keno, vengê yînû kî heşîno pê. Xo rind nano re hewn.

Seke qilancike sona, di nikley dana piro, xîl beno, pê cêno. Çîkena vana mi mekise, ha filan ca de, qurç de tenekê zernî estê, so xo rê bize.

Mordemek, qilancike verdano ra sono zernû cêno, beno roseno, beno dewletî.

Lazek sono, xo rê kergû cêno, keno weyîye. Cinîka xo merax kena, vana, mi ra sirê xo vase. (Cinîye ve lazê Lilî ra esqê jûmîn benê. Lazê Lilî ci ra vano, sirê mêrdê xo bimuse, ala çitur bîyo dewletî.) Sirê mêrdê xo pers kena. O, nêvano.

Rozê sono serê bonî, kergû waneno dormê xo. Nîyadano ke dîk ha wo vano, “Ez de ostê pîyê wayîrê xo nî. Lazê Lilî koto qast. No, nika sirê xo, cinîya xo rê vano û mireno. Endî pêçike fine rê qina ma, kes ma rê wayîrtîn nêkeno. Ez de ostê pîyê ney nî ke, no vatena cinîka xo ra, sirê xo vano û mireno.” Kergê bînî vanê: “Se bi kero?” Vano “Gereke sirê xo yînû dest nêdo. Kaleka çêverî de xo wedaro, waxto ke lazê Lilî ame, piro do, bikiso ke, o kî bixeleşîyo, ma kî bi xeleşîme.”

Mordemek qesûnê yînû fam keno. Sono çê de, xo oznenno pê çêverî. Waxto ke lazê Lilî ama, dano piro, kisenno. Pêro pîya xeleşînê.

ŞAHMARAN (VARYASYONÊ SÊWREGI)*

Beno nêbeno. Wêxtênde verîn di lajekêndo bol xas, pak û delal beno. No lajek di embazandê xû ya tim şîno meşan ra kolî arê dano yû ano suk de roşeno. No rojna fîna nê di embazandê xû ya şîno kolî arê keno. Bahdê arê kerden hend êdizyeno ki hewnê cî yeno, no hama gîno sereyê xû nano çîyên ser û rakewno. Sereyê cî yeno çîyendo wişk ro. Werzeno xû ser winîno ki na winî sîyenda gulor û weş a. No vano:

- He vindi çîç’ yo na sîyer bin di?

Kut keno winîno ki bîrêno bin di ew fek ra hîgimîn o. No hama veyn dano imbazandê xû vano:

- He bêrê bêrê! Mi tîya d’ bîrendê hingimînî dîyo.

Imbazê ci yene ser, vanê:

- Temam he ti dekew mîyan, de ki sîtilan, ma cî ancenê cor. Ma her jewerî rê wa di sîtili bo.

* Çime: Feyza Adabeyî, Estanekanê Sewregi ra, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2005

No lajek vano, tamam. Kewno bîrî bin û heme hingimîn keno sîtilan dano cor. Hingimîn qedyeno se vano:

- Hingimîn qedya, deha dê mi bancê cor.

Nê cor ra vanê:

- De hade la!

Gînê no layo ki mîyanedê cî ya, gînê çekenê bîrî mîyan û sîye ra xû kenê verdime fekdê ci. No wîja di winî tip û tenya winî maneno. Veyn dano cînan, haho bavo keno, hama nê nêageyrenê xû pe yû nînê ci ser.

No se keno nêşeno bîrî mîyan ra bivijyo. Deha teslîya ci kewna. Gamekna no beno veyşan. Coşmandê xû ra winîno winîno çîyên çîn yo. Vano:

- La mi heme hingimîn besterdo, tîyanan ra qe nêverdayo. Yoxse mi do xû rê o biwerdê.

Gamekna winîno ki wîja d' kunciken di kirtikê hingimîn mendo. Gişta xû ya gîno bestereno winîno ki bin ra tîjî vijye, dê zere ro. Ti nêvajê ki qulêna wîja d' esta.

No hama gîno wijay aşaneno. Çend rojî çend şewî winî aşaneno. Soyin vijyeno duzen. Coşmandê xû ra winîno ki ameyo winî sukenda bol xasek. Coşmeyê ci heme kihoyî yo, awe dereyî winî şînê, darî vilikî estê. Cayendo bol xasek o.

No winî tayên weyneno coşmandê xû ra, tayên geyreno. Hama weyneno ki marî yê yenê vera ci. No bol terseno wîja ra remeno şîno veracor. Winîno ki wîja d' marênda zê beter textên ser o ronîşt. Na mîyane ra cor însan a, cêr mar a. Çimê nay guneno ney se vana:

- Vinderê, meperê ê lajekî, qarmîşê ci mebê.

Na senî ki winî vana nê marî heme tersenê şînê kewnê qulandê xû mîyan. Çimkî na şayê înan a. Ci ra tersenê. Dim a winîna ney ra vana:

- Ti kam ê, birak? Ti senî amey sukda ma? Yanê kes tîyanan nêzano? Lajek lal medenê xû a mamere vano. Na mar ci rê vana:

Belî yo, ti lajekendo rind ê. No tepîya deha ti dê ma het bê. Kes nêşeno tîya ra bivijyo şîro. Xû rê ma hetek di bi, ez nêverdana kes qarmîşê to bo.

Veyn dana maran hemînan, vana:

- No lajek do deha no tepîya ma hetek di bimano. Şima kes do qarmîşê ci nêbê.

Nê heme vanê:

- Temam heyran ma qarmîşê ci nêbenê. Deha o cî birayê ma yo.

No deha o tepîya wîja d' maneno. Rihatê ci ca dir o. Rojê ci bi kêf û zewq a ravêrenê. Labreyê sebrê ci nîno. Hewîna ci nîna. Çimkîya wîja d' qe merdimî çîn yê.

Ganê ci sixilmiş beno. Bêrîya mar û perdê xû cî kerdo. No rojê derdê xû şahdê maran rê vano. Xû ra nê bîye imbazê pê cî. Ci rê vano:

- Ê şîma qedra mi zanê, çîyêndê mi nêkenê kemî hama tîya d' sebrê min o nîno. Mi bêrîya mar û pêrdê xû kerda. Nika ê yê ci meraxê mi kenê, geyrenê mi. Verdî ez xû rê şîra welatê xû.

Şahmeran vana:

- Ma to rê sifte ra nêvat ki keso ki bêro tîya deha nêşêno tîya ra şîro. Hem ma çîcyê to kerdo kêmi? Yanê keso to rê tahda keno?

Marê bînî çekenê vanê:

- Yaa ti şîrê ki cayê ma bikerê eşkera?

No vano:

- Nê wili ez cayêkê şîma kesî rê nêvana.

Nê vanê:

- Nê, nêbeno.

Ci nêverdanê. Demena kewno orte, fina hewîna nê lajekî nîna. Bermeno înan rê vano:

La mi veradê ez xû rê şîra sukda xû. Bi hewt hemelî bo ki ez cayê şîma nêkena eşkera. Nê marî heme vanê:

- Tîya ra şîyayîş çîn yo, ma to nêverdanê ti şîrê.

Lajek sondî weno bermeno vano:

- Ez cayê şîma nevana kesî rê. La mi verde, ez xû rê şîra sukekda xû.

Marî vanê:

- Nê!

Şahmeran cî vana:

- E, ez îznê ci dana wa şîro. Ez ci rê înan kena. O do însala çîyêndo winî nêkero.

Marê bînî vin-vin kenê hema nêşenê çîyên bikerê. No cînan ra helalîn wazeno. Yû dano piro şîno sukta xû. May û pîyê xû vînenno.

Xeyle ke zeman kewno orte, hukumdarê ê welatî nêweş kewno. Kancî tixtoro gird yeno nêşeno ey rahat kero.

No winî roj rojî heleyeno. Vezîrendê nê padîşay cî esto. Jewendo bol şeytan o. Çekeno vano ki:

- Ez zana demanê na nêweşîyerda to çîç' yo. Dermanê na nêweşîyer tenya goştê Şahmeranî yo.

Ê ki uja de vanê:

- Ê, ma nameyê Şahmeranî aşnawito hama ma nêzanê ki raştay qe esto, çîn yo. Ma vajê ma maran ra pers kerê fina nêbeno?

Çimê kesî senî ki guneno cînan ro hama benê vinî. Ma dê ay senî bivînê ki?

Wezîr vano:

- Ma no bol qolay o, Merdimî ki ay bivîno tersan ra ucudê ci beno belek belekî. Ma dê mîlet pêro veyn dê hemaman, ma dê gananê cînan winî bivînê.

Nê vanê:

- Temam, zey to bo.

Gînê delal danê veyndayîş, mîlet pêro arê danê hemaman. Na mîlet hama xû kena viran û sereyê xû şîwenê. Zor hemamo belaş kewto cînan dest. Tebî no lajek cî ardo hemam. Na çînayê xo nêvejeno xû nêkeno viran. Mîlet sereyê xû şîwena deha kena bivijyo şîro, no hewna wîja d' winî vinderte yo. Wexta wezîro kutik fam keno ki ney di îşkelen esto, pers keno vano:

Ti yê çîre sereyê xû nêşîwenê?

No vano:

- Qe mi deha vizêr sereyê xû şîwito.

No vano:

- Nê eynî ti dê fina xû bişîwe.

Lajek vejo cî nêvejo cî ê do fam bikerê. Deha mecbur çînayê xû, xû ra vejeno. Wexta winînê ki wucudê ê lajekî belek-belekî yo. Ci ra heruna Şahmeranî pers kenê. No vano:

- Nêzana mi ca-mayê Şahmeranî nêdîyo. Nê senî kenê no nêvano. Wexta ê imbazê cî yê nêşuştîyê ki ci bîrî mîyan di vera dabî yû remaybî, wîja ra vanê:

Wexto ki no bîrî mîyan d' mend no wextan ra yo wîna yo. Çîç' yo se o yo wîja d'. Şîrê wîja d' bigeyrê ci.

Şînê weynenê ki bîrî mîyan de teba çîn yo. Ma zewmî şeytanimî çîn yê? Jewna wîja ra çekeno vano:

- Ez zana, ek kes Qurhanî pey ra biwano se Şahmeran ey rê damîş nêbeno. Kotî d' o se vijyeno yeno.

Nê gînê winî kenê. Raştay cî no herunda xû ra vijyeno teber. Wexta çime e yû lajekî gunenê pêro, lajek bermeno vano:

- Wîli mi heruna to nêvato.

Şahmeran vana:

- Ez zana ti çiyendo winî nêkena. Xû ra ez qandê Qurhanî ya ameya. Qadê ey sereyê ma mu ra barî ya.

Nê arê bene Şahmeraner ci tepêşenê. Labreyê senî kenê neşene ci cikerê. Na xû dana er o, vana:

- Ez şertêna verdana ki şima mi cikerê. No lajekdo mi cikero. Nê veyn danê lajekî vanê:

He bê to goş dî çiyekên vaja.

Lajek yeno ci het, yewaşekena ci goş de vana:

- To wexto ke sereyê mi cikerd, filan cadê mi ra ti bur, ê bînî cî wa ê burê.

No vano:

- Nê, ez to nêcikena.

Na vana:

- Nê wa destê înan ê pîsî nêgunê mi ro. Mi cik, qe teqşîr meki, meqehrî cî.

Lajek vano “bismîlay” û sereyê ci cikenê. No goşto ki ay vato cîya pewjeno yû ê bînî, dano ê binan. Ê heme gunenê piro mirenê. Lajek a tenya maneno.

Vajêno ki nê marî hewna nêzanê ki Şahmeran merda, wexta ki pey bihesyê ê dê heme bivijyê herunandê xû ra ê dê însanan perê. Kes do nêmano.

WAYÊ VE HOT BIRAWÛ RA (VARYASYONÊ MAMEKÎYE)*

Çênêkê bena, wayîrê hot biraû bena.

Rozê biray sonê kowû. Çêneke yena moa xo ra vana:

- Dayê birayê mi kotê ere mi vîrî. Ez son birawûnê xo vînen.

Maye vana:

- To rê wele ra herê virazen. Xo rê cinîse, vaze ço-ço so. Ti nêvo vazê çoş. Çoş mevaze.

Ana ci rê wele ra herê virazena. Çêneke nîsnena re ci rusnena. Çêneke vana:

Ço ço ço, raye ra reye kî vana çoş, seke vana çoş, her rijîno. Unca cêrena ra yena.

Vana:

- Dayê, her rijîya.

Maye unca herêde welin virazena. Unca nîsena re ci sona. Raye ra vana ço ço, xo sas kena, reyna vana çoş, her rijîno. Têpîya darîna we yena, vana:

- Dayê her unca rijîya.

*Qiseykerdoxe: Çekera Silêmanê Dewrêşî (Çiçek Ateş) 75 serrî der a. Wenda ya, dewade Mamekîye Pîlvank ra ya.

Cînike vana:

- Mi to rê vake ke, vaze ço, mevaze çoş. Ti vana çoş, coka rijîno.

Maye unca virazena. Çêneke nîsena re ci vana ço sona. Sona resena lewê birawûnê xo. Eke Biray pêro pîya çê der ê. Zof esqilînê ke waye ama. Maneno sodir, biray têde sonê ko, gurînê. Tenê pisinge zerê çeyî der a. Vanê:

- Waye, pisinge ra dizdîya toa meke. Toa ke wena pîya borê. Bê pisinge mewîye.

Vanê û sonê. Badêna çêneke zerê çeyî fîna ta. Nîyadana ke eskizê hard der a. Cêna erzena fekê xo. Pisinge vana:

- O çik vî to werd?

Inkar cavar bena sona.

Vana:

- Mi toa nêwerd.

Vana:

- Nê, fekê to kot hurê, to werd.

Çêneke sondî wena, vana:

- Haq vo ke mi toa nê werdo.

Pisinge qarûnê çêneke ra sona mîj verdana adirî, adir saynena we. Pêro sono we. Adir çîn o ke çêneke unca wekero.

Se bikero, se nêkero? Dormê xo de nîyadana ke adir pê hot kowû de bulîşkîno. Kûna re raye sona. Sona sona ke çê dêvî yo, adir tey vêsena. Dêve adirî ver der a. Tencikê danî nê ere ser. Tenê danû kena pêse, adir kî dana ci rusnena. Vana:

- Rew so, dêv to nêvîno.

Çêneke cêna yena. Raye ra linga xo kûna re kemere, ci ra gonî yena. Vozena sona çê.

Dêv yeno, vano:

- Kam ame?

Dêve înkâr kena. Vana:

- Kes nêamo.

Vano:

- Nê, boa qulê xamî yena.

Xo erzeno tever. Vozeno, nîyadano ke cayê, lê kemere de gonî esta. Gonî lîseno û vozeno, hata çê çêneke sono.

Pê çêverî de vano:

- “Him dikim, gim dikim

Derî şikandim,
Werim te buxim.” (Vano, çêver siknen, yen to wen. Çêver rake.)
Çêver ranêkena. O kî sono.
Veyve yena tever, çêneke ra vana:
- ”Xanga heft biran,
Xanga heft biran
Ser medevo giran
Golik ketine zevîya biran.”
Çêneke vozena sona, gukû kena tever.

Sona, hêga de gukû dima vozena, veyvî leyrêde morî anê, erzenê kuzê çêneke.
Çêneke kî gukû dima qefelîna, bena têsane. Yêna kujî çarnena xo ser de. Leyrê morî
wertê uwe de sono zerê çêneke. Badena ke vêrê çêneke bî girs, veyvî sonê biraû ra vanê,
waya sima diganî ya. Vanê pînc ana. Berê pê hot kowû de bikîsê. Danê birayê qijî
rusnenê. Bira cêno beno pê hot kowû. Yeno ke bikiso, qemîsê ci nêbeno. Keno zerê çalî,
dîyane gire dano, gindir keno erzeno.

Mordemekê yeno, nîyadano ke zerê çalî de çîyê esto. Keno ra, nîyadano ke çêneka
teder a. Çêneke vana hal, hekât, kîfayetê mi nîya. Mordemek cêno, beno çê xo. Tenê
sole keno wertê uwe. Uwa soline dano çêneke. Çêneke simena. Cêno ano verê şîlanî.

Morê wertê şîlanî vano:

- Erê le min ê, ez morê wertê vozdê velikû vîyenê. Mi vozdê velikû biwerdênê.
Mi, ti jû rayê de roqulotnenê.

Morê zerê çêneke kî vano:

- Erê le min ê, malo morê wertê çayir û çîmanî, wertê şîlanî, ez wertê çayir û
çîmanî de vîyenê, mi ti jû raye de roquletnenê.

Lafû jûmîn kenê. Morê zerê çêneke xo zeft nêkeno, fek ra xo erzeno tever. Jûmîn
cênê.

Mordemek kî çêneke cêno sono. Zewejînê. Sonê resenê mirodê xo.

WAYA HEWT BIRARAN (VARYASYONÊ SÊWREGI)*

Beno nêbeno. Keynekên bena. Na rocên kuçe di kay kena, wija d’ çîyên beno vinî.
Keyney heme sond wanenê, a vana:

Bi serede birardê mi bo ki mi nêgiroto.

*Çime: Feyza Adabeyi, Estanekanê Sêwregi ra, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2005

Na vana:

- Bi serede birardê mi bo ki mi nêgirot.

A bîn vana winî.

Sira yeno nay se na vana:

- Bi seredê herda ma yak or bo ki mi nêgirot.

Ê heme huwenê vane:

- Ti çirê winî sond wanena?

Na vana:

- Ma se vaja? Zê şima ya birayê mi çinyê ki.

Nê vane:

- Estê estê, birayê to cî hewt teney estê.

Na bermena şina keye vana:

- Dayê e! Hewt birayê mi estê? Ê ye kotî di, çirê tîya d' nîyê?

Maya ci vana:

- E oxil, hewt teney birayê to estê. Qehrîyay va, "Heya ki ti ma rê wayên nîyarê ma fina nînê tîya." Ti deha bîya gird. Xû rê şina biraranê xû vînena şo bivînî.

Keynek kêf kena vana:

- Temam ez a şira biraranê xû bivîna. Şira hama ez a binişa çiçî?

Maya ci vana:

- Ez a to rê wele ra bergîrên viraza. Ti dê ay nîşê û sirê. Birayê to yê hewt koyan pey di.

Gîna wel ra istorê virazena. Keynek cî nişena ci û şina. Maya ci ci teme kena vana:

- Ti ray ra çiçî vînena bivînî, qethîna mevaj "hoş" û istorera xû mevindarni.

Keynek vana:

- Temam.

Na şina. Ray ra raştê komdê altunan yena.

Na vana "hoşş" û istorer vindarnena. Wexta istora ci şehtêna fina bena weli. Na nê altunan gîna şina keye. Maya ci vana:

- Ka istora to?

Keynek merseler ci rê vana. Maya ci vana:

- Ez a istorna viraza hama fina ay mevindarni. Yoxse a da cî bişetîyo, wel bo.

Gîna ci rê newede ra istore virazena. Keynek fina nişena ci şîna. Na fin cî komê mucewheran vînenena. Na fina vana “hoş” û istorer vindarnena. Nê mucewheran gîna hama istor fina bena wel, şehtêna. Na fina ageyrena keye. Maya ci vana:

- Oxil mi to rê nêva ki, istorer mevindarni. Ez a fina viraza, ti fina bivindarnê se ez a deha nêviraza.

Maya ci ci rê gîna istorna cî virazena dana ci.

Keynek nişena ci û şîna. Ray ra bol çî vînenena hama nêvana “hoş” û ci nêvindarnena. Zor dana istorer soyin resena kêdê birarandê xû.

Winîna ki kê birarandê ci bol pîs o. Gezî gîna xû dest û wîja nan dewirnena. Çînamînanê ci şîwena. Arwêşê wîja d’ ey cîkena pewjena. Kena rizî ser a. Sifreyêdo weş kena hazir. Wexto ki birayê ci kenê bêrê se na bena derzinî yû şîna bena perde ra. Gamekna birayê ci yenê. Winîne ki no çiç’ yo! Şewra şî se keye wîna pak nêbî. Şamî çinyê bî. Şaş manenê. Vanê:

- Hala hala no çiç’ yo! Kes mesên ameyo kê ma?

Geyrenê zeran ra kes çîn yo. Nê şamîya xû wenê. Dim a rakewnê. Beno şewra ni fina şînê kardê xû. Na keynek wexta fina vijyêna karê keyî kena û bena dezinî fina şîna perde ra.

Beno şan nê birayê ci fina yenê keye ki şamîya viraştê û zereyê cî pak kerdey. Nê vane:

Ney di îlem îşkelên esto. He ma jew xû binimnê no kam o yeno karê ma keno û xû nimneno? Beno meştêrî werdîyê cînan xû nineno. Ê bînî şînê kar.

Na keynek fina vejyena, coşman kena pak, şamîyer virazena. Tam kena xû binimno lajek dest çekeno ci tepêşeno.

Cir a pers keno vano:

- Ti kam a, tî ya kê ma di çiçî geyrena?

Keynek vana:

- Ez waya şîma ya, ez amêya şîma bivîna.

Birayê bînî cî yenê, nay vînenê. Vanê:

- Deha meşo tim ma hetek di bi.

Na vana:

- Temam.

Nê şewrane tim şînê kar, na cî kar ma rê keyî kena.

Kutikêndê nînan esto. Birayê ci vane:

- Zere di işkijênda ma esta. Ti zeran kena pak ay çek kutiker ver wa buro. Yoxse kutikto bêro mîzya xû verdo adirî, adirî hewna kero. Ey ra başqe adirê ma cî çin yo.

Keynek vana:

- Temam.

Birayê ci şinê na gîna wijanan kena pak, winîna ki işkişa ki biraranê ci vata aya wija d'. Vana:

- Eyf! Kutikto na işkijer buro se kero? Vindi ez xû rê bura nay. Gîna işkijer çekena xû fek wena. Kutik cî gîno mîzya xû verdano adirî, adir şino hewna. Vana:

- Haho, ez a nika se kera! Birayê mi bêrê ê do mi ra qehrîyê. Ez a nika nê adirî senî fina acifîna?

Çoşmandê xû ra geyrena winîna ki wija cayên ra duno yeno. Vana:

- Vind ez şira ma rê wija ra tayê adir bîyara.

Biraranê ci cî na mezbut teme kerda vato, "Qethîna ne ti şo cayên ne cî kesî bigî kê ma." Na qandê adirî mecbur key era vijyena. Nêşiro se birayê ci do fam bikerê ki ay işkij werda.

Şina adir bigîro winîna ki hewt teney keynekî yê wija d' nan pewjenê. Na vana:

- Adirê mi şîyo hewna, şima mi rê tayê adirdê xû ra danê?

Nê vanê:

- Ho to rê adir, bigî rew şo. Maya ma cadu ya, ek to bivîno a do to buro.

Na adirê xû gîna û rew rew remena şina. Ecelan ra linga ci gunena sîyên ro û bena gunî. Heya keye winî çilki gunî şinê lingerda ci ra.

Gamekna cadu yena vana:

- Him! Tîya ra boya însanan a yena. Însan ameyo tîya.

Gîna gunîyer taqîb kena û şina resena kê keynekî nan. Qapî cenena vana:

- Qapî aki.

Keynek vana:

- Ez nîyakena.

Vana:

- Êlese gişt bid ez giştane dekera.

Keynek qulda qapî ra giştê xû kena derg. Cadu cî na gişter kena xû fek, koçena, koçena. Keynek xewrîyena rep û gunena er o. Cadu wija ra remena şina. Birayê ci yenê keynek vînenê. Fam kenê ki caduyer wina kerdo. Şinê a caduyer kişenê. Keynanê ci cî xû rê anê. Her ju xû rê jewerî keno mare.

HERA HERRÎNE (VARYASYONÊ LICÊ)*

Tîya bî û çinê bî, pîrêke û hebêke keynay xo bî. Rocêke keynay pîre şina mîyanê hevalanê xo, înan dir kay kena, hevalanê cay ra hebêke tirre kena. Tûtî heme sond wanenê vanê “Ma tirre nêkerda.”, jo vana:

- Bi sere bê wir dî biranê min, min tirre nêkerda!

A bîne vana:

- Bi sere bê her çar biranê min, min tirre nêkerda!

Keynay pîre zî vana:

- Bi sere bê golikê min ê çarî, min tirre nêkerda!

Tûtê bînî vanê:

- Çirê ma hemînan bi sere bê biranê xo sond wend çirê ti bi sere bê golikê xo yê çarî sond wanena?

A vana:

- Ê şima biray şima bî, şima bi sere bê biranê xo sond wend.

Tûtê bînî vanê:

- Qey ti nêzana hîrê hebî biray to estê, hanîk ê pey hewt koyan de?

Keyneke vazdana şina keye, vana:

- Dayê, rast a hîrê hebî biray min estê, pey hewt koyan de yê?

Dadê cay vana:

- E keynay min, wele hîrê hebî biray to estê, hanîk ê pey hewt koyan de.

Keyneke vana:

- Dayê, ez şina verê biranê xo.

Dadî vana:

- Keynay min, ê dûrî yê ti go (ko, do) seyîn şorê ewca resê?

Keyneke vana:

- Ezo şinî.

Dadî kena nêkena deste keynay xo de nêqedenena. Vana:

- Keynay min, ez o tor ê herêka herrîne virazî, ti espare be, vace “ço, ço, ço” heta ti şorê ewca. La ti rahî ra nêvacê “hoş”, egir ti vacê “hoş” go herê towa herrîne raşeyo.

Keyneke vana:

- Nê nê ez nevana “hoş”.

* Arêkerdax: Mihanî Licokic, Sanikan û Deyîranê Licê ra, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007

Dadî ci rê herêka virazena. Keyneke kena espare û keyneke vana “ço”, herê cay kona rahî. Keyneke vana “ço, ço, ço”, cayke hebêke mûra ‘erd o vîna, vana “hooşş”, hende vîna herê cay şeyena ra. Keyneke yena keye vana:

- Dayê, herê min şey ra!

Dadî vana:

- La min to ra nêva “Ti nêvacê hoş”?

Keyneke vana:

- Min hebêke mûra ‘erd o dî, min kerd xo vîr a, min va “hoş” û herê min şey ra.

Dadî ana reyna ci rê hera herrîne virazena, kena espare, vana:

- Na rey ti nêvacê “hoş”!

Keyneke vana “ço”, herê cay kona rahî. Vana “ço, ço, ço” şîna, cayke hebêke toq ‘erd o vîna, reyna kena xo vîr a, vana “hooşş”, herê cay reyna şeyena ra, Yena keye vana:

- Dayê, reyna herê min şey ra.

Dadî ana reyna ci rê herêka herrîne virazena, vana:

- Ena rey reya peyî a, Ti reyna raşanê hendî ez to rê nêverazena!

Keyneke bena espare şîna resena pey hewt koyan. Hanêna (hawnêna) keyeykew pîl hanî yo ewca û jo tede çînê yo. Şîna zere, hanêna cay hîrê hebî keleşan ravîste y û jo ewca çînîk o. Wirzena ê can rona, kena pak werê hîrê keleşan virazena, kena hedre, ewca nana ro û şîna xo limnena.

Şan de birayke vernî de yen oku şamî hedre kero, hanêno joy ê cay kerdê pak, werê înan kerdo hedre. Vano, “Gelo kamî enî cay kerdê pak û şamê ma viraşta?” Biray bînî yenê keye înan ra vano hal û hewal ana bî, ez hamîya werê ma hedre bî û enî cay pakkerde bî.

A şewî konê ra, meşde (serê sibay) wirzenê we, birayê pîlî ra vanê:

- Ti etîya xo bilimne, hela banî kam o yeno şame ma keno hedrî.

Birawo pîl nîşeno ro, boyke vindeno, hewnê cê yeno û şîno hewn a. Keyneke cay xo ra vecêna, ê can kena tê, rona, kena pak û şamê înan virazena, reyna şîna xo kena cay xo, xo limnena. Şan de biray bînî nêçir ra yenê, biray pîlî ra vanê:

- To çîke nêdî?

Ew vano:

- Nê. Ez şîbîya hewn a, heta ez wişta we, ez hanyawa hanîyo joy enî cay kerdê pak û şamê ma zî viraşta.

Roca dima coy birawo mîyanîn keye de maneno, nêbete gêno (gîno) la ew zî şino hewn a. Reyna keyneke wirzena der û dor kena pak, şamê înan virazena û şina cay xo de xo limnena.

Biray bînî şan de yene, vanê:

- To çîke nêdî?

Ew zî vano:

- Wele ez şîbîya hewn a, heta ez wişt a we, ez hanîyawa enî cay rite û şamî zî hedrî ya.

Biray nişenê ro, şamê xo wenê. Roca dima coy birawo qic vano:

- Ena rey dorê min a, ezo keye de bî ka kam yeno şamê ma keno hedrî û der û berê ma rono.

Birawo qic nîşeno ro, boyke vindeno, hanêno hewnê ê zî yeno; ano gîştê xo qeleşneno, henî sole keno ci û xo nano ro hewn. Hanêno keynayke pey kuwarîyan ra vecîya hamî, ê cay kerdê pak, şamê înan viraşte û reyna şî kewte pey kuwarîyan. Hema ca de wirzeno we, şino verê keyneke û vano:

- Ti kam a?

A vana “Ez way şima wa.” Hal û hewalê min û hevalanê min anakî bî. Înan bi sere bê biranê xo sond wend, min va “Bi sere bê golikê minê çarî”. Înan va “Çi rê ma heme bi sere bê biranê xo sond wanenê, ti bi sere bê golikê xo yê çarî sond wanena?” Min va “Bi qey ku biray min çinîk ê, min zî bi sere bê golikê xo yê çarî sond wend.” Înan va “Qey ti nêzana hîrê hebî biray to estê, hanîk ê pey hewt koyan de yê?” Ez hamîya keye, dayê ra persewa, dayê va “Rast a.” Min va “Dayê, ez wazena şîrê verê biranê xo.” Dayê va “Biray to dûrî yê, ti nêşkena biresê înan.” Min zehf dayê rê lavay kerdî, dayê min rê hebêke hera herrîne viraşte û ez pê hamîya. Di rey herê min şeya ra reya hîrinan ez bi zor resawa etîya.

Axirkî meselay xo sera-bin (ser ra heta bin) biray xo rê vana. Nizdo ku biray bîmî bêrê, birawo qic vano:

- De şo reyna xo bilimne, heta ez mijdîyanê to biranê binan ra bigîrî hema ti ‘êşkera bike.

A şina reyna xo limnena. Biray bînî yenê, nîşenê ro, nanê xo wenê; nata-weta xo rê xeberî danê, birawo qic ê binan ra perseno vano:

- Eger hebêke way ma bibayne, şima ga çi bidê ci?

Jo vano:

- Eza fîstan ci rê bigîrî.

Jo vano:

- Eza mircanan ci rê bigîrî.

Birawo qic zî vano:

- Eza kardê xo û pisîngê xo bidî ci.

Birawo qic ven dano vano:

- Way min, vecî teber!

Way yena teber, a û birayê bînî zî jobînî nas kenê; persê dadî kenê, nata-weta xeberî dane. A şewî konê ra û serê sibay biray wirzenê ku şorê nêçîr, birawo qic vano:

Wakê, min ena pisînge dawa to la nêbo nêbo ti çîkê bê pisînge borê, ya nê go ‘ecêbêke bîyaro serey to.

Way vana:

- Nê bira, ez çîkê bê pisînge nêwena.

Biray şînê, way wirzena ê can kena pak; hebêke eşkice ‘erd o vînena, ven dana pisînge vana:

- Pişê pişe!

Pisînge çînê ya, nat “pişe” wet “pişe”, pisînge nêvînena. Gêna eşkice erzena fekê xo, vana: “Dê pisînge hamî eşkicî zehf ê, wa a zî xo rê boro.” Pisînge binê kuwarî ra vecêna, vana:

- Min zehf ven da, ti çînê bîya, min zî girote eşte fekê xo; de çîwalê eşkican hanîk o ewca, ti çîqa wena bore!

Pisînge vana:

- Nê, to çî rê bê min werda?

Neyse, karê xoqedênenê, agirê (hagirê) xo temarnenê û şînê serê banî, mircanan kenê pa. Keyneke vana:

- Pişê, hela banî, agirê ma nêtefîyo!

Pisînge şîna mîzî verdana agir, agirî tefênena, hebêke mûrawa sûre ser o nana ro û şîna serê banî, verê keyneke. Pisînge û keyneke xo vereroc kenê, keyneke persena vana:

- Pişê, agirê ma nêtefîyo!

Pisînge vana:

- Serê locine ro banî, agirê ma pispisêno.

Keyneke hanêna, hanî yo çîke sûr keno, vana qey agir o. Yere beno, keyneke vana:

- Pişê, ma wirzîn şamî hedre kerin, heta biray mi nêçîr ra bêrê.

Wirzenê şinî war. Gava keyneke hanêna agir tefîyavo û mûra şûnê agirî de sûr kena, vana:

- Pişê, to çi rê ana kerd?

Pişê vana:

- To çi rê bê min eskice werde?

Keyneke nata şina weta yena, agir çinê yo û go biray bêrê, înan rê şamî nêkerda hedrî. Hanêna cayke dû wirzeno we. Xo ro dû gêna û şina. Şina, şina hanêna lînêkew çarçenbil serê agirî de wo; gewdey îsanane tede yê û pîrêka hîrêserî hanî ya kewta ra, hergû serey xo serê çokê keynakey xo de nawo ro, keynay serey cay sehnênê.

Keynay çim ginenê ro keyneke, vanê:

- Heyfê to keyneke delale, wele dadê m abi to bihesîyo go to boro.

Keyneke înan ra agir wazena. Ê anê sersoteyke agir, jo şerbikêke aw, jo şane, jo zî hîlo (ku zê sabûnî yo) dane keyneke; vanê:

- Eger dadê ma bi xo bihesîyo go vaco “Hurm û gurm! Boy îsanê xerîbî yena!” Ma go vacin “Nê jo çinê bîyo.” La go a înan nêkero û go boy banco, ra to dima ko. Gava nîzdîkî ro to kerd, şerbikê aw berze. Go aw bibo çem û golî, go bibo derya. Heta înan ra bixelesîyo, ti go henî şorê. Reyna nîzdîkî ro to bikero, hîlo (hîro, îro) berze. Hîlo go bibo şeqetok, go bibo çamûr, go dadê ma bişeqetîyo, ‘erd o gino. Çîqa hêz bido xo, go reyna ‘erd o gino. Heta ê çamûr û çelxemî ro bixelesîyo, ti go henî zî şorê. Reya peyîne şane berze, şane go bibo dirrik û dirristan, go bibo dar û daristan, go bibo şax û şafil. Heta ê ra zî bixelesîyo, ti go şorê, bixelesnê.

Keyneke şerbik, hîlo, şane, sersoteyê agirî gêna û şina. A şina, boyke bado coy pîra merdimwere bi xo hesêna, vana:

- Hurm û gurm! Boy îsanê xerîbî yena!

Keynay vanê:

- Heyran, jowo xerîb ça ra bêro? Teyr bi teyrîtî xo tersanê to ver nêftareno tîya ro şoro.

Kenê nêkenê pîra merdimwere vana:

- Nê hurm û gurm! Boy îsanê xerîbî yena!

Pîredêwe wirzena kona ra keyneke dima. Ha tîya ha haca, nîzdîkî ro keyneke kena. Keyneke şerbikî aw erzena; aw bena çem, bena gol, bena derya. Pîredêwe geh (ge) ginena ‘erd ro geh wirzena we, geh şina binê aw, geh kona serê aw, werhasil heta tera xelesêna.

Keyneke henî tera kona dûrî, pîredêwe reyna kona ra dima. Ha tîya ha haca, reyna nîzdîkî ro ci kena. Keyneke hîlo erzena. Hîlo beno şeqetok, beno çamûr. Pîredêwe kona mîyan, geh ginena ‘erd ro, geh wirzena we, heta ê ra zî xelesêna.

Keyneke gelêke ca şîna, pîredêwe reyna kona ra dima. Ha tîya ha haca, nîzdîkî ro ci kena. Keyneke şane erzena. Şane beno şax û şafil, beno dirrik û dirristan, beno dar û daristan. Pîredêwe kona mîyan, heta mîyanê ê ra zî xelesêna.

Reyna pey ra kona ra keyneke dima. Nîzdîkî ro ci kena, keyneke resena keye, kona zere û berya ro xo gêna. Pîredêwe yena fekê beryay ku berya girote wo, vana:

- Berya ake!

Keyneke berya nêkena a. Pîredêwe vana:

- Yan ti go gîştê xo qeleşe beryay ro rakerê, ezo bîmisnî (bîmilosna) yan zî ezo tîrrêke ro berya verdî, bêrî to borî.

Keyneke tersan ver gîştê xo kena qeleşe beryay, pîredêwe misnena, heta keyneke xo ra şîna û pey beryay de kona ‘erd. Pîredêwe dana pero şîna.

Hendî pîredêwe hergû roc yena vana:

- Yan gîştê xo bide ez bîmisnî yan zî ezo tîrrêke ro berya verdî û bêrî to borî.

Keyneke zî tersan ver zey ay kena. Rocêke- dî rocî, şamê cay kona herey. Biray tera persenê vanê:

- Çi ra şamê to kona herey?

Kenê nêkenê nêvana. Birawo pîl vano:

- Eyro ez keye de manena, ka ez banî eno çi teba wo.

Birawo pîl keye de maneno. Boyke nîşeno ro, hewnê cê yeno, xîrr û şîno hewn a. Pîredêwe yena gîştê keyneke misnena, heta keyneke xo ra şîna, hema dana pero şîna.

Şan de biray bînî yenê vanê:

- To çîke nêdî?,

Ew vano:

- Nê, hewnê min hame, ez şîya hewn a.

Roca dima coy birawo mîyanîn vano:

- Dorê min a.

A roce ew keye de maneno. Boyke nîşeno ro, hewn zor şano ci, ew zî xîrr û şîno hewn a. Reyna pîredêwe yena, gîştê cay misnena, heta reyna keyneke xo ra şîna. Pîredêwe ay ewca verdena û şîna.

Şan de biray yenê vanê:

- To çîke nêdî bira?

Ew vano:

- Nê, ez zî şîya hewn a.

Roca dima coy birawo qic vano:

- Eyro ez keye de manena.

Birawo qic nişeno ro, hanêno hewnê cê hame, wirzeno gîştê xo qilaşneno, henî sole keno ci û nişeno ro. Hanêno bî hurme- hurme pîredêwe. Way vazdana ku berya bigîro, bira vano:

- Tê mede, wa berya akerde bo.

Pîredêwe yena ku berya akerde wo. Vana:

- Eyro şamê minê nîmerocî hedrî ya?

Yena zerre, bira şirp û tîrokevanêke nano pa. Pîredêwe qelebêna ra, vana:

- Hebêna zî pane, destî zergûnî bê!

Ew vano:

- Nê, ma kê Joderban ray!

- Eger hebêna zî pano, pîredêwe bena saxe. A jo ra tenî hebêke nano pa, kişeno.

Şan de biray bînî yenê, way vana:

- Min hebêke eskice este fekê xo, pisînge mîzî verda agir, tefêna. Ez şîya agir bîyarî, ena pîredêwe û hîrê hebî keynay xo ewca bî. Keynan agir da min, şerbikê aw, hîlo, şane day min va “Pê xo bixelesne.”. Min zî ê çî dimay xo eştî, bi zor ez xelesîyawa la pîredêwe hameynê gîştê min misnayne, heta ez xo ra şîne. Hal û hewalê ma ana bî.

Biray vanê:

- De haydê ma şin, kê pîredêwe ma mocne.

Way şana vernî, bena keye mocnena înan. Biray her hîrê keynan gênê anê. Keynawa pîle biray pîlî rê, keynawa mîyanîne biray mîyanînî rê, keynawa qice biray qicî rê. Way zî kenê sermîyane.

Rocêke nîmeroc o, bergîrî konê mîyanê tenî. Way şina ku bergîran mîyanê tenî ra veco, her hîrê keynay pîredêwe xo rê şewr kenê, vanê:

- Enay çî ard serey ma? Dadê ma da kiştîş û bîya sermîyanê ma zî.

Wirzenê şinê lehîrêkey marî qefelnenê, anê kenê zerrey şerbikî (kidûnikî). Heta a bergîran mîyanê tenî ra vecena, teşnê ver behcêna. Yena vana:

- Hela min rê aw bîyarê!

Ê vanê:

- Şerbikê aw hanî yo ewca, bike qirikê xo de.

A zî hema şerbik gêna û kena qirikê xo de, lehîrê marî cor de qirikê cay ro şino war. A vana:

- Çi awêka sik û sare şî serê zerrê min, zey tîremare!

Ê vanê:

- Ha ha! Tîremare ça ra hamî?

Maneno, çendeyke derbas beno, mar pîzey keyneke de beno pîl û keyneke bena xişne. Ê zî hergû jo mêrdey xo ra vanê:

- Way şima nêweşê tûtî ya.

Mêrdey înan vanê:

- Heyran, eno kow xirr û xalî, ne îns û ne cîns, way ma ça ro bî nêweşê tûtî?

Pîrekê înan vanê:

- Way şima nêweş a.

Biray vanê:

- Wele ma zanê way ma nêweşî tûtî nîya zî la ma go bicerebnin.

Birawo qic vano:

- Wakê ma şin xo rê bigeyrin!

Şinê boyke geyrenê, bira way xo beno verê çemî. Çemêkew pîl o, buhur tede çinîk o. Way bena rincane, nişenê ro, boy xo danê. Way vana:

- Wele bira hewnê min yeno.

Bira vano:

- Hema serey xo serê ‘eba de nana ro, kona ra.

Bira hema hestî ‘eba binê serey cay de tera keno û yeno, ew û wir dî biray bînî xo bedelnenê ku way înan nas nêkero. Şinê hîrê hebî qeyikan gênê û verê çemî de vindenê. Way bi xo hesêna, hanêna koykew xirr û xalî yo. Nê bira wo ne kes o, vana:

- Biray min pê se bî, kamî kişt, se ra berd?

Dana xo ro, “bavo, birawo” bermena, ver bi çemî yena.

“Hewar- hewar” ê ca ya, biray xo rê bermena. Yena verê çemî, hanêna qeyîkêke hanî ya ewca, merdimêke hanî yo tede, vana:

- Keko!

- Ha!

Vana:

- Namey to çi yo?

Vano:

- Namey min ‘Emer o.

Vana:

- Çimê min vecîyay, namey jo kekê min zî ‘Emer bî.

Û vana:

- ‘Emero ha ‘Emero!

Qeyikê bîne bero,

Qeyîkê bîne bero,

Bidim te zêrê zero.

Ew vano:

- Zîzanê ha Zîzanê!

Bide min ramîsanê,

Bide min ramîsanê,

Te (bi)bim mala bavanê.

A vana:

- Bi serê bavan û kekan,

(Bi)kevim golê girênekan,

(Bi)kevim golê girênekan.

Tu car nakim van yekan.

Şina hanêna hebêna qeyikçî hanî yo ewca, vana:

Keko qayikçî yo!

Ew vano:

- Ha!

A vana:

- Namey to çi yo?

Ew vano:

- Namey min Derwêş o.

Vana:

- Roşnay min rişîyay, namey jo kekê min zî Derwêş bî.

Û vana:

- Derwêşo ha Derwêşo!

Qeyikê binê pêşo,

Qeyikê binê pêşo.

Bidim te topê qumêşo.

Ew vano:

- Zîzanê ha Zîzanê!

Bide min ramîsanê,

Bide min ramîsanê.

Te bim mala bavanê.

A vana:

- Bi serê bavan û kekan,

Kevim golê girênekan,

Kevim golê girênekan.

Tu car nakim van yekan.

Ver û verê çemî şina, hanêna hebêna qeyikçi hanî yo ewca, vana:

Keko namey to çi yo?

Ew vano:

- Namey min ‘Elî yo.

Vana:

- Roşnay min rişîyay, namey jo biray min zî ‘Elî bî.

Û vana:

- ‘Elîyo ha ‘Elîyo!

Qeyikê bîne pîyo,

Qayikê bîne pîyo.

Bidim te zêrê osmalî yo.

Ew vano:

- Zîzanê ha Zîzanê!

Bide min ramîsanê,

Bide min ramîsanê.

Te bim mala bavanê.

A vana:

- Bi serê bavan û kekan,

Kevim golê girênekan,

Kevim golê girênekan.

Tu car nakim van yekan.

Û vana gurr û xo erzana mîyanê aw. Ê vanê:

- Nê, nê!

A kona mîyanê çemî. Heta ê resenê ci, a xeneqêna. Way xo anê teber, vanê “Hela ma biqeleşnin”. Gava qeleşnenê, hanenê mar tede wo. Marî kişenê.

Şinê keye, her hîrê cênîyanê xo zî kişenê. La çi feyde, way şî.

CENCÊNÎ DE YAN KÎ KALÊNÎ DE?*

Pasayêde barzingan ve cînîya xo ra benê. Rozê canê cînîya pasay gostê saydî wazeno. Vana, so saydî, ma rê tene gost bîya.

Pasa urzeno ra tufongê xo erzeno ra xo, sono. Hata son fetelîno, toa nêvînenê. Yeno, kûno nêjdîyê çeyî. Waxto ke kot lewê bonî, mordemekê sarê xo wertê birrî ra vezeno vano: “Qedayê to rê yeno. Cencênî de bêro ya kalênî de bêro?” Pasa vengê xo nêvezeno. Vêreno ra yeno çê. Yeno, vano cînîk, hal mezal nîya: “Ez şîne fetelîne. Mi toa nêdî. Seke amûne lewê bonî, mordemekê sarê xo wertê birrî ra vet. Va ke qedayê to rê yeno. Cencênî de bêro ya kalênî de bêro. Mi veng nêkerd.

Cînîke vana: “Heywax hey! Wele ve to ro vo mordemek! To bivatenê, haq qeda dûrî bero, qeda ke ame cencênî de bêro, kalênî de ravêro şêro. Cencîna ma de dest-payê ma cênê, ma xo xelesneme. Qeda ke kalêna ma de ame, ma bese nêkeme xo bixelesnîme.

Roza bîne pasa unca sono saydî, fetelîno. Son de ke cêra ra ame lewê bonî, mordemek sarê xo pê birrî ra vezeno, vano: “Qedayê to rê yeno, cêncênî de bêro ya kalênî de bêro?”

Pasa vano, Haq qeda dûrî bero. Eke yeno kî va cêncênî de bêro, kalênî de ravêro şêro. Cencênî de unca dest-payê ma cênê, ma xo xelesneme. Kalênî de besenêkeme.

Rozê şanê dêvewûne pasay yeno, vano dêvê to qir bîyay, qedîyay. Şanê malî yeno vano, malê to qir bîya qedîya. Şanê gawû yeno vano, gayê to qir bîyay qedîyay.

Pasa îp-alane maneno. Vano, cînîk bê, pê destê domanûnê xo bijîme şîme. Xo rê cayê de bigurîme, xo bixelesnîme.

Pê destê domanûnê xo cênê terknênê sonê. Sonê sukê de vejînê. Cînîke hemam de kûna kar. Pasa kî hamalên keno.

Rozê barzinganê yeno suke. Hemamî pers keno. Vanê ha falan ca der o. Kincûnê xo rusneno. Cînîya pasay kincû şuna, peyser rusnena. Barzingan ke kincûnê xo cêno, vano hala-hala na şutene şutena cînûnê pasawûn a. Merax keno, pers keno vano, na kincî kotî şutê. Vanê falan ca de şutê. Vano, ala mi berê na hemam. Benê hemam. Lazê cînîke verê çêverî der o. Lazekî ra adir wazeno vano pê cixara xo fîn re ci. Sono mawa xo ra vano adir bîya. Cînîke viran a, serm kena nîna. Çîkê adir dana lazek rusnena. Barzingan vano ti so, mawa to bîyaro. Lazek sono vano. Cînîke unca serm kena

* Qiseykêrdoxe: Xeyzana Ap Alî (Hatîce Kasun) 85 serrî der a. Wende nîya. Pîlvank ra (Dewade Mamekîye) ya.

nêvejîna tever. Destê xo kaleka çêverî ra kena derg ke adir bido, mordemek beno re destê cinîke onceno keno wertê barê dêvewû. Cînîke vana, ti birayê minê axret a. Pêskarê mi meve.

Maneno son de, mêrde cînîke yeno çê ke domanî bervenê. Vano çiko, se bî? Mawa sima ku ya? Vanê hal mezal nîya. Mordemekê ame, pê bojiyê mawa ma guret onte berde (kas kerde berde).

Pasa pê destê domanûnê xo cêno vano, no melmeket kî mi rê lazim nîyo. Cêno, sono verê çemî. Lazê xuyo jû nano re kolîya xo, beno boverê çemî de nano ro. Yeno tekê bînî keno kolîya xo beno. Eke uwe nême kerde verg kûno re lazekî ra lazekî cêno sono. Şanê verê mîyû xeleşîno ra, vergî ra lazek cêno. Uwo bîn kî kolîya pasay der o. Pasa ke vergî vînenê, xo sas keno, lazekî verdano ra. Lazek gineno çem ro sono. Uwe sanena ci bena, bena sanûnê arêyî de vezena. Afsancî yeno tever ke masumêde pak ha wo verê saneû der o. Cêno beno, xo rê keno ewlad, keno weyîye.

Uwo bîn, uwo ke şanê mîyû guret, eyî kî şanê mîyû xo rê keno ewlad.

Pasa, uza îp alane maneno. Pasa terkneno, sono. Sono sukê de vejîno ke pasayê suke merdo. Ere pasawû fetelînê ke jûyêde bînî pasa kerê. Anê talî quşîye verdanê ra, vanê ke nîşte sarê kamî ra, ey keme pasa. Verdane ra. Sona nîsena sarê mordemekî ra. Vanê nê. No qefçîl o. Honde axayê henênî estê ke nê nîsena pa. Sona nîsena na qefçîlî ra.

Unca anê verdanê ra. Unca sona nîsena sarê eyî ra. Vanê lawo, bêlka Haqî ra bîya. Berê tenê uwe piro kerê. Qatê kincû pira derê. Ere taxt vezê.

Anê uwe kenê piro, qatê kincû derzenê danê pira. Vezenerê taxt.

Rozê hetê Heqî ra teskera hurdî birawû pîya vejîna. Hurdîmîne pîya vênga eskerîye danê. Hurdena kî, Haq terefinden (hetê Heqî ra) jû ca de eskerîye kenê. Rozê hurdena kî noveçî yê. Nêwetî de vîndenê. Teko jû vano aaax ax. Uwo bîn vano, çevêsayê derdê to giran o. Ala derdê to çik o, qesey ke. Ano kûno re ci, bîn ra qesey keno. Uwo bîn vano ke derdê mi kî jê derdê tu yo.

Ninû ke niya qesey kerd mawa xo wertê barê dêvewû ra gos dana. Sarê xo wertê barê devewû ra vezena vana derdê mi kî, je derdê sima o. Eke hênî yo, sima hurdena kî lazê mîn ê.

Ana lazê xuyê jû, jû bojiyê xo ser, îyê bîn kî, jû bojiyê xo ser kena hewn. Hên pîya kûnê ra. Hêsarê xo nêbenê.

Barzinganbaşî sodir yeno ke no çik o? (Cînîke ra sik keno, vano bêlka zovî çîyo bîn o.) Sono lewê pasay, vano hal mezal na o. Cînîke di camêrdî pîya kerde virara xo.

Pasa vano, bîyarê, vile piro dê. Sonê anê ke vile piro dê, cînîke vana, ala reyê ma gos dê, îfada ma bîjerê, hona vilê ma piro dê.

Cînîke ke kote ra bin, bin ra qesey kerd, pasa vano henî yo, na cînîka min a, nî kî domanê min ê.

Barzinganbaşî vano, cînîka tu ya, mawa mina axret a.

Pasa ano, veyvê xo keno. Reseno cînîka xo û domanûnê xo. Pêro kî sonê resenê mirodê xo.

WISIV PÊYXAMBER*

Pasaye beno, wayîrê hîrê lazû beno. Rozê cînîya pasay ginena piro mirena. Veyvî yenê, her roz veyva jûye nînû rê xizmete kena, sona.

Rozê veyva pîle yena, pê çêverî de gos dana. Nîyadana ke Wisiv ha o pîyê xo ra vano bao, mi esmu hewn dîyo. Pî vano, mi rê qesey ke. Vano, bao esmu hewn de, roz nîştî hermê mi ra. Vano:

Biko, xewna te xêr be.

Xewnekî giran e.

Qezî meke li her derane.

Bira dîjminê biran e.

Veyva ke pê çêverî de gos dana, yena vêrena ra sona mêrdê xo ra vana, çi ke esto Wisivî der o, sima yê bînû de toa çîn o. Pîyê sima xatirê sima nêzoneno. Wisivî ra has keno. Hurdî biray yenê têlewe, vanê Wisivî berîme cayê de hale bikerîme bêrîme.

Sonê lewê pîyê xo de dare de vindenê. Vanê, bao ma meste some saydî. Wisivî kî bide, tey berîme.

Vano, oxul etme, eyleme, Wisiv hona doman o, bese nêkeno sima de bifeteliyo.

Vanê, toa nêkeno, pê bojî ceme, tey fetelneme. Endî pî vengê xo nêvezeno.

Maneno, roza bîne cênê, benê. Benê cayê de quye ro erzenê war. Terknênê yenê. Sonê lewê pî. Pî vano Wisiv ku yo? Vanê, vergû kuya pa, guret berd. Oxul vano, vergî çitur Wisivî benê? Vanê, ma şîme fetelîyayme ameyme ke Wisiv berdo.

Pasa vergû top keno, ano pê ser. Vano, vergênê! Sima ke dorexî nêvanê, sima lingû ra ve kud vê, çimû ra ve kor vê.

Vergî yenê rê ve zon vanê, ma lingû ra kud vîme, çimû ra kor vîme ke ma Wisivê to werdo.

*Qiseykêrdoxe: Xeyzana Ap Alî (Hatîce Kasun) 85 serrî der a. Wende nîya. Pîlvank ra (Dewade Mamekîye) ya.

Pasa xo dano hard ro, xo dano asmênî ro, bervenno.

Teseliya xo kûna. Vano vergî zovî kotî mendî? Vanê, vergê Misirî estê. Sono elçiyê rusneno, vergûnê Misirî top keno. Vano, vergênê, çe vêsayenê, toa sûrîya mi çînevîye ke sima Wisivê mi werd?

Vergî yenê rê zon vanê, ma ke Wisivê to werdo, ma lingû ra kud vime, çimû ra kor vîme.

Tesela pasayî kûna. Pasa endî vindeno.

Rozê barzinganbaşî fetelîno. Sono koyê de nano ro. Anê non wenê. Nîyadano ke pisinge dormê nonî de yena-sona girnauu, girnauu...

Çîvikê non erzenê ci. Pisinge nonî cêna bena quye ro erzena cêr.

Roza bîne unca pisinge dormê nonî de yena-sona nîau kena, nîau kena. Unca çîvê non erzenê ci. Bena quye ra erzena cêr. Yena unca nîau kena, dormê nonî de. Barzinganbaşî vano, nêro ala non de nayê de. Îşî naye de estê. Mi esmu hewn kî dî, eke çîyê ma bîyo qîymetlî. Ala dima şêrê, na, nî nonî se kena? Nonê anê, danê pisinge, pisinge kûna re raye. Yî kî fine re dima. Sonê, eke pisinge, nonî bena erzena zerê quye. Sonê dîyare quye eke masumê de pak teyr o. Je asm û rojî vêseno. Anê, sîcîm verdanê ra, ci ra vezenê. Anê uwe kenê piro. Kenê wertê barê dêvû, tey fetelnenê. Qîymet yeno çîyê barzinganbaşî ser. Beno qîymetin.

Rozê pasa xevere rusneno barzinganbaşî rê, vano to rê dawet a, bê.

Barzinganbaşî sono, nêjdîyê suka pasay de nano ro. Xizmekarû saneno ver vano, heydarê amanete vindê. Xizmekar reyê hêsarê ci beno ke lazek werte de çîn o. Nîyadano ke ha o şîyo mezele ser o bervenno. Mezela mowa xu ya. Ano dest paû gire dano, keno wertê barê dêvû.

Sodira urzeno ra ke voreno, voreno... Torg û torjîleo... Na raye kî çarneno caode bîn unca voreno. Torg û torjîle... Vano qedir Allah no çik o? Dêmake ma ser voreno.

Xizmekar vano ke hal mezal nîya, ez hewn de vîne, ustne ra ke ha o mezele ser o bervenno. Ard, dest payî mi gire dayî. Mi tekê kî da binê gosê lazekî ra. Destê mi bîyo kemere. Çî ke esto yî lazek der o. Anê lazek kenê ra. Seke lazekî kenê ra beno germ, beno paka, beno wes.

Rozê çêna qralî hewn vînena ke bojiyê xo pecere ra kerdo derg, çor citey gayî bojiye ayê ver de cite kenê. Masumêde pak yeno virara çêna qralî de kay keno, sono. Roza bîne unca hewn vînena. Pîyê xo ra vana bao, hal hekat nîya, masumêde pak yeno, virara mi de kay keno, sono.

Qral vano çêna mi, ez letê esker fin re to, çewres kî carîye dan to. Bize so bifeteliye, xo rê lazekî bivîne.

Eskerû ve carîû ra cêna, terknena sona. Cayê, rayê ser o qonaxê urznena ra, tede vindena. Kes ne yeno ne kî sono. Rozê vana, ala reyê nîyadê kesê kusê? Reyê nîyadane ke ostorê na o cêr ro yeno.

Carîyeyî sonê xevere danê, vanê jû na o cêr ro yeno, uwo ke ti vana şîyo re eyî.

Raşî kî Wisiv o. Nîştî re ostorî cêr ro yeno.

Nîyadana ke no u wo. Vana, nê beno ke ez to bihêrnîne? Darîna we sona lewê barzinganbaşî, vana nî lazek biroze mi, to ra hêrnen ben lewê xo. Çira rosena? Vano heşt sey ra rosen. Ana zern û şemûnê xo dana ci. Lazekî cêna sona.

Kena nêkena lazek lewe de nêvindeno. Ca verdano sono. Endî rew sono, jêde sono...

Cînîke merax kena, her roz bivena, eve lazekî fetelîna, fetelîna. Endî bena kokime, bena qefçile rayê ser o ginena war ro vindena. Her roz çimû kena re rawa lazekî, ey ser o vindena

Rozê nîyadanê ke jû ha o cêr ro yeno. Xizmekarê sono vano, xatuna mi, jû na o cêr ro yeno. Uwo ke to hêrna şîyo re eyî.

Xizmekarû ra vana, ala mi berê virendîye. Cênê benê virendîye. Benê rayê ser, benê verenîye. Yeno vêreno ra sono. Tayê ca eke şî, zerê xo vêseno, vano kokima, guna wa. Têpîya cêreno ra yeno. Ayê hard ra urzneno ra. Vano bê bê, Haq bela xo eve to do. Cêno sono. Çêneke yena re xo, bena rindeke. Je asm û roj sewl dana. Çor sewî, heşt citê gayî sewqê ayê de cite kenê.

A serre vêsaniye yena. Non çîn o. Dewa çê pîyê Wisivî vesaniye ra qir benê. Pî ve braûnê Wisivî ra vêsan manenê. Pers kenê, vanê kamci suke de non esto? Heşînê pê ke dewa Wisivî de esto. Hurdî biray sonê dewa Wisivî. Wisiv nînu desin de nas keno. Ci rê non keno ci, perû kî nêcêno. Wisiv destmala xo dijdîya erzeno wertê nonî rusneno. Seke birawû non berd çê, pasa vano ooff boa Wisivê mi amê. Nîyadano ke perey kî peyser rusnê.

Rawa bîne unca sonê. Unca Wisiv perû peyser keno ci. Vanê hala hala pereyî unca nêguretê. Eke amey çê, pîyê xo unca vano ooff ooff boa Wisivê mi amê.

Rozê pasa merax keno vano, no senê memleket o, sima sonê non anê? Na nonî ke kamî ra cênê, ey dawete kerê bîyarê. Vanê, pasayê felan suk o. (Wisiv kî bîyo pasayê suka xo.)

Rozê sonê, dawete kenê, anê. Seke çêver de kûno zere, pî vano ooox boa Wisivê mi amê. Wisiv yeno destûnê pîyê xo, vano hal mezal nîya. Braûnê mi mi rê nîya nîya kerd.

Vano biko, yînu kerda, ti meke! Ano veyvê lazê xo keno, çêna pasayî de zewezneno. Sonê resenê mirodê xo.

LIWE Û QULING*

Tîya bi û çînê bi, liwêke û qulingêke bî. Liwe û quling benê way û biray. Liwe qulingî ra vana:

- Bira, ma jobînî zîyahfet bikerin.

Quling vano:

- Wa bo waka liwî.

Liwe malîzî pewcena, kena serê tehtike û vana:

- De kerem ke ma borin.

Quling çende ray nikulê xo dano pero, nikulê cê decena û çîke nêkono fekê cê; xo tepîya dano.

Liwe vana:

- Çira ti nêwenê bira quling?

Quling vano:

- Ez mird a, a jo ra ez nêwena.

Çende rocî badî quling liwe zîyahfet keno. Ew zî nihan pewceno û keno kuya milîçikederge. Nikulê xo keno ra zerey kuy, nihan te ra veceno û weno. La liwe nişkêna boro. Çiqas quling vano:

- Waka liwî, de bore. Çirê ti nêwena?

Liwe vana:

- Ez nêwena, zerrê min nêşina ci.

Quling weno. Tek-tukê ku fekê cê ra konê erd, liwe xij kena ci û wena. Ew vano:

- Waka liwî, to va ez nêwena!

Liwe vana:

- Bira, enî hebikê xêran ê, a jo ra ez wena.

Heta quling nihanê xo weno qedêneno, liwe vana:

- Bira, ma jobînî wegîrin.

* Arêkerdax: Mihanî Licokic, Sanikan û Deyîranê Licê ra, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007

Quling vano:

- Wa bo waka liwî.

Liwe vana:

- Ewil ez to wegîrî.

Quling vano:

- Baş o.

Liwe qulingî kena paştê xo û verê xo şana çemo cêrîn. Binê sêncan ro, binê dirrikan ro çarnena, dana sinc û keleman ro, qulingî finena ra gûnî ser.

Liwe vana:

- Bes o bira quling?

Quling vano:

- Belê, beso waka liwî.

Quling hefteyke kono cile, heta birînê cê piçêke benê weşî. Narê quling vano:

- De bê waka liwî, ena ray ez to wegîrî.

Quling liwe nano serê pencanê xo û fir dana ver ‘ezman, beno berz, şino tarî ‘ezmanî. Quling vano:

- Waka liwî, ‘erd eyseno ya nî?

Liwe vana:

- Qasê pelasêke eyseno.

Reyna beno berz, reyna perseno, vano:

- Waka liwî, çîke to ra eyseno?

Liwe vana:

- Qasê tarrê pirocine eyseno.

Quling henî zî beno berz, reyna perseno, liwe vana:

- Qasê qulê derzenî hema gi ez fesil kena.

Henî zî beno berz, reyna perseno, liwe vana:

- Çîke nêyseno, dînya sîya û tarî kena.

Quling teqleyke şano xo, liwe serê paştê xo ra erzeno war. Liwe zey pertalî cor de yena war. Teqleyke ser û jo bin yena nîzdê ‘erdî. Hanêna Mela hanîk o limac keno.

Liwe vana:

- Hela Mela, hela Mela, ser kurikê xalê Mela.

Mela zî hanêno çîke ‘ezman ra yeno war. Mela qîrp û vazdano; kurkê cê, şaşikê cê, tîzbihê cê, ganpolê cê heme ‘erd o manenê. Liwe ginena serê kurkê cê ro, xo ra şina û henî ‘erd o manena.

Hêdî-hêdî heşe yena serey cay, wirzena we kurkê Melay erzena mîyanê milanê xo, tîzbihan erzena milê xo, şaşıke nana xo sere, ganpole gêna destê xo û hêdî-hêdî cêr de kona dîyar. Jo verg rastê cay yeno. Verg te ra perseno, vano:

- Liwê, to eno kurk ça ra ardo?

Liwe vana:

- Ez kurkçî, babê min kurkçî, kalikê min kurkçî. Qey to nêzanayne?

Verg vano:

- Liwê min rê zî kurkêkewo anayîn virazî.

Liwe vana:

- Wa bo, çirê ez nêvirazena? Ajarê xo bîyare ez o to rê virazî.

Verg vano:

- Baş o liwê, ez çî bîyarî ku ti min rê kurk virazê?

Liwe vana:

- Mêşinan, berxikan, kaviran (beranan) bîyare, ez o to rê kurkêkewo rind virazî.

Liwe vana:

- De min dîma şane ma şinî cayke, cay dezgî bivînin ku ez tede bixebetî.

Liwe qulêke vînena ku zerey cê gelêke hîra wû û fekê qulî zî teng o. Liwe xo rê vana “Verg nêşkeno bêro zerrey enî qulî.” La reyna zî cerebnena. Vana:

- Vergo, hela ti zî bêre zerre, banî cay dezgî seyîn o.

Verg xo keno qul ro ku şoro zerre, keno nêkeno nêşkeno şoro zerre. Liwe yena teber, vana:

- Hela xo barî ke yan zî suy xo bîyare, belkî ti beşkê.

Verg anakî zî cerebneno la nêşkeno şoro zerrey qulî.

Liwe vana:

- Xora hewce zî nêkeno, gava kurk tamam bibo, ez o kurk bigîrî û bîyarî teber.

Verg dest pêkeno kaviran, mêşinan, berxan beno. Liwe hetêke ro wena û ê zêdan zî qul de erzena pêser. Verg perseno, vano:

- Zehf mendo liwê?

Liwe vana:

- Hema nîme bîyo.

Verg verê ra ano û perseno, liwe vana:

- Tiricêke menda.

Verg reyna perseno, liwe vana:

- Hesîke mendo.

Heta qul beno pirrî, hendî qîmê liwe pê yeno.

Verg reyna perseno, vano:

- Liwê zehf mend?

Liwe vana:

- De haydî ewca ra, kutiko solawkeçim! Ti nêvanê “A liw a, a ça ra bî kurkçî?”, min ti xapênay pê ku ti mi rê goşt bîyarê.

Verg zehf qehrêno, xo dano qul ro ku şoro zerre. Keno nêkeno nêşkeno şoro zerre. Fikirêno se kero. Şîno hebêke kuya milîçikederge ano, xîçikan keno zerrey cay û serê qulê liwe de daleqneno. Çîqa hewa (va) dano pero, xîçikî zerrey kuy de vanê ”xiş-xiş”. Liwe vana “Wele verg hanî yo dindananê xo sequêneno.” Liwe goşt wena qedênena, poste zî wena, çîke nêmaneno; veyşan manena. La her ku hewa dano kuy ro, kuy kena xişe-xişe, liwe vana “Wele verg dindanan ro min sequêneno.”

Liwe hendî veyşanî ver “bavo” kena, vana “Wele ez o vazdî. Ha ez veyşanî ver merda ha vergî ez werda, ferq nêkeno.” Xo kena ra pirr û şîrp û vazdana, heta ku te ra yeno. Gelêke ca şîna, hanêna verg dima nîyo, vindena. Hêdî-hêdî tepîya yena, hanêna verg çînî yo. Yena heta verê qulî. Gava hanêna hebêke kuy hanî ya serê qulê cay de daleqnayî ya, vana “Ena kuy çi felaketî ardî serey min. Gerek ez enay fetesnî.” Kuy bena kena binê aw, kuy reyna yena dîyar. Raya peyine kuy kena binê aw û serê kuy de nişena ro, vana “heta fetesîyo”.

Zimistan o. Aw cemedên a. Diwê (boça) liwe zî tede cemedêno. Liwe honijêna (hewnê cay yeno), şîna hewn a. Gava bi xo hesêna, vana “Nika kuy fetesîyawa.” Û wirzena la dimê cay mîyanê aw de cemedîyaw. Liwe vana qey vergî a qefelnawa (tepîştî). Cay xo ra çîl bena, zor şanena xo, dimê cay ver de qol beno. Hendî se ra şîna vanê “way liwa qole”. Liwe vana “Wele go verg min nas bikero. Ez se kerî ku verg min nas nêkero?” Fikirêna, vana “Eger ez liwan hemîna zey xo bikerî qolî, a çaxî verg min nas nêkeno.” Şîna ven (veng) dena liwan, vana:

- Bêrê ma şînî rezê kê xalan.

Bena rezêkewo ku verê dewe de wo. Bena mîyanê rezî, vana:

- Hergû jo mewêke ra borê, bêtehmî mekerê; rezê ke xalanê min ‘edm (mehf) mekerê.

A kona ver û dimê hergû liwe mewêke wa girê dana û şîna hetê corê, vana:

- Wanq, wanq!

Veng şîno wahêrê rezî, wahêrê rezî vano:

- Wele liwî kewtê rezê ma!

Tifîgê (tifîngê) xo gêno û vazdano. Bena hewçe-hewçê kutikan, ver bi mîyanê rezî. Liwî wazenê vazdê, kenê nêkenê dimê înan dima nêşino. Zor şanênê xo, xo kaş kenê, dimê hemînan ver de qol beno.

Liwe vana:

- Qol û pîya qolî.

PÎR Ê PISÎNGE*

(Alîstok Nalîstok, Pîr ê Pisinge, Pîr ê Luye, Pîre ê Kole, Bize ê Luye, Şanika Şînî, Şanika Biza Kole)

Tîya bî û çînê bî, hebêke pîre û hebêke pisînge bî. Pîre mangay xo (xu) doşena, şitê xo ana dîyar, la keyna cay xo vîr a kena. Şitî nêkena binê mekebe. Pisînge yena sitê pîre wena. Pîre şonik şanena ay rê, şonik gineno pero, dime cay tera beno.

Pisînge vazdana teber û reyna geyrena a, mîyanê beryay de Pîre rê lavay kena, vana:

- Pîrê Pîrê! Dimê min bide, ez pişt kerî, deşt kerî, şînî kê xalan.

Pîre vana:

- Şitê min bide.

Pisînge şina verê bize, vana:

- Bizê bizê! Şit bide, ez bidî Pîre, Pîre wa dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şînî kê xalan.

Bize vana:

- Min rê velg bîyare.

Pisînge şina verê dare, vana:

- Darê dare! Velg bide, ez velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şînî kê xalan.

Dare vana:

- Şo min rê darî bîya.

Pisînge şina verê heddadî, vana:

- Heddad heddad! Darî bide, ez darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şînî kê xalan.

Heddad vano:

- Min rê hakan bîyare.

* Mihanî Licokic, Sanikan û Deyîranê Licê ra, Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2007

Pisînge şina verê kerge, vana:

- Kergê kergê! Hakan bide, ez hakan bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Kerge vana:

- Şo min rê qût bîyare.

Pisînge şina verê kowari, vana:

- Kuwari kuwari! Xilt bide, ez xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Kuwari vano:

- Şo silopêke sil bîya, çîmey min biteyne.

Pisînge şina verê gay, vana:

- Gawo gawo! Sil bide, ez sil bidî kuwari, kuwari xilt bido, xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Ga vano:

- Şo min rê simer bîyere.

Pisînge şina verê mereke, vana:

- Merekî merekî! Simer bide min, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kowari, kuwari qût bido, qut bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Mereke vana:

- Şo keynan bîya, wa sere min de govende bigîrê ku dalpey min de nêrê.

Pisînge şina verê keynan, vana:

- Keyney keyney! Bîrê serê mereke de govende bigîrê, wa mereke simer bido, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kowari, kuwari qût bido, qut bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Keynay vane:

- Ma rê solan bigî.

Pisînge şina verê dikandarî, vana:

- Dikandar dikandar! Solan bide, ez solan bidî keynan, keyney bêrê serê mereke govende bigîrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kowari, kuwari qût bido, qut bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Dikandar vano:

- Şo peran bîya.

Pişînge şina verê xizîna, vana:

- Xizîna xizîna! Peran bide, ez peran bidî dikandarî, dikandar solan bido, solan bidî keynan, keynay bêrê serê mereke de govende bigîrê ku dalpey nêrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kowari, kuwari qût bido, qut bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dime min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Xizîna vana “xuşş” û peran verê pisînge de kom kena. Pisînge peran kena heqîbe û şina dikan. Peran dana dikandarî û keynanrê solan gêna kena heqîbey xo û şina verê keynan. Heqîbey solan verê keynan de kena veng, keyney solan kenê xo pay û şanê pisînge dima, şinê serê mereke de govende gênê. Mereke zî beryay xo akena. Pisînge heqîbey xo şana ver, kena pirrî simer û şina gay het. Heqîbey simerî verê gay de kena ro, ga simer weno û silopêke sil keno. Pisînge silopê silî gêna, bena dana fekê kuwarî ro, kuwari qût vera dano heqîbey pisînge. Pisînge heqîbey xo erzena serê milê xo, şina verê kerge, qût verê kerge de kena ro. Kerge qût wena û hakan kena. Pisînge hakan kena heqîbey xo û şina verê heddadî, hakan dana heddadî. Heddad hakan keno hakerûn, weno û darî pisînge rê virazeno. Pisînge darî gêna şina verê dare, darî dana dare. Dare zî pisînge rê velg kena war, pisînge velg kena cemay xo û bena dana bize. Bize velg wena û guwanan şit ra zepetnena, şitê xo doşena, kena elbikêke. Pisînge elbikê şitî gêna û verê xo şana kê Pîre, şit dana Pîre. Pîre dimê pisînge pisînge rê nana pa û pisînge pişt kena, deşt kena, şina kê xalan.

LUYA DEKBAZE*

Rozê, luye, kerzik, awrê, verg, hes, simorik, mor, milawunî pêro benê arê, hêga çînenê, cûn kenê. Wexto ke genim tixe kerd qedena, luye vana, birayenê, bêrê, kamî ke na tixe ser de çing da bover, na tixe yê êy vo. Pêro kî qewil kenê.

Pêro jû ve jû serê tixe ra çing danê. Kamî ke çing da, wertê tixe de maneno. Luye ve kerzikî ra manenê. Luye xo kena hazir ke çing do, kerzik zelegino qina luye ra. Pîya ser ra çing danê. Xo erzenê boverê tixe.

Kerkiz vano:

- Mi to ra ravêr çing da.

Luye vana:

- Nê, mi tora ravêr çing da.

Kerkiz vano:

- Nê, mi!

Luye qawil kena vana:

- Tixe yê to vo bira kerkiz.

Luye uza ra urzena ra sona, sona cayê de rastê cûnî yena ke mordemekê ha wo cûn çarneno. Luye sona, corenîya cûnî de kemere esta, mîyanê xo sanena kemere ver, hên vindena. Xêlê ke vêrd ra, mordemekî cûn çarna, qedena, luye xist vana, yena leyê mordemekî de vejîna, vana:

- Kû ya bara mi?

Mordemek vano:

- O çik o, waye luye, senê bar a, senê towa yo?

Luye vana:

- Ez ke nêvîyenê, a kemere gindir bîyenê, amenê ginenê cûnê to ro. Ne ti, ne kî gayê to xeleşîyenê.

Mordemek vano:

- Bota so ta ra, luya cambaza dekbaze.

Mordemek cûnê xo keno top, kûno ra raye sono. Luye dime ra naymê doymê cûnî de çerexîna, hîrê hevî genim vînenê kena zerê meske, meske puf kena, fek gire dana, erzena xo doş, kûna raye. Xêlê sona, senik sona, sona cayê areye de vejîna. Vana:

- Ma vexêr dî asvancî.

* Qiseykerdox: Alaattîn Çiçek, 34 serrî der o, unîversîte wenda. Îzmir de ciwîyeno. Çimeyê na sanike dewa Mamekîye Silicû ra Memedê Ap Tosinî yo. Serra 1996 de ci rê qisey kerda. Wende nêbîyo. 82 serrî de bîyo. Mi kî na sanike serra 2011 de Alaattîn Çiçekî ra girewte.

Asvancî vano:

- Xêr ve silamet wayê luye.

Luye vana:

- Bira asvancî, na meske pirê genîmî ya, bere rarîye, ez badena yen ardûnê xo cen. Beno cemê sonî, luye oncîna yena. Çêverê areyî de vejîna. Veng dana asvancî

vana:

- Bira asvancî kû yê ardê mi?

Asvancî vano:

- Ardê to, sare û pincîka to borê. Senê ardî yê, senê çî yo. Meska to ke kerde ra, ci ra hîrê hevî genimî pera. Jûye ginê kemera areyî ro, kemera areyî şîkîye, jûye ginê wustina areyî ro, çerangê areyî gina piro, teka bîne kî gina re çimê mi, çimê mi vet. Senê ardî yê, senê towa yo.

Luye vana:

- Ardûnê mi dana mi bide, nêdana veng dan vergû, hesû, bêrê to borê.

Modemek tersû ra meske keno pirê ardû, rind dawasneno, dano ra luye dest. Luye ardûnê xo cena, kûna ra raye sona.

Jede sona, senik sona, sona cayê dewê de vejîna ke tîj şîya çê xo. Endî bîyo tarî. Sona, çeyê de bena meyman. Samya xo wena, pîzê xo kena mird. Xêlê ke werd, hewnê xo ame. Meska xuya ardû dana wayîrê çeyî, vana:

- Na meske pirê ardûn a. Cayêde qeyîm de rone ke towa nêvo. Nêvo mal, gay pêskarê ci bê, bipisqînê.

Wayîrê çeyî vano:

- Nê nê, wayê luye, ardûnê tu na wo berz fîn dêş ra, fekê mal gawû nêreseno ci.

Dima sarê çeyî pêro pîya sonê hewn ra, xêlê ke vêrd ra, luye bine cilî ra dijdî ya urzena ra, meska xo cena, sona kûna gore, boxeyêde hewl vîna, meska ke dest te pisknena, çarçê gore kena, taye kî kena fekê boxeyî ra. Unca dijdî ya sona kûna binê cile. Sipêde ra urzena ra, kena hayleme vana:

- Tirîlîm tirîlîm tirîlîm! Mi kî va ke, sima kî va ke! Niyadê boxeyê sima meska mi pisqîna! Ardê mi werdê, qedenê! Ardû ver ra nî boxeyî danê mi bidê, nêdanê, veng dan vergû, hesû, bêrê sima borê!

Wayîrê çeyî tersûnê xo ver, boxeyî dano luye. Luye boxeyî cena, kûna ra raye sona.

Jede sona, senik sona, sona cayê dewê de vejîna ke veyve esto. Sona, nîsena ro, sorvika xo wena, kayê xo kay kena. Beno tarî, veyve axme beno, wayîrê veyvî ra vana:

- Na boxeyê mi bize, gore de qeyîm gire de, ci rê toa mevo.

Wayîrê veyvî vano:

- Meterse waye luye, boxê to rê towa nêbeno.

Luye vana:

- Nê nê, çimê na veyvika sima mendo re çimê dizdû, nêvo, na son de raurzo boxeyê mi sare bibirno?

Vistewrîye vana:

- Waye luye, o senê qese o! Veyva mi ra hên mevaze! A hona veyvika newî ya.

Xêlê ke vêreno ra, sarê çeyî pêro pîya sonê hewn ra. Luye binê cile ra dijdî ya urzene ra, sona gore, boxeyî sare birnena, velîkûnê boxeyî ve kardî ra ana kena cevê veyvike, unca dijdî ya sona kûna binê cila xo. Sipêde ra urzena ra, kena hayleme vana:

- Tirîlîm tirîlîm tirîlîm! Mi kî va ke, sima kî va ke! Nîyadê, veyva sima, boxeyê mi sare birno, velîkî vetê, estê cevê xo. Boxeyî ver ra na veyvike danê mi bidê, nêdanê, veng dan vergû, hesû, bêrê sima borê.

Sarê çeyî, tersû ver, veyvike dano luye. Luye veyvike cena, kûna raye sona.

Jede sona, senik sona, sona cayê koyê de rastê sûrîye bena. Sona leyê wayîrê surîye, vana:

- Ez na veyvike dan to, ti kî ver ra jû mîyade rinde bide mi.

Mordemek qewil keno, sono wertê surîye ra mîyade hewla vozine ano dano luye.

Luye pê qayîl nêbena, vana:

- Na senê mîy a?

Mordemek vano:

- Waye luye so, eve xo kamcîye qayîl bena aye bize.

Luye sona, kûna wertê surîye, nata nîyadana, bota nîyadana; jû mîyade zara, çilmkine vînena, sona pê vile cena, ana çilmê mîye sipêna we, vana:

- Ox! çîqa rindek a na mîye.

Mîya xo cena, kûna raye sona.

Jede sona, senik sona, sona cayê de rastê Heşî bena:

- Ma vexêr dî!

- Xêr ve silamet!

Vana:

- Bira Hes, bê ez ve to ra wa û biray vîme.

Hes qewil keno. Bena roza bîne, luye vana:

- Bira Hes, çe de kolî nêmendê, ez şerî birr ra tayê kolû top kerî bîyarî. Na mîya mi bavekê tu ya.

Luye dirxaçikê xo cena, sona. Hes luye dime ra mîye sare birneno, weno. Jû pêyeke luye rê verdano. Luye kolû ra yena, nîyadana ke mîye nêawasena. Ters gineno zerê luye ro. Sona leyê Heşî, mîya xo pers kena.

Hes vano:

- Waye luye, ti şîya kolî, to dima meymanî amey, çe de towa çine vî, mi kî ci rê mîye sare birnê, pêyeke jûye kî to rê birnê ra.

Luye vana:

- Haa huu bira Hes! Canê to wes vo, helal xos vo.

Luye nata yena, bota sona, nêzonena ke hêfê mîya xo çitur bijero. Çing dana tever, tever ra kena hayleme hurgit, zirçena, veng dana, dima kûna zere.

Hes pers keno vano:

- O çik o? Kam o? Se vanê, waye luye?

Luye vana:

- Dewujî bover ra veng danê, vanê, ger koto malê pasayî; vozde verê çimê Heşî ci rê derman o.

Hes vano:

- Waye luye, mi cayê de wedare.

Luye vana:

- Bira Hes, bê uwe to ro kerî, to pak bişûyî, xaşîye kerî, wertê ardû de ronî. Kamî ke pers kerd van ardî yê.

Hes qewil keno. Luye ana adir kena we. Lêyî nana ser. Uwe girenena, sona sanê çivirî ana, leyê lêyî de nana ro, veng dana Heşî.

Hes yeno vano:

- Waye luye, na uwe çayê girenena?

Luye vana:

- Meymanê mi yenê, ci rê qawute pozen.

Hes vano:

- Ma na sanê çivirî se kena?

Luye vana:

- Sapikeşayî yenê, ci rê puçû xasilnen.

Hes, kirşî ser o ronîştaye beno. Luye kundêz dana uwa girenayîye ro, verdana mîyanê Heşî ser. Sanê çivirî cena, wertê hermû de dana piro.

Hes wano:

- Wuyî mîyanê mi!

Luye vana:

- Kû yo mîyanê tixtixanê mi?

Unca kundêz kena pirê uwa girenayîye, verdana Heşî ser, eve sanê çivirî dana piro.

Hes vano:

- Wuyî hermê mi!

Luye vana:

- Kû yo hermê tixtixanê mi?

Luye, Heşî kena xincir bincir, kena xaşîye, erzena xo doşî, kuna re raye, sona.

Jede sona, senik sona, sona cayê de rastê mordemekê bena ke ha wo hêga rameno.

Dûrî ra veng dana vana:

- Bira citkar, ez o sole rosen, sola sima est a, çin a?

Citkar vono:

- Sola ma qedîya. So, çê ma ha wo filan ca der o, kes çê de çin o. Sola xo rone, sole ver ra, torvê eskijî ha yê, ondolî ser o yê bize, so.

Beno son, citkar yeno çê. Cinîke non mîr kena, lazê xo ra sole wazena. Lazek sono bon, sole re nîyadano, yeno vano: Niç! Na raye ki çêneke rusnena, çêneke sona yena vana: Qirç! Cinîke vana:

- Mordemek mordemek, ala urze, ti nîyade.

Mordemek sono bon ke senê sol a, senê towa yo. Fekê xaşîye keno ra ke binatê Heşî yo teder o. Beno sodir, mordemek tifongê xo ceno, ospor beno, kuno raye, rêça luye ro nîyadano. Jede sono, senik sono, sono cayê rastê hênî beno ke luye qilixê xo vurno, kota tonê cinîkade kokime, leyê hênî de ronîştayî ya. Mordemek, ci ra pers keno vano:

- To towa tawû ra cayê de rastê luye bîya nêbîya?

Luye vana:

- Sata bîne jû luye, na dot rastê mi bîye, torvê eskijî estbî ra xo doşî, firna xo hard ra kas bîyenê.

Mordemek pers keno vano:

- Kamcî hetî ser şîye?

Luye vana:

- Na dot, dewê de veyve bî, ez vajî şîya uza.

Mordemek xatir wazeno ke şêro, luye vana:

- Eve a hêrdîse kata sona, veyve esto, ayv o, bîya hêrdîsa to biterî.

Mordemek qewil keno. Luye nîstirê xo vezena, reye nata, reye dota erzena binê gula mordemekî, uza dêmdana re ci, kuna raye sona. Na sanike îta qedîna.

ÎLAWÊ- 3

LAWIKÎ

Lawikade Sey Qajî*

Koka vasî

Vas koka xo ser vezîno

Teyr zonê xo de waneno

Kamo aslê xo înkâr keno

Tozike erzeno rêça xo sono

Zere vêsayenê welatê xo

Vera dismenê qar û înatê xo

Sare bide, mede sir û binatê xo

De çip bikuye per û qanatê xo

To ver bi, to dima bêro azê to

Sevdîn

Lawika ke Sey Qajî, Sa Heyderî (Sey Canî) Ser o Vata

(Sey Can herbê rûsan de serra 1916 de, cepheya Sevdînî de gineno piro, beno dirbetin, verê coy anê Hardîf uca ra kî anê Balix, uca de mireno.)*

Sevdîn

Yê bira, bira Sevdîno

Rûsî paşa û begû dest gureto Sevdîno

Yê Sayder ti yo lîze meke

Eskerê rûsî zofa qerşunû ra nêqedîno

Vano “Dursun piro de pido dîme

Îsmâîl Axa suke de mîsto ro, vato:

“Hetê dewlete ra mîlîs rê aylîx vezîno”

Yê aylîxî dewlete fîncanê axû yo

Bira ne werîno ne qedîno

Mistefa Begî, esker onto qorîyê Herdîfî

Ave durvinî cengê Sevdînî dûr ra sêr keno

Vano “Sayder sêr o, meterîs meterîs fetîlîno

* www.akarhuseyin.com/?page_id=617

* www.akarhuseyin.com/?page_id=617

Xevere ama, Dursun kişîyo, Sayder dirvetin o
Sayder çixa çek o, Dursun çêranê ustina çêwûn o
Sayder vano “Dayê kincûnê mi bişuye ma şîme
Rûs ama welat ma ra cêno ma nêverdîme
Sayder sodir ust ra xo pîştî têra
Kewto ra mîlîs ver laukû vano
Hen zonena estorê desta sodiran o
Xecer Xanime nîştî ro bivena
Vana “Sênîya Axau zof keyte ra mi vîrî”
Vanê “Ti meterse Haq bozîyê ma bizêro
Hata meste rûsî keme têra uza ra keme dûrî
Hala reyê şêrê hetê Pilemurîye
Bivênê qavga û cengê Şey Usenê Mistê Usê Hidirî
Çê Mistî Hesî meterîs gureto danê piro
Ûrisî ser dinya kerda miz û tarîye
Zê gawû malû sanê xo ver ramenê
Hata sola Xivera sola Gonalîye
Ximalê dewro Mista kor pey de vineto
Onca kamî rê mezelû kineno bêbextîye
Şêrê Çê Mistê Hesî ardê hînîyê Hagî
Ser o sanê pê hîrêmêna Sevkanî û Mistî
Tavutê Seyderî kerdo postî
Arda Balix de binê şîya vîyale
Mayê vana “Biko aşîrî to ser restê pê”
Xo ver de, dost dismen esto, tenê senik binale
Vano “Dayê se kerî qersune gina ro qîşê kemere
Uza ra ama keyta binê lîfa şale.”

LAWIKA SEY CANÎ (SA HEYDERÎ)*

“Sey Can, Dêrsim ra raya Erzinganî ser o sono Trabzon. Qalê ray û xanê Zîgana keno... Raywanîya vapure hîrê şew û hîrê rojî dewam kena, sono reseno Îstanbul. Peyser yeno ke kêneka ke ci ra hes keno, zewacna. Temburê xo gêno xo dest.”

Erê Canê Canê
Erê canê canê
Ti canan a canî
Fekê to qutî ya
Dizonê to mircanî
Çimê to şa yê
Ser a burîyê qeytanî
Pirnîka to barî ya
Qelema murşîdê Erzinganî
Liskê to vêsenê
Jê soa derê Gimişxanî
Ciziçê pistû de lerzenê
Bîyê çiftê pîncanî
Şênê to şîkeno
Jê îpegê suka Wanî
To çi ra ez kerdo
Wayîrê derdê giranî
Gozega serê şînî rake
Ez lewê pira nî
To lewê nêdê
Bena wayîrê derdê giranî

Erê ti ya ti ya
Sosina mi ti ya
Çîcega verê vor a
Vêyvîka newî ya
Pol-pol kerdî ya
Zaranca neqêşî ya

*www.akarhuseyin.com/?page_id=617

Rozkorênî meke
Çor rojî gencî ya
Mi va “ezû sonû”
To mi de di gami ranêda
Mi va lewê to ra nî
To çira nêverda
Na bîya kardîya frenge
Cîgerê mi birna
Ustune ra mi dar a
Seweta malê dîna
Sonû avîqat cênû
Gonul ver to de kun mudafa
Erê ejî
Hayranê to canî
Lazê Şa Heyder
Aşiq Sey Canî

Torê to ke na tore vo
Nêresen to canî
Ez nîstû rû gemîye
Ti dumencî
Tersê mi raa to ra
Bê fam şerî
Porê tu yo kej o
Ez ci ra têlê bijêrî
Dalxê to ke sana mi
Ey ser vajî
Seweta to ra bîne silecî
Silecîyê rast û duzî
Silecî sonê endî urjî
Lerz kena vapura denîzî
Gonul ra pers kenû
To ser sosine nama Baxî Yildizî

Derdê xo mi ra vase
Ez pê bizonî
Kotû derê lazû
Gemîya Tirabzonî
Hîrê şewî hîrê rojî
Adir verda zerê mi dûmonî
Gonul bîyo çîkê adirî
Çik keyto gema çamî
Adirê min o to ra vêseno
Sarê mi ser koyê dumanî
Mi ser rajî yo Xanê jivanî
Ti zereqê tîj a ser Sey Canî
Ez ceren da ên uza
Ti cînîka welatê dûrî
To vato malê dinya se kerî
Wazen weşîya to Sey Canî

Sosunu xoye dane sil kene
Ti mi rê ama comerd vîrî
Mi va to pers kerî
Şîne hata Topxanî
Denîz kerdo lete îna
Gemîya Trabzanî
Hetê ma ra kes çîn o
Pêro germeverdê Tercanî
Histîr mezal mi nêdano
Ti ama mi vîrî

Amûne çê sima
Kîvara mi çê de nîya
Cîranû ra pers kerd mi
Va “dosta mi ku ya?”
Va ke “Cenî şîyê jare
Derdê to ra tey şîya

Bizike pota berda
To rê minnetçî ya”

Şûne qulekê mereyin
Sarê mi çerexîya
Kamera dêsê lozenge ra
Keleyê xo pa birna
Mi va “Kelê roa mi vo.
Destê dayê nîsto to ra.”

Qulik tarî vî
Çimû ra rind nêdîya

Didonê min o jû şikîya
Jû lewîya
Şînu pê çêverî
Xapa guka lenge keyt ra linga mi
Ginu war o hîrîs û di didonî
Fekê mi de şikîya
Şîne lê qadî gerre
Mi va “Gona mi ku ya?”
Qadî va ke “Awo ke raa cînû ra sono
Guna dey çinî ya”
Mi va “Nolat şêro to
Ti guro zu ya
Qursuna fekê tufangî
Medexê tu ya”
Va ke kitav ronê
Gonya nê lazekî kotî ya?
Kitavo ard na ro
Perrî pêser de dêmdîya
Mi dest berd cêvê xo
Mejdayo çequer laîq dîya
Vet kerd pêsa qadî

Binê lewû de huya
Va ke “So bezamîs ve
Guna to çêneka sarî ya”
Mi tirîye este we
Mi va “Endî merdene mi rê çînî ya”

Rind a, rind a, rind a
Sermana cinûn a
Zeyîya hot pêrûn a
Waa hot birawûn a
Sekerê çarşûn a
Findîqa qonaxûn a
Des û di samî
Germîya Îmamûn a
Comerdî virasta
Fîşta ra riyê dînya
Berven nêberven
Torwa mi jêdîna

De vaze vaze
Xuya xo caverde
Xuya mi ke to rê nîna
Hurdî ke sova ke
Qalê fizulû meke
Adir gencena mi ver ke

Xêlê hetê ma gureto
Ez û to dêndarê yê goyîl me
Haq û Talay rê wes amo
Ma zuvînî bizêrîme
Emrê ma kam ke jêder o
Pêsera bare kerdo
Minnetçîyê gonul ve
Mirod ma çim de meverdo

To ser kilamî vatî
Lazê Şa Heyder Sey Canî
Hîrê sey û şeşt û ses kilamî
Kerd tamamî
Hîrê çeku kemî
To kenû ser hurenda îmamî

Erê usar amo
Fetelînê tacur û celevkeşî
Haqî jû sosine rusna
Wertê kowûnê Dêrsimî wertê vaşî
Çimê to vêseno
Jê alatirkê suka Beşiktaşî
Vatena pêylene vase
Roa mi canê mi şî
To ez kerdû tenge
Tenga mordemê nêweşî
Kerem ke mi rê bîya
Xanima çena keşîşî
Tavaxa şemine mi de
Ci ra cixara têra pîşî
Kemanî taxtî mi de
Lê to de ronîşî
Sarê xo ronî
Serê gerdanê şîşî

Dilo dilo
Wastena sarî mal û milk o
Yê min û to têvirare kume
Binê cil o.

“(…) Şahan Axa, mordemêde zanayox, welatperwer û çêr bîyo. Ey Xarpêt de mekteb wendo. Goreyê vatişê tayê naskerdoxan mektebo mîyanên (ortaokul), ê tayîne ra gore kî lîse qedênaya. (...) 1937 de ke leşkerê tirkî est Dêrsimî ser, Şahan qet nêvinet

dust de vejîya û da pêro. Şahan Axa, hetê çeke ra zaf ciraamaye bî. Ey herbê 1937î de kî zaf bi qaremanîye da pêro û no sebeb ra kî demêde kilmek de mintîqa Xozatî de bî sembolê xoverdayîşî. Dima dewlete, bi destê merdîmanê ey, ey dana kiştîşî. (...) Seke kewt ra kî Memê Pirçoyî bi Xidê Lilê Verojî ra pîya hewn de na pira kîşt. Tarîx, 26 tebaxe 1937 bî.(...)”*

SAHAN AXA (1)*

Wile (2) bîye le minê bîye

Îsanê na zemanî kêşî de nêmando bext

Wax bîye

Sahan Axayê min lez ke, hawaro, le min

Sahan Axayê min vîyala teke

Sahan vano:

”Ez merdena xo ver nêkun le min

Ters gino ro mi ke

Mi dima Koyê Dêrsimî de

Nêmano cênîk û çêneke.”

Sahan Axayê mi merdo nêmerdo

Şîkîyo tilsime Kirmancîye

Sahan Axayê mi qolê xo gureto

Şîyo geçê Koyê Mûzirî

Sahan vano:

”Qozanê (3) caro bêbextênî mekerê

Ma piya werdo qirvana Xizirî (4) le min”

Sahan vano:

”Qozanê caro bêbextênî mekerê

Ma piya werdo qirvana Xizirî.”

Xozatî persena

Mi va Qerevîlan (5) ra nat o wîy!

*http://ku.wikipedia.org/wiki/Sahan_Axa

*Arekerdax: Munzur Çem

Sahan vano:

“La lawo Lazê Pirçoy mi de mizewirênî meke

Min û to cizikê Gulîzare piya lito”

Heqo ti caro kêşî ra nêdê dîyayîne

Ewro biray sarê biray berdo

Xozat de wax roto

Sahan Axayê mi ti caro merdena xo ver mekuye

Hesen Axayî to ra ravêrî hêfê to gureto le min

Wile bîye le minê bîye

Îsanê na zemanî kêşî de nêendo bext

Wax bîye.

(1) Na kilame bandê Usên (Hüseyin) Doganay ra ama guretene.

(2) ”Wile” eve şekilê ”wele”, “ule” kî yena vatene.

(3) Qozanan (Qozû): Aşîrê wa. Dewê na aşîre dormê Alî Boxazî der ê. Qozan çîqaşî ke Sêy Rizay de sond werdo ke pîya eskerî de pêro dê, serra 1937 de tifang nêesto. Sahan nazay ser o vano “Qozanê caro bêbextênî mekerê”.

(4) Qirvana Xizirî: Qirvano ke raya Xizirî de yêno kerdene.

(5) Qerevnan: Wertê Xozatî û Vacixe (Ovacık) de mintiqa wa.

GULE*

Gulê vore vora

Esto rîyê hardî

Esto rîyê hardî

Qesê ke min û to kerdî

Awa derû bedrî

Awa derû berdî

Erê Gule heyî heyî

Gula min a heyî

Yara min a heyî

*Meral Güntaş Ceyhan

Di-hîrê tenî cêr ro yenê
Gula min a teyî
Yara mîn a teyî

Sonû suka Erzinganî
Yara xo rê çi bîyarî
Cana xo rê çi bîyarî
Anu aynê verê çarî
Şala mîyanê barî

XUMXUMÊ*

Xum' Xumê, to rî vana,
Ti nêba ez nêvana.
Ti nêba ez nêvana.

Dayîkta 'eylan n...,
Maya 'eylan ver dana,
Çimsiyayan xwi rî ana.

Darê mezlandê ma kewr î,
Xumî yenî hewadê hewrî,
Çimsîyay î, sênegewr î,

Xumê Gêldê ma hewt î,
Heme hewt kelawçewt î,
Pîy cînî manenî mewtî.

* Malmîsanij, Folklorê Ma ra Çend Numûneyî, 2000

ÎLAWÊ- 4

Persî*

Destanî

1. Nê cayan de toreyê vatena destane esto?
2. Destane ra nê cayan de se vanê?
3. Nê cayan de senê destanî yenê qisey kerdene?
4. Keso/kesa ke destanan qisey keno/kena kam o/kam a?
5. Destanî, verî ra bi na het yenê qisey kerdene yan kî bîyayîşê neweyan ser o yenê qiseykerdene?
6. Destanê neweyî kamcîn ê?
7. Nê destanî se yenê vatene, bi kilaman yan kî bi şîran?
8. Keso/kesa ke destane vano/vana, ardimkerdoxê xo esto yan kî tena yo/ya?
9. Çi kara nê kesan esta?
10. Zereyê keyeyê destan vatoxan de zobî kes destane vano, yan kî kes esto ke herinda ey/ayê bigîro?
11. Keso/a ke destane vano/a, zobî hunerêde xo esto?

Destanê Menzûmî

1. Seba şewatî, qeza, merdim kiştene, seba erdlêrî destanî vajînê?
2. Nê destanan kam/e dano/a wendene? Kam/e vano/a?
3. Nê destanî yenê rotene?
4. Nameyê nê destanan çi yo? Kamcîn ê?

Efsaneyî

1. Tîya toreyê qisey kerdene efsaneyan esto?
2. Nameyê efsaneyan zobî esto?
3. Efsaneyî key (peşewe, peroj, şan de) yenê qisey kerdene?
4. Kamcîn efsaneyî yenê qisey kerdene?
5. Kes nê qiseyan ra bawer keno?
6. Çimeyê efsaneyan yan kî qisey kerdene xo dînî ya?

7. Nê cayan de senê efsaneyî estê?
- a) Keso tarîxî, cayê tarîxî ser o,
 - b) Efsaneyê nê koyan gerîsan,
 - c) Efsaneyê jar û dîyaran,
 - d) Efsaneyê hênîyan, çeman, golan,
 - e) Efsaneyê kêlayan,
 - f) Efsaneyê peydabîyayîşê dinya,
 - g) Efsaneyê erd û asmênî,
 - h) Efsaneyê hewrî, şîliye, torge, mijî,

Meseleyî

- 1. Tîya meseleyî qisey benê?
- 2. Nê meseleyî senê mesele yê?
- 3. Kam/e, kotî û çitur qisey keno/a?
- 4. Kamî rê û key qisey kenê?
- 5. Nameyê meseleyan ca ra bi ca vurîno?
- 6. Kesê ke meseleyan qisey kenê, nê meseleyan kotî ra, kamî ra heşîyê pê?
- 7. Zobî kesê nê qiseykerdoxan esto ke înan dima qisey bikero?
- 8. Teba kara qiseykerdoxî/e esta?
- 9. Ardinkerdoxêde xo esto?
- 10. Wexto ke meseleyî qisey kerdî hem kî enstruman (tembur, kemane ûsn.) cinenê?
- 11. Yew mesele çiqas derg a?
 - a) Eke yew rey de nêqedîye se kenê?
 - b) Çend parçeyî de qedênenê?
- 12. Roja bîne ke dewam kerd qismê verênî anê re vîrî?
- 13. Zereyê hîkaye de lawikî estê? Eke estê, çitur yenê vatene?
- 14. Şarê kirmancan, qiseykerdoxanê meseleyan rê çitur ê?
- 15. Bawerîya kesî bi hîkayeyan esta?
- 16. Meseleyê ke bîyê mewzûyê lawike senî mesele yê?

Sanikî

1. Nê cayan de sanikî zaf qisey benê?
2. Kam/e, kotî sanikan qisey keno/a?
3. Sanikan ra se vanê, nameyêde xo yo bîn esto?
4. Kesê ke sanikan qisey kenê, nameyêde xo yo taybetî esto?
5. Kesê ke sanikan qisey kenê, seba nê qiseykerdişî pere yan kî çî-mî gênê?
6. Sanikê nê hetî derg ê, çiqas dewam kenê?
7. Hetê şîma de kamcîn sanikî yenê qisey kerdene?
8. Kesê ke sanikan qisey kenê, nînan kotî ra musayê, key musayê?
9. Seba domanan kî sanikî estê?
10. Kamcîn sanikî seba domanan ê?
11. Ferqê xo yê ê pîlan ra çî yo?
12. Çayê sanikî qisey benê?
13. Goreyê şarî, qehremanê sanikan rastkên ê?
14. Kesê ke sanike qisey kenê, re-reyê ortê sanike de teba anê re merdimî vîrî, vanê “Na sanik a.”?

Fiqrayî

1. Nê cayan de, hetê şîma de fiqrayî estê?
2. Fiqrayî, kamî rê û çî ra qisey benê?
3. Seba domanan kî fiqrayî estê?
4. Fiqraqiseykerdox, nê fiqrayan kotî ra, kamî ra, key musayo?

Lawikî (Kilamî)

1. Nê cayan de lawikî yenê vatene?
2. Nameyê her lawike esto?
3. Kesê ke lawikan vanê, nê lawikan bi xo virazenê?
4. Yew kes/e tena lawikan vano/a yan kî çend kesî pîya vanê?
5. Cinî û camêrdî eynî lawikan vanê?
6. Lawikê cinîyan zobî yê?

7. Kotî ra, kamî ra lawikan musayê?
8. Lawikê ke tîya yenê vatene, hîkayeyade xo esta?
9. Lawikî senî meseleyan ser o yenê vatene?
10. Kesê ke lawike vanê, bi xo enstruman cinenê yan kî zobî kes cineno?
11. Kesê ke enstruman cinenê, kamcîn enstrumanan cinenê?
12. Kesê ke lawikan vanê, nameyêde xo yo taybetî esto?
13. Lawikî key vajînê (keyf, keder, veyve)?

Kayvateyî

1. Kam/e vano/a, key vanê, kotî vanê, çayê vanê?
2. Kamî ra musayê?
3. Kayvateyê sey sanikan dergî kî estê?
4. Destpêkerdişê sanikan de senî kayvateyî estê? Sanikî bi kamcîn vate dest pêkenê?
5. Seba şiliye, vewre, torge kî kayvateyî estê?
6. Seba wisarî, hamnanî, payîzî û zimistanî kî kayvateyî estê?
7. Wextê gurîyayîşî de kî vanê?
8. Kayê domanan de, vîjnayîşê ebe de kamcîne vanê?
9. Vîjnayîşê kaykerdoxan de kamcîye vanê?
10. Yê domanan û pîlan sey yewbînî yê?

Vateyê Verênan

1. Nê qiseyan rê se vanê?
2. Mîyanê sohbetî de nê qiseyan vanê?
3. Nê vateyî key yenê vatene?
4. Nê vateyan ra ravêr qiseyode bîn vanê? Ma vajî: “Se ke pî kalikanê ma vato...” yan kî “Ê verênî vanê ke...”
5. Mîyanê nînan de çekuyê bêmanayî estê?
6. Çekuyê ke manaya xo kes nêzaneno, estê?

Duayî-Zewtî

1. Key dua kenê?
2. Key zewtan danê?
3. Vatena dua û zewtan de, keso/a ke vano/a, bi bawerî vano/a?
4. Duayê kamî qebul benê?
5. Zewtê kamî qebul benê?

Eskerîye-Xurbetîye

1. Eskerîye ke bîye nêzdî:
 - a) Keyê pîyê lajekî se kenê?
 - b) Eke waştîya xo esta, keyê waştîye se kenê?
 - c) Keso ke sono eskerîye, millet ey rê çiturî yo? (Ogit danê? Bermenê? Şa benê?)
 - d) Lajek çitur xatirê xo wazeno?
 - e) Wextê xatirwaştene de peran danê ci?
 - f) Çitur vîyarnenê ra? Pêro pîya sonê ravîyarnayîş?

Daruyê Nêweşîyan

1. Nêweşîye çi ya?
2. Şima ke bî nêweş verê cû sonê kotî?
3. Nêweş/e sono/a zîyar û dîyaran, îmam û dewreşan? Nê kotî yê, kam ê?
4. Nê cayî û nê kesî, nêweşan kenê weş?
5. Nêzdîyê şima de keso/a ke nêweşan keno/a weş, esto/a?
6. Nînan ra se vanê? (Nameyê nînan çî yo?)
7. Nuşte kenê (kaxite kenê)?
8. Kam kaxite keno? Seba senî nêweşîye nuşteyan kenê (kaxitan kenê)?
9. Zereyê kaxite de çi nusîyayo, zanenê?
10. Şîlanê ra vênayene çi ya? Çayê leya şîlanê ra vênênê ra? Kamcîn nêweşîye bi na tore bena weş?
11. Postik kerdene çiturî ya?
12. Kamî kenê zereyê postikî?

13. Kam/e keno/a zereyê postikî? Çayê?
14. Zereyê postikî de çiqas verdanê? No metod kamcîn nêweşîye keno weş?
15. Qum kewtene çi ya?
16. Çayê kewenê qum?
17. Qum kewtene kamcîn nêweşîye rê rind a (baş a)?
18. Dest-pay girewtene çi ya?
19. Çitur gênê?
20. Seba weş kerdene kamcîn nêweşîye dest-pay gênê?
21. Kam/e dest û payan gêno/a?
22. Zobî senê toreya weş kerdene estê?
23. Asteyêde merdimî ke şikîya yan kî cayêde merdimî ke cêvejîya, se keno?
24. Kam keno tê? Nameyê xo çi yo?
25. Kamcîn nêweşîye bêdoktor bena weş?
26. Seba kamcîn nêweşîyan keye de derman virazenê?
27. Çi ra derman virazenê?
28. Çi kenê zereyê dermanî?
29. Nameyê ê dermanî çi yo?
30. Hetê şima de awa ke sey dermanî simenê, esta?
31. Na awe kamcîn nêweşîye rê derman a?
32. Seba weş kerdene nêweşan qirbanan kenê?
33. Şîyayîşê zîyar û dîyaran, xoce û melayan ra dima nêweş/e ke weş/e nêbî/ye se kenê, sonê doktorî?
34. Şima û kesêde şima bi şîyayîşê zîyaran, melayan ûsn. teba bî weş?
35. Çayê bî weş? Çayê nêbî weş?
36. Hetê şima de bawerî bi çim kerdene (nezerî) esta?
37. Çimê kamî xirabin ê, kam çim keno?
38. Çitur zanenê ke çim bîyo?
39. Çim kerdene ra çitur dûrî vindenê?
40. Çim ra çitur xelesîyenê?

Huqûqê Şarî

1. Mîras çi yo?
2. Merdena kesê dewletî ra ravêr teba mîras danê?

3. Merdişê keso ke wayîrê mal û milkî yo, dima mîras çitur bare kenê?
4. Tore û qaydeyê xo çî yo?
5. Barekerdişê mîrasî nuşte yo yan kî çî kamî rê mendo, fekkî vanê?
6. Keso/a ke nêweş o/a yan kî kokim o/a wesîya (weşî: bi tirkî vasiyet) xo keno/a?
7. Eke qet wesî çin bo, se kenê? Mal û milkî çitur bare kenê?
8. Çî û çiqas danê lajan?
9. Çî û çiqas danê kênanan?
10. Domanan ra teber mîras danê kesî?
11. Merdimê ke merd, ke wayîrê di yan kî zîyade cinîyan o, mîrasê ey cinîyan rê û domananê înan rê çitur bare kenê?
12. Ê ke qet domanê xo nêbenê, mîrasê înan kamî rê maneno?

Cêrabîyayîş (cinî/mêrde veradayîş)

1. Nê cayan de mêrde û cinîye ke yewbînî de xeyr nêkerd teba yewbînî ca verdanê?
2. Kam keweno mîyan ke cêra nêbê?
3. Wexto ke cinî û camêrd cêra bî, teba danê yewbînî (pere, mal, milk)?
4. Eke cêra bî, merdimek qalin (bi tirkî: başlik) peyser dano?
5. Cinîka ke kerda teber yan kî cêra bîya kotî vîndena, peyser sona keyê pîyê xo?
6. Cinîka ke kerda teber, mêrdeyê xo caverdayo yan kî cêra bîya, ortê şarî de çiturî ya? Şar ci rê rind o? Ci rê wayîrîye kenê? Haydarê ci vîndenê? Ci rê serevde kenê?
7. Şar cinîka vîyaye rê çiturî yo, merdimê vîyayî rê çiturî yo?
8. Mabênê cinîka ke mêrdeyî a kerda teber û cinîka ke bi xo mêrdeyê xo ca verdayo de ferq esto?
9. Şar her diyinê re kî yew o?
10. Eke cêra bî domanî kamî de manenê?
11. Cêrabîyayîş ra dima reyna zobî kesî de zewacînê?

Bawerî

a) Xizir

1. Xizir kam o?
2. Rojeyê Xizirî key gênê?
3. Çend rojî û çitur gênê?
4. Kênek û lajekê azebî, wextê rojeyî de çayê awe nêsimenê?
5. Qawita Xizirî çi ya, çitur virazîna?
6. Xizir çayê hende muhîm o?
7. Xizir, pêxamberî ra avêr o?
8. Xizir, Hz. Elî û Heqî ra avêr o?

b) Rojeyê Îmaman

1. Şima teba aşma muharemî pêhesîyayî?
2. Rojeyê îmaman çi yo?
3. Çend rojî yo, çitur gênê, çayê gênê?
4. Wextê rojeyî de se kenê, çi wenê, çi nêwenê?
5. Roje çitur şikîyeno?
6. Fitara xo çitur kenê ra, key kenê ra?
7. Fitare de, verê cû çi wenê?
8. Peşewe yan kî destê sodirî teba wenê?
9. Çayê wenê/nêwenê?
10. Roje ke qedîya se kenê, roşan esto?
11. Germîya îmaman çi ya? Çitur virazîna, kam virazeno, çi kenê ci?
12. Senê duayan kenê?
13. Qazan ronayene çi ya? Çitur qazanan nanê ro?

c) Tîj û Aşma Mihemedî

1. Şima çayê nameyê Mihemedî kenê verê aşme û rojî?
2. Seba şima, senê manaya aşme û rojî esta?
3. Aşme û roj ke vejîya se kenê, senê duayan kenê?
4. Tîje ke bîye vîndî senê duayan kenê?
5. Aşme û roj ke bî vîndî kata sonê?

6. Aşme ke bîye tarî se kenê?
7. Aşma pirpancêse çi ya, eke vejîye se kenê?

d) Gaxandî

1. Gaxand çi yo, çitur bimbarek kenê?
2. Key bimbarek (pîroz) kenê?
3. Gaxand de kî roje gênê?

e) Qere Çarşemeyê Martî, Kormişkan û Newroze

1. Manayê nê roşanan çi ya?
2. Zobî rojê nîyanênî estê?
3. Nê rojan de se kenê?
4. Rojeyê nê roşanan estê?

f) Kayê Domanan

1. Nê cayan de senê kayê domanan estê?
2. Domanî, nê kayan kotî kay kenê (keye yan kî teber de)?
3. Hevalanê kay çitur weçînenê?
4. Nê kayan de kayvateyî vajînê?
5. Nê kayan de kilamî vajînê?
6. Lajek û kênekî pîya kay kenê?
7. Kayê lajekan kamcîn ê?
8. Kayê kênekan kamcîn ê?
9. Kayê ke pîya kay kenê kamcîn ê?
10. Peynîya kay de ceza û mukafat esto?

g) Lawikî (Kilamî)

1. Nê cayan de senê lawikan vanê?
2. Verê cû kamî vatê?
3. Zîyadeyê lawikan çîyî ser o vanê?

4. Senê meseleyî bi kilaman yenê vatene?
5. Lawikê kaykerdişî kî estê?
6. Nê cayan de enstruman cinenê? Kamcîn ê?
7. Enstruman cinitene ser o senê bawerî estê?

h) Kinc û Kolî

1. Nê cayan de cinî çî gênê pira/danê xo ra (sere ra heta lingan)?
2. Kincê camêrdan senîn ê?
3. Kincê domanan senîn ê?

i) Werdê Şarî

1. Hetê şima de çîyê wedîşî çî yo?
2. Zimistanî, wisarî, hamnanî û payîz de çî wenê?
3. Çî pozenê wenê, çî kal wenê (ara, perojîye, şamî)?
4. Werdo tewr giran kamcîn o?
5. Mêmanan rê çî pozenê?
6. Sifre de pêro pîya nîsenê ro? Kam verê cû dest pêkeno?
7. Cinî û camêrdî pîya wenê?
8. Hona ke nêwerdo dua kenê?
9. Çend çeşît nan pozenê? Nameyî?
10. Kamcîn vaşî yenê werdene (kal yan kî pewte)?
11. Senê goşt wenê, senê goşt nêwenê (xoz, harguş ûsn.)?
12. Goştê saydî wenê? Çayê?
13. Teberê genimî ra çî ramenê? Çend çeşîtê ardan estê?
14. Sit ra mast, do, rûn, toraq çitur virazenê?
15. Seba werdê zimistanî çî kenê hazir?
16. Seba pitikî/e çî pozenê?
17. Seba dixaskane çî pozenê?

***Wexto ke mi nê persî amade kerdî, kitabe Metin Ekinci, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri* ra îstîfade kerd.**

ÎLAWE- 5
Fotografi

Fîstanê hetê Dêrsimî

Kinc û kolê camêrdanê hetê Sêwregi

Kinc û kolê cinî û camêrdan (Dîyarbekir - Licê)

Cacime (Dêrsim)

Turik (Dêsim)

Balıřna (Dêsim)

Azîme Yıldız (Ejîma)

Beser Katurman (Besa Ap Heşî)

Emîne Çîçek

Hatice Kasun (Xeyzana Ap Alî)

Çiçek Ateş (Çekera Silemanê Dewreşî)

Şêxmamedize (Zenep Güntaş)

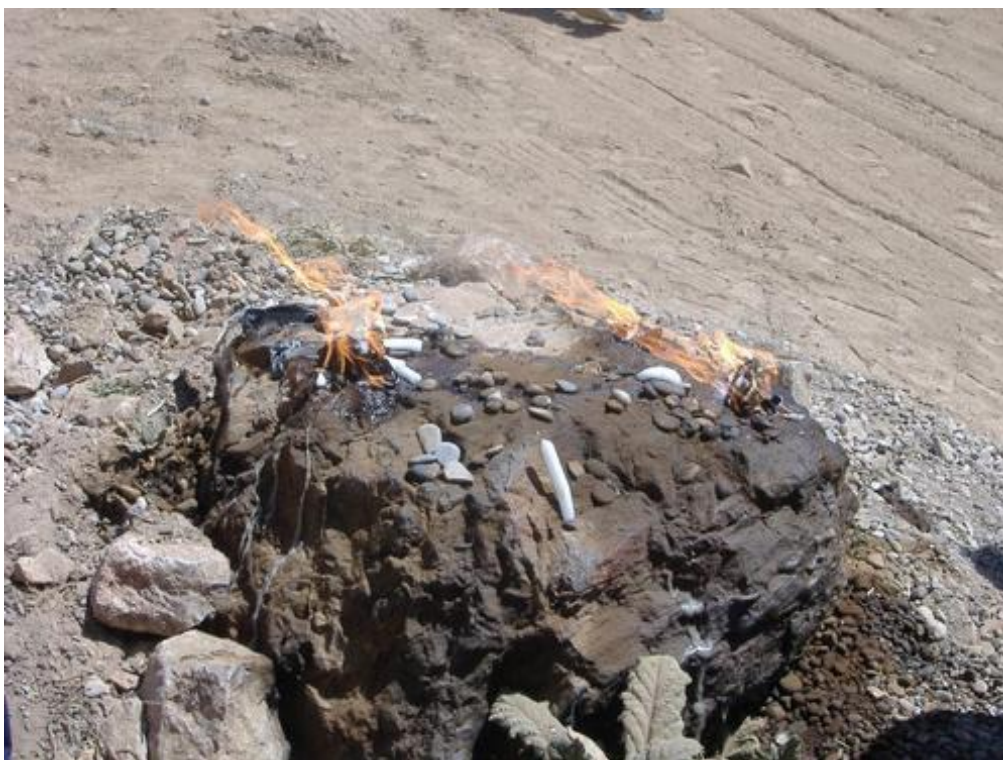
Dêrsim de Kincê Folklorîkî (Serra 1940)

Seba ke vila bikero nîyaz cirakena

Domane kî teqlîdê pîlanê xo kena, kemere maç kena

Serê kemera bimbareke de mûmî veşenê

Zîyare de (Banê Wistina Sîyaye-Pîlvank) merdimekê mûme fişneno ta.

Amadekarîya serebirnayîşê qurbanan

**Badê ke sunet qedîyeno, sey merasîmî destanê xo şuwenê.
(Cor ra be cêr: Destê kewrayî, yê pîyê lajekî û yê sunetkerdoxi)**

Sorvika goştî vila kenê

Fikrîye Okçu û Ayser Tosun

Celal Çiçek (Zalalê Mistefayê Siliyî) û Nadire Gûntaş Aldatmaz

Celal Çiçek (Zalalê Mistefayê Siliyî)

Hatîce Kasun, Hidir Ateş û Çîçek Ateş
(Xeyzana Ap Alî, Xidirê Ap Alî û Çekera Silêmanê Dewrêşî)

Besa Ap Heşî, Çena Alîsanî, Ejîma, Xeca Ap Alî
(Beser Katurman, Gulizar Ateş, Azime Yıldız û Hatice Kasun)

Nadire Gntař Aldatmaz, Kamer Gntař, Meral Gntař û iek Ateř

Wiřenê Silemanî (Hseyin Katurman)

Tawe (Goştê Sacî)

Şîrê Kodî

Şîro Sikite (Şîrê Sacî)

Hêlige

Zirfetî (babiko, parxaç)

Germîya Diwês (des û di) Îmaman

Şîrê Kemerî (Sîr)

Sorvika Goştî (Dêrsim de werdê veyveyî yo.)

Bicike (Parxaç)

Bicika Toraqine (Pîyaz, toraq û rûn teder o.)

Apraxî

Dolmeyî

Taweyê Sêwregi

Mehîre

Sabanê bastêxî (Licê)

Zîyare (Dêrsim)

Nanê tenure (Licê)

Nanê tewqe (sace)

Aletê dewe (malêbe, musene, elege, pirojîne, burês, resene)

Zemanêk ciwîn de bi gayan û musene gêle kerdiş

Destarî

Lekanî

Şarê dewan Dîyarbekir de

Malê Peskovî (Gelîyê Muzirî de)

Çimeyê Cemê Muzirî (Dêrsim)

Dêrsim de Zimistan

Gula Vileçewte (Koyanê Muzirî de)

Koyanê Dêrsimî de heywanê yabanî

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KIRMANCLARIN
(ZAZALARIN/KIRDLARIN/DİMİLİLERİN)
FOLKLORU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ
10711014

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Mardin 2013

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KIRMANCLARIN
(ZAZALARIN/KIRDLARIN/DİMİLİLERİN)
FOLKLORU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ
10711014

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Mardin 2013